

İKTİSAT ANABİLİM DALI
2000 SONRASI TÜRKİYE'DE TARIM VE HAYVANCILIK
POLİTİKALARI: KARS İLİ ÖRNEĞİ
HAZIRLAYAN
Savaş BULUT
YÜKSEK LİSANS TEZİ
DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Murat AYKIRI
KARS-2019

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**2000 SONRASI TÜRKİYE’DE TARIM VE
HAYVANCILIK POLİTİKALARI: KARS İLİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Savaş BULUT

DANIŞMAN ve JÜRİ ÜYELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat AYKIRI

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Doç. Dr. Erkan TOKUCU

KARS – 2019

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Savaş BULUT tarafından hazırlanan “2000 Sonrası Türkiye’de Tarım ve Hayvancılık Politikaları: Kars İli Örneği” başlıklı bu çalışma, 27/06/2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **başarılı bulunarak** jürimiz tarafından **İktisat Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi** olarak **oy birliği** ile **kabul** edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Üye : Doç. Dr. Erkan TOKUCU

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Murat AYKIRI

İmza:

İmza:

İmza:

ONAY

tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yaşar KOP

Enstitü Müdür

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “*2000 Sonrası Türkiye’de Tarım ve Hayvancılık Politikaları : Kars İli Örneği*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan ve dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

NOTIFICATION OF SCIENTIFIC ETHICS

I prepare a Master's thesis "**in 2000 after the Agriculture and Livestock Policy in Turkey: Kars example of**" scientific ethics in the period until the conclusion of the work in the proposal stage named and carefully I adhere to academic rules, all information in the thesis of scientific ethics and I have achieved in the tradition frame, thesis writing I hereby declare that I cite directly and indirectly to each quote I make in this work, which I have prepared in accordance with the rules, and that the works I have benefited from are shown in bibliography.

27/06/2019

Savaş BULUT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR	ii
ABSTRACT	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
GRAFİKLER LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE EKONOMİDEKİ YERİ

1.1. Tarımın Tanımı, Kapsamı ve Tarihsel Gelişim Süreci.....	4
1.1.1. Tarımın Tanımı ve Kapsamı.....	4
1.1.2. Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi	5
1.2. Tarım Sektörünün Ekonomik Faaliyetler İçerisindeki Yeri ve Önemi	7
1.3. Dünya’da Tarım Sektörü ve Tarımsal Gelişmeler, Uygulanan Politikalar	8
1.4. Türkiye’de Tarım Sektörü ve Tarımsal Gelişmeler	11
1.5. Türkiye’de Tarımın Ekonomideki Yeri ve Önemi	13
1.5.1 Tarım Sektörünün İstihdamdaki Payı.....	15
1.5.2 Tarımın Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi	16
1.6. Türkiye’de Tarımsal Değişmeler ve Tarımsal Politikalar	18
1.6.1. Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları	20
1.6.2. Tarımsal Kredi Politikası.....	21
1.6.3. Dış Ticaret Politikası	22
1.7. Türkiye’de Tarımsal Destekler ve Teşvikler.....	22
1.8. Türkiye’de Tarıma Yönelik Uygulanacak Politikalar	24

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE HAYVANCILIK SEKTÖRÜ, EKONOMİDEKİ YERİ VE UYGULANAN POLİTİKALAR

2.1 Türkiye’de Hayvancılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi	26
---	----

2.2 Hayvancılık Sektörünün Türkiye Açısından Önemi	27
2.3 Hayvancılığın İstihdama Katkısı	28
2.4. Besin Kaynağı Olması	29
2.4.1. Et Üretimi	30
2.4.2. Süt Üretimi	31
2.5.Hayvancılığın Sanayiye Olan Katkısı	33
2.6. Türkiye’de Hayvancılığın Mevcut Durumu	34
2.6.1. Türkiye’de Hayvan Yetiştiriciliği.....	36
2.6.1.1. Türkiye’ de Büyükbaş Hayvancılık.....	37
2.6.1.2. Türkiye’de Küçükbaş Hayvancılık.....	47
2.7. Türkiye’de Hayvancılıkta Uygulanan Politikalar, Destekler ve Teşvikler	52
2.8. Türkiye’de Hayvancılıktaki Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri	55
2.8.1. Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar	55
2.8.2. Hayvancılıkta Çözüm Önerileri.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARS’TA UYGULANAN TARIM VE HAYVANCILIK POLİTİKALARI

3.1 Kars’ın Tarihi ve Nüfus Özellikleri.....	61
3.1.1 Kars’ın Tarihi	61
3.1.2 Kars’ın Nüfusu	63
3.1.3 Kars’ta Eğitim	66
3.2 Kars’ın Ekonomisi.....	68
3.2.1 Kars’ta Tarım	69
3.2.2 Kars’ta Hayvancılık.....	74
3.2.2.1 Kars’ta Süt üretimi	78
3.4.Kars’ta Tarım ve Hayvancılık Politikaları Destekler, Teşvikler	82
3.4.1 Kars İlinde Uygulanmış Tarımsal Politikalar Teşvikler.....	82
3.4.2 Tarımsal Destekler	90
3.4.2.1 Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Destekleri	90
3.4.2.2 Serhat Kalkınma Ajansı(SERKA) Destekleri	93
3.4.2.3 Tarım ve Orman Bakanlığı Destekleri	99
3.5. Kars’ta Tarım ve Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri	100

3.5.1 Tarım ve Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar.....	100
3.5.2 Tarım ve Hayvancılıkta Çözüm Önerileri	102
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	105
KAYNAKÇA	108
ÖZGEÇMİŞ.....	114

ÖNSÖZ

Ülkelerin ve toplumların kalkınmasında oldukça önemli bir yere sahip olan tarım sektörü, küreselleşen ekonomik sistem, artan rekabet ortamları ve hızla değişen pazar şartlarının da etkisiyle giderek dünyada daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Bu durum bulunduğu jeopolitik konum, üç tarafının denizlerle çevrili olması, sahip olduğu akarsular ve ekolojik çeşitlilik avantajları nedeniyle Türkiye’yi diğer dünya ülkeleri arasında, gerek bitkisel, gerek hayvansal ve gerek su ürünleri üretimi açısından oldukça önemli bir konuma taşımaktadır.

Bu çalışma genelde Türkiye Ekonomisinin ve özelde ise Kars yöresinin tarımsal potansiyelini ortaya koymayı, güncel istatistiki bilgiler ışığında mevcut durumu değerlendirmeyi ve özellikle Kars ili özelinde bölgeye özgü tarımsal potansiyelin hayata geçirilebilmesi amacıyla doğru ve etkin tarımsal politikaların geliştirilmesi noktasında politika yapıcılara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu yüksek lisans tez çalışmasının hazırlanması süresince bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren saygıdeğer hocam Dr. Ögt. Üyesi Murat AYKIRI’ya teşekkürü borç bir bilirim. Ayrıca beni her daim destekleyen sevgili aileme, tez çalışmam süresinde yardımlarını esirgemeyen sevgili Gökbörü ÖNALP hocama, Hüseyin ÇELİK ve M. Emin ÖGELE kardeşlerime ve bana bu süreçte destek olan tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKAK	Artvin Kars Ardahan Kalkınma Projesi
AKS	Arcılık Kayıt Sistemi
BTK	Bakü Tiflis Kars
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	International Monetary Fund
IPARD	InstrumentforPre- Accession Assistance-IPA
kW	Kilo Watt
OHB	Organize Hayvan Bölgeleri
SERKA	Serhat Kalkınma Ajansı
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
2000 SONRASI TÜRKİYE'DE TARIM VE HAYVANCILIK
POLİTİKALARI: KARS İLİ ÖRNEĞİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Savaş BULUT
Dr. Öğr. Üyesi Murat AYKIRI
2019 – VII + 114

ÖZET

Türkiye, tarım ve hayvancılık bakımından bölge ülkeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Türkiye, gerek coğrafi ve gerekse iklimsel şartlar yönünden tarım ürünleri üretmeye çok elverişli bir yapıya sahip olması nedeniyle, tarımsal üretimde ve özellikle gıda maddeleri üretiminde dünya üzerinde kendi kendine yeterli az sayıda ülkeden birisi olma potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyelin istenilen ölçüde değerlendirildiğini söylemek pek mümkün değildir.

Aynı durum Kars ili özelinde de karşımıza çıkmaktadır. Kars ili ekonomisinde tarım sektörü önemli bir yere sahiptir. İlde tarımsal faaliyetler genellikle, tahıl tarımı ve mera hayvancılığında yoğunlaşmıştır. Kars ili tarımsal hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal hasılası içindeki payı yaklaşık %6'lar, ülke içindeki payı ise yaklaşık %0,40'lar seviyesindedir. Bu oranlar geçimini büyük oranda tarımsal faaliyetlerle sağlamaya çalışan bölge halkı açısından oldukça yetersizdir. Bölgenin tarımsal potansiyelinin geliştirilmesi ve daha da önemlisi yapılacak üretimin katma değere dönüşebilmesi açısından; bölgenin tarımsal sorunlarının doğru tespit edilmesi, bölge gerçekleriyle uyumlu teşvik politikalarının hayata geçirilmesi, tarımsal teknolojinin yaygınlaştırılması, tarımsal işletme sayısı ve büyüklüğünün artırılması ve mevcut alt yapı eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım ve Hayvancılık, Politikalar, Teşvik ve Destekler, Kars

T.C
KAFKAS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ECONOMICS
AGRICULTURE AND LIVESTOCK POLICIES IN TURKEY AFTER THE
2000's: THE CASE OF KARS
Master's Thesis
Savaş BULUT
Assist. Prof. Dr. Murat AYKIRI
2019 – VII + 114

ABSTRACT

Turkey has an important place among countries in the region in terms of agriculture and livestock. Turkey, in terms of both its geographic and climatic conditions to produce agricultural products has a very favorable structure, so Turkish economy has the potential to be one of the few self-sufficient countries in the world in agricultural production and especially in food production. However, it is not possible to say that this potential is evaluated to the desired extent.

The same situation has been appeared in the Kars province. Agricultural sector has an important place in Kars province's economy. Agricultural activities in the province have been generally concentrated in grain farming and pasture livestock. The share of Kars agricultural production in the Eastern Anatolia Region is around 6% and its share in the country is around 0.40%. These rates are quite inadequate for the people of the region who try to earn their livelihood mainly through the agricultural activities. In order to develop the agricultural potential of the region and, more importantly, to turn the production into value added, the agricultural problems of the region must be identified correctly. Furthermore, implementing incentive policies in line with the realities of the region, spreading agricultural technology, increasing the number and size of agricultural enterprises, and eliminating the existing infrastructure deficiencies are also necessary.

Keywords: Agriculture and Livestock, Policies, Incentives and Supports, Kars

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişme ve Tarımın Payı.....	14
Tablo 2. Tarım Sektörünün Toplam İstihdamdaki Payı	16
Tablo 3. Genel İhracat ve Tarım Ürünleri İhracatı(Milyar ABD Doları).....	17
Tablo 4. Genel İthalat Ve Tarım Ürünleri İthalatı.....	18
Tablo 5. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre ve İktisadi Faaliyetlere Göre Dağılımı ..	29
Tablo:6 Türkiye’ de Yıllar İtibari İle Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvanların Et Üretim Miktarı (Ton).....	31
Tablo:7 Yıllar İtibari İle Türkiye’de Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Süt Miktarı	32
Tablo:8 Türkiye’deki İşletmelerin Büyüklüğü, İşletme Tipine Göre işletme Sayısı ve Yapısında Bulundurduğu Hayvan Sayısı	35
Tablo 9: Türkiye’de Yıllar İtibariyle Kültür, Melez ve Yerli Sığır Sayıları	39
Tablo:10 Yıllar İtibariyle Türkiye’de Büyükbaş Et Üretimi.....	40
Tablo:11 Türkiye’de yıllar itibariyle damızlık sığır ithalat ve ihracatı.....	41
Tablo:12 2017 ve 2018 Sığır İthalatı	43
Tablo:13 Yıllar İtibariyle Türkiye’de Küçükbaş Hayvan Sayısı	49
Tablo:14 Yıllar İtibariyle Türkiye’de Küçükbaş Et Üretimi.....	50
Tablo:15 Yıllar İtibariyle Kesilen Küçükbaş Hayvan, Et Üretimi ve Etin Payı	51
Tablo:16 Yıllar İtibariyle Küçükbaş Hayvanların Süt Üretimi.....	52
Tablo:17 Yıllar İtibariyle Kars Nüfusu	64
Tablo:18 2018 Yılı Kars İlçelerinin Nüfusu	64
Tablo:19 yıllar itibariyle Kars Nüfusunun Artış Hızı	66
Tablo 20: Kars’ta 2012 Yılı Sonrası Eğitim İstatistikleri	67
Tablo:21 Yıllar İtibariyle Türkiye ve Kars’ta Okuma ve Yazma oranı	68
Tablo:22 Yıllar İtibariyle Kars’ta İşlenen Toplam Tarım Alanı(Hektar)	70
Tablo:23 Yıllar İtibariyle Kars’ta Üretilen Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarı(ton).....	74
Tablo:24 Yıllar İtibariyle Kars’ta Büyükbaş Hayvan Sayısı	76
Tablo:25 Yıllar İtibariyle Kars’ta Küçükbaş Hayvan Sayısı	80
Tablo:26 Yıllar İtibariyle Kars’ta Küçükbaş Hayvan Süt Üretimi	81

Tablo:27 Yıllar İtibariyle Kars Merkez ve İlçelerinde Küçükbaş Hayvan Süt Üretimi	81
Tablo:28 Tarım ve Kırsal Kalkınma Kurumu (TKDK)'nun Desteklediği Faaliyetler	92
Tablo:29 Serhat Kalkınma Ajansı(SERKA)'nın Uyguladığı Programlar ve Destekleri	94
Tablo: 30 SERKA'NIN 2013Yılı Bilgi Edinme ve Teknik İncelemeleri	96
Tablo:31 SERKA'NIN 2012 Yılı Bilgi Edinme ve Teknik İnceleme Ziyaretleri.....	97
Tablo:32 SERKA Büyükbaş Hayvancılık Destek Programları	97
Tablo:33 Yıllar İtibariyle Tarım ve Orman Bakanlığı Destekleri (TL)	99

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Türkiye’de Toplam Tarımsal Destek(Milyar TL)	24
Grafik:2 Türkiye’de Yıllar İtibari İle Sığır Sayısı	38
Grafik:3 Türkiye’de Sağılan Hayvanlar İçinde Büyükbaş Hayvanların Payı Yıllar Toplam Sağılan Hayvan Sağılan Büyükbaş Hayvan Oranı	46
Grafik:4 Türkiye’de Süt Üretiminde Büyükbaş Hayvanların Payı.....	47
Grafik: 5 Türkiye’de 2018 Yılı Hayvancılık Destekleme Miktarları	54
Grafik:6 Kars Nüfus Grafiği	65
Grafik:7 Yıllar İtibariyle Kars’ta Toplam Tarımsal Üretim Değerleri	71
Grafik:8 Yıllar İtibariyle Kars’ta Büyükbaş Hayvan Çeşidi ve Sayısı.....	77
Grafik 9: Yıllar İtibariyle Kars’ta Hayvan Sevk Sayısı	78
Grafik:10 Yıllar İtibariyle Kars’ta Büyükbaş Hayvan Süt Üretimi	79

GİRİŞ

Geçmişi 10.000 yıl öncesine dayanan tarımın tarihsel gelişimine bakıldığında ilk zamanlarda avcılık ve toplayıcılık ile başlayan tarımsal faaliyetlerin daha sonraki zamanlarda insanoğlunun Dünya koşullarını kendi yaşamlarına uyarlamaya çalışma gayretleri sonucu gelişmeye ve çeşitlenmeye başladığını ve insanların yerleşik hayata geçmelerine vesile olduğunu görmekteyiz. Zamanla toplumlar arasındaki etkileşimin artması tarımın tüm dünyaya yayılmasına, gelişmesine ve bir disiplin olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 18. Yüzyıldan sonra Dünya’da geliştirilen teknikler ile tarım sektöründe ciddi gelişmeler yaşanmaya başlamış, teknolojik gelişmeler ve uzmanlaşmaya da bağlı olarak tarımsal üretimde verimliliği artmıştır. Modern yaşamda gelişmekte olan ekonomilerin öncü sektörü konumunda bulunan tarım ve hayvancılık, Dünya nüfusunun hızlı artışı ve bunun bir sonucu olarak da besin kaynaklarına duyulan ihtiyaç sebebiyle önemini yitirmeden sektördeki başarısını güçlendirmiştir.

Tarım ve hayvancılık, bölgeler arasındaki homojen olmayan özellikler neticesinde karmaşık bir yapıda bulunmaktadır. İklim, toprak yapısı, güneş ışığı verimi, yer şekilleri, nemlilik, yükseklik, bitki örtüsü özellikleri gibi değişkenler; tarım ve hayvancılığın boyutunu ve yönünü tayin etmektedir. Tercihler arasından koşullara göre belirlenecek tarım ve hayvan özellikleri, üreticiyi “etkinlik” yolunda emek harcamaya itmektedir. Riskli ve belirsizliklerin bol olduğu tarım ve hayvancılık sektörü, bu riskleri en aza indirmeye ve belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik biz dizi önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu çabaya en büyük katkıyı ise hiç kuşkusuz devlet vermektedir. Öncelikli olarak tarım ve hayvancılık politikaları geliştiren devlet, günün koşullarına göre risk ve belirsizliklerle mücadele edecek kanun ve düzenlemeleri de oluşturmaktadır. Üretici için yönlendirici bir güç olan devlet yaptırımları, sektöre eğilimi arttırmakta ve teşvik edici bir nitelikle gelişimi sağlamaktadır.

Ekonomik kalkınmada düzenlilik önemli bir rol oynamaktadır. Hiç kuşku yok ki bu doğrultuda sektördeki üretim dalgalanmaları fazla olmamalı ve iş gücü istikrarlı bir şekilde devam etmelidir. Ekonominin temelinde bulunan sektör, aynı zamanda sosyal, siyasal, uluslararası faktörler ve toplum psikolojisini etkileyen bir alandır. Birçok kişinin istihdamını sağlayan tarım ve hayvancılık, aynı zamanda gelir elde etme,

tasarruf sağlama ve böylelikle yeni yatırımlara yönelme açısından toplum psikolojisini ekonomik yönden de etkilemektedir. Devlet, siyasi durumu koruyabilmek ve ayrıca uluslararası platformda ilişkiler kurup yeni döviz getirecek anlaşmaların yapılabilmesi amacı ile sektörü karşılıklı/karşılıksız birçok yöntem ile desteklemektedir.

Tarımsal yapılanmanın güçlü olduğu ülkeler, uluslararası alanda sürekliliği oluşturmuş ve uygulanan doğru politikalar sayesinde sektörde kemikleşmiş bir rol oynamaktadır. Geleneksel üretimden modern üretim seviyelerine ulaşmış toplumlar, ekonomilerini her geçen gün güçlendirmekte ve pazarlama gücü ile birlikte tasarruflarını sanayi ve hizmet sektörüne de kaydırmaktadır. Bu bağlamda çekirdek ekonomik güç sayılan tarım ve hayvancılık, sanayileşme ve hizmet sektöründe söz sahibi olma yolunda da etkileyici bir güçtedir. Koordinasyonun sağlanması durumunda ekonomilerin hızlı gelişmesi gerçekleşmektedir. Burada da yönetici ve üretici camiasındaki girişimcilik ruhu önem kazanmaktadır. Bu yüzden tarım ve hayvancılık, tarihin her aşamasında olduğu gibi insanlık açısından vazgeçilemeyecek ve önemini her geçen gün arttırabilen bir üretim alanıdır.

Tüm bu sebeplerden yola çıkılacak olunur ise; tarım ve hayvancılık alanında toplumun her kesimi katkı için çabalamalıdır. Başta devlet ve organları olmak üzere, alanında uzman kişiler, akademik camia, teknolojik ARGE, biyokimya insanları çalışmalarını kuvvetlendirmeli, bununla birlikte bu çalışmalar gerek özel gerekse kamu sektörü tarafından destek görmelidir.

Bu çalışmada, önemi her geçen gün daha da anlaşılan tarım ve hayvancılık ana tema olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin tarım ve hayvancılık sektörüne hizmet eden önemli şehirlerinden birisi konumunda bulunan Kars ili, sektörel olarak incelenmiş ve geçmişten günümüze uzanan bir zaman dilimi belirlenip istatistiksel bilgiler ışığında irdemeler yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, tarımın ekonomik kalkınmadaki yeri ve önemi, Dünya ve Türkiye açısından değerlendirilmiştir. Bununla birlikte tarımın gelişmesi ve sürdürülebilir bir güç konumuna ulaşması açısından önem arz eden tarımsal politikalar açıklanmaktadır. İkinci bölümde ise, hayvancılık sektörü ele alınmış ve Türkiye'deki durum analiz edilmiştir. Hayvancılığın Türkiye ekonomisine katkısı, üretime olan artıları ve hayvancılık politikaları irdelenmiştir. Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde

ise Kars ilindeki tarım ve hayvancılık, elde edilen bilgiler ve istatıksel veriler ile birlikte analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Konu ile ilgili öneriler ve çözüm yolları aranmış, değerlendirmeler ile birlikte genel bir sonuca varılmıştır. Tarihsel ve betimsel araştırma yönteminin kullanıldığı tez çalışmasında resmi veriler kullanılmış ve alan araştırması ile yorumlar güçlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE EKONOMİDEKİ YERİ

1.1. Tarımın Tanımı, Kapsamı ve Tarihsel Gelişim Süreci

1.1.1. Tarımın Tanımı ve Kapsamı

Tarım veya diğer bir ismiyle ziraat, “*bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, bunların kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, bu ürünlerin uygun koşullarda muhafazası, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanmasını*” ele alan bilim dalıdır. Bir başka ifade ile “*insan besini olabilecek ve ekonomik değeri olan her türlü tarımsal-hayvansal ürünün bakım, besleme, yetiştirme, koruma ve mekanizasyon faaliyetlerinin tamamı ile durgun sulara veya özel alanlarda yapılan balıkçılık*” faaliyetlerinin tümüdür (www.ankaratb.org.tr, E.T: 28.05.2019). Tarımın tanımına bakıldığında ekonomik bir faaliyet olduğu anlaşılabilir, çünkü tarım tüm bu faaliyetleri gerçekleştirirken kıt kaynakları kullanmakta ve sonuç itibariyle de insan ihtiyaçlarını bu yolla karşılamaktadır.

Tarım, yelpazesi son derece geniş bir sektördür. Arpa, buğday, çavdar, çentik gibi tarımsal ürünlerin yanında sanayide kullanılabilen tütün, şeker pancarı, pamuk, çay, haşhaş, keten kenevir gibi tarımsal ürünlerde bulunmaktadır. Fakat kaliteli olması amacıyla bazı ürünlerin üretimi devlet kontrolüyle yapılmaktadır. Meyve ve sebzeçilik tarımın önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Bazı ürünlerde dünyada üretimi en fazla olan ülke konumunda bulunan Türkiye bu ürünleri ihraç ederek ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Kuru üzüm ve fındık Türkiye’nin ihraç ettiği tarımsal ürünlerden bazılarıdır. Tarımın bir diğer kolu hayvancılık faaliyetleridir. Hayvanların etinden, sütünden yararlanıldığı gibi sanayide de kullanılabilmesinden ötürü önemli bir sektördür. Ekonomik değeri olan hayvanların yetiştirilmesi, çeşitli şekillerde yararlanılması ve pazarlanması olayı olan hayvancılık, kırsal kesimde tarımın sigortası konumunda bulunmaktadır. Büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık, arıcılık ve balıkçılık hayvancılık alanında tarımsal üretimi ve pazarlanması yapılan sektörlerdir. Ayrıca ormancılık faaliyetleri de tarım sektörü

içinde bulunmaktadır. Sanayide kullanılması ve doğa açısından önemli bir konumda bulunan ormanın tarıma katkısı oldukça fazladır. Bu bağlamda tarım geniş bir alana yayılmış çok sayıda kolu bulunan bir sektör konumundadır (www.cografya.gen.tr, E.T: 28.05.2019)

Tarımsal üretim, organik niteliği itibari ile ticari ve sınai faaliyetlerden ayrılmaktadır. Her tarım ürününün olgunlaşma, çoğalma ve büyüme evreleri vardır. Üretimin organik olması nedeni ile doğal faktörler üretimin maliyeti ve verimliliği üzerinde doğrudan etkili olmaktadır (Olalı ve Duymaz, 1987: 5). Bu nedenle tarımda zaman, arazinin durumu, iklim koşulları, ürünün yetiştirildiği coğrafya son derecede önem taşımaktadır.

1.1.2. Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi

İlk insanlar, besin gereksinmelerini karşılamak amacıyla tamamen içgüdüsel olarak toplayıcılığa yönelmişlerdir. Bu aşamada insanlar sadece doğadaki meyve ve sebzeleri iklimin kendilerine sağladığı imkân doğrultusunda birikim yapabiliyorlardı. Kullandıkları aletler son derece ilkel. İnsanlar uzun zaman mübadeleyi bilmediler. Daha sonra insanların gözlem yoluyla, bitki tohumlarının farkına varmaları ilk tarımsal faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. Neolitik dönem olarak adlandırılan bu dönem, M.Ö.8.000-5.000 yıllarını kapsamaktadır (Atatüre, 2003: 66).

Tarım yerleşik hayata geçilmeyle beraber iktisadi bir faaliyet halini almıştır. Sanayi devriminden önce insanlar tarım sektöründe faaliyet göstermiş olup gelirlerini de büyük oranda bu sektörden sağlamışlardır (Uzun, 2009: 30). Bu dönemde sanayide küçük zanaatkâr bir grup bulunmaktadır. Fakat insanlar ilk zamanlar ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyet yürütmüşlerdir. Bu nedenle kar amaçlı yapılan üretim sınırlı kalmıştır.

Yerleşik hayata geçilmesiyle beraber ilk zamanlar da bireyler ve toplumlar arasında işbölümü bulunmamaktadır. Bu nedenle mallar arasındaki değişim oldukça sınırlı seviyede kalmıştır. Üretim kişisel ihtiyaçlar nedeni ile ilkel şekilde yapılmıştır. Bu durum verimliliğin düşmesine sebebiyet vermiştir (Kuyucuklu,1982: 28-29). Tarım üretimindeki verimliliğin bu denli düşük olmasının sebebi toplumların tarımı bir

ekonomik faaliyet olarak görmekten ziyade temel bir ihtiyaç olarak görmeleri düşüncesi yatmaktadır.

Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte ekonomilerde çok köklü değişimler yaşanmış, daha önce durgun dışa kapalı ve tarım ağırlıklı durumda iken sanayi devrimi ile beraber hareketlenmeler meydana gelmiştir. Sanayi devrimini başarıyla geçiren ülkeler ve bu devrimden yeterince faydalanamayan ülkeler arasında önemli derecede ayrılıklar ortaya çıkmıştır. İngiltere’de meydana gelen sanayi devrimi, İngiltere’nin dönemin ekonomilerini geride bırakmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda sanayi ülkelerin gelişimi için önemli ve gerekli bir sektör durumuna gelmiştir.

Bu bağlamda sanayileşme süreciyle beraber tarımın ekonomideki yeri zayıflamıştır. Sanayileşme sektörünün belirli bir noktaya gelmesi ile beraber feodalite ve toprağa bağlılık zayıflamıştır (Kuyucuklu,1982: 53). Makinelerin emeğin yerini alması ile beraber üretim daha hızlı ve daha kolay gerçekleşmeye başlamıştır.

Sanayileşme tarımın önemini azaltmak ile beraber tarım sektörüne oldukça katkıda bulunmuştur. Sanayileşme ile beraber tarım daha modern şekillerde yapılmaya başlamış ve bu sayede işbölümü ve uzmanlaşma meydana gelmiştir. Daha kaliteli ve verimli ürünler yetiştirilmeye başlanmıştır. Yeryüzü şekilleri ve iklimin etkisi ise azaltılmıştır. Dünyada tarım denilince hiç kuşkusuz tarım ve tarım ürünleri ihracatında önemli paya sahip olan Amerika, İspanya ve Hollanda akla gelmektedir. ABD’nin her anlamda dünyada söz sahibi olduğu bilindiğinden burada küçük ama tarımsal anlamda oldukça büyük bir konuma sahip olan Hollanda’yı analiz etmek oldukça faydalı görülmektedir. Nüfusu yaklaşık 17 milyon olan yüzölçümü Konya’dan biraz büyük olan bu ülke tarımsal alanda kendini oldukça geliştirmiş ve bununla yetinmeyip tarımsal faaliyetlerde ülkelere danışmanlık hizmeti gerçekleştirmektedir. Tarımın her alanından faydalanan ülke kısıtlı olan ülke topraklarını oldukça faydalı kullanmaktadır. Üç büyük nehir tarafından bölünmüş olan ülke sulak olması ayrıca avantaj sağlamıştır. Ciddi bir toprak sıkıntısı yaşayan ülke deniz veya bataklık alanları kurutarak topraklarına dâhil etmiştir. Tarım alanında oldukça uzmanlaşmış olan ülke çok sayıda ürün ihraç etmektedir. Eğitim, araştırma ve nitelikli iş gücünün fazla olmasından ötürü dünyadaki yeme içme

sektöründeki önde gelen 40 firmanın 12'sinin AR-GE merkezi Hollanda da bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz teknik bilgi ve becerinin yüksekliği önemlidir. Bu anlamda da Hollanda dünyada tarım alanında en başarılı olan üniversite olan Wageningen Üniversitesine de ev sahipliği yapmaktadır. Et, süt ürünleri çeşitli tarım araç ve gereçleri ihracatı yapan Hollanda bu anlamda kendini ispatlamış bulunmaktadır. Çiçek üretiminde dünyanın en önemli ülkesi konumundadır. Lale çiçeğinin ana ülkesi Türkiye olmasına rağmen Hollanda'nın daha çok üretmesi son derece düşündürücüdür. Hollanda bize tarım ve hayvancılıkta örnek olması gereken bir ülke konumundadır (www.onedio.com , E.T: 18.05.2019).

1.2. Tarım Sektörünün Ekonomik Faaliyetler İçerisindeki Yeri ve Önemi

Tarım sektörünün toplumlar için en hayati ekonomik faaliyet alanı olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, insanların en temel sorunu olan beslenme ihtiyacını doğrudan karşılayan sektör olması; ikincisi ise, çağımızda her toplum için zorunlu bir amaç haline gelen ekonomik kalkınmayı sürükleyici kaynakları sağlamasıdır. Diğer taraftan tarım sektörü, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına bağlı olarak en önemli döviz kaynağını oluşturması, gıda maddeleri ithaline gidebilecek dövizlerden tasarruf sağlaması, önemli bir istihdam alanı teşkil etmesi gibi sebeplerden dolayı hayati öneme sahip ekonomik bir sektördür (Kılıçkap, İnan ve Subaşı, 2001: 147).

Sanayileşmiş olarak kabul edilen ülkelerin ekonomik gelişme süreçleri incelendiğinde, sanayideki başarılarının büyük ölçüde tarım ve madencilik kesimindeki gelişmelerden kaynaklandığı görülmektedir. Batı Avrupa'da sanayi devriminden önce, tarım sektöründe uzunca bir iyileşme dönemi yaşanmıştır (Demirci, 1982:13).

Tarım ve sanayi kesimleri birbirine neden sonuç ilişkileri ile bağımlıdır. Hiçbir ülkede tarımsal faaliyetlerin sanayiden bağımsız olarak modern yöntemlerle sürdürülmesi mümkün değildir. Tarımsal gelişme, dolaylı olarak sanayi teknolojisindeki ilerlemelere bağlı duruma gelmiştir. Tarım kesimindeki yatırımlarda, tarımsal sermayeden ziyade, sanayi kaynaklı sermaye egemen durumdadır (Duymaz ve Olalı, 1987: 4).

Gelişmiş ülkelerde sanayi üretiminin hızla artması, tarımsal hammadde ihtiyacını artırmıştır. Tüketici gelirlerinin yükselmesiyle sentetik mallara olan talep azalmaktadır. Sanayileşme yönündeki yapısal değişimin doğal sonucu olarak, tarımın ulusal gelirdeki payının azalması tarım sektörünün gerilediği anlamına gelmeyip; öteki sektörlerin tarım sektörüne oranla daha fazla geliştiğini gösterir (İnan, 1998: 37).

Tarımsal üretim yöntemlerindeki gelişmeler, sonuçta tarım nüfusunun gelirini ve işgücü verimliliğini artırmaktadır. Tarım kesimindeki nüfusun gelirinin artması sanayi ürünlerine ek talep meydana getirmektedir. Ayrıca tarımsal faaliyetlerde modern üretim yöntemleri kullanıldıkça artan işgücü verimliliği tarımsal istihdamı azaltmaktadır. Bundan dolayı, tarım sektöründe oluşan gizli işsizlik sanayi kesimine ucuz işgücü olarak dönmektedir. Tarımsal gelişmeler sanayi ürünlerine olan talebi artırırken, aynı zamanda sanayi 131 sektörüne yönelik hammadde arzını artırmaktadır. Sanayi sektörü, bir taraftan tarımsal ürünleri girdi olarak kullanırken, diğer taraftan da tarım sektörüne girdi sağlamaktadır (Taraklı, 1996: 4). Görülüyor ki, tarım ve sanayi sektörlerini rakip olarak değil, birbirlerini tamamlayıcı ve destekleyici sektörler olarak ele almak gerekir. Ekonomik gelişme, mutlaka sanayinin gelişmesiyle kendini göstermektedir.

Değişim ve gelişme modellerinin bulunduğu ortak nokta budur. Ancak bu durum tarımın göz ardı edilmesi anlamını taşımaz. Gelişme sürecinde tarım ve sanayi sektörleri arasında bir paralellik sağlanamaz ise, yalnız başına hiçbir sektör, en azından dünya piyasalarındaki konjonktürlerin karşısında bir anlam ifade edemez (Tuncer, 1989: 222).

1.3. Dünya’da Tarım Sektörü ve Tarımsal Gelişmeler, Uygulanan Politikalar

Tarım sektörü bütün ekonomilerde ekonomik gelişmenin başlangıç evresinde birinci sektör olup hâkim sektör konumuna geçmekte ve en önemli yeri almaktadır (Dinler 1996:8). Bu bağlamda, gelişme evresinde olan bir ülkenin gelişmek amacıyla ilk adımını tarım sektörüyle yapmasının normal olduğu düşünülebilir bir durumdur. Aksi durumda, gelişmenin alt yapısını oluşturan tarım sektörünün atlanması, gelişmenin diğer aşamalarında problem çıkmasına neden olacaktır.

Quesnay 1758 yılında yayınlamış olduğu “Ekonomik Tablo” adlı eserinde bir artı değerden bahsetmiş olup bu artı değerin çeşitli toplumsal sınıflar arasında dağılımını bir program vasıtasıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Quesnay, ekonomideki bu artı değerin yalnızca tarım sektöründen sağlanabileceğini söyleyerek, tarımın ekonomideki önemini vurgulamıştır (Dinler, 1996: 11). Bu düşünce ile tarımın çok eski zamanlardan günümüze kadar çok üretken ve verimli bir sektör olduğu bilinen bir gerçektir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başta ABD ile birlikte gelişmiş Avrupa ülkelerinin çoğunda sanayileşme ile beraber tarım politikalarında değışme yaşanmıştır. Avrupa’da savaş ile beraber yaşanan kıtlığın vermiş olduğu endişe ve mevcut nüfusun önemli bir bölümünü meydana getiren tarım sektörü çalışanlarının gelir düzeylerinin korunması ve birliğe üye ülkelerin tarım politikaları arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması en önemli hedef olmuştur. Bu bağlamda uygulanmaya konulan Ortak Tarım Politikası, ABD’nin tarımsal destekleme politikasına benzer bir yaklaşım sergilemiştir (Balkır, 2010: 308).

Gelişmiş ülkelerin uyguladıkları bu politikalar tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin söz sahibi olmasına sebebiyet vermiş, bununla beraber tarımsal üretimde yoğun enerji ve kimyasal kullanımını arttırıcı uygulamalara neden olmuşlardır. Tahıl üretimi ve hayvancılık birbirilerinden ayrılarak yeni birer iş bölümü haline gelmiş bu sayede her iki sektörde de uzmanlaşmaya gidilmiş, büyük şirketler haline gelmişlerdir. Bu büyük şirketler piyasanın hâkimi konumuna yükselmişlerdir. Daha sonra bu şirketler üretim girdilerini de ellerinde bulundurmaları nedeni ile tarım üretiminin dış ticaretinde de büyük oranda söz sahibi olduklarından çok uluslu şirket haline geldiler. Bu devasa şirketler yüksek katma değerli olan hayvansal ürünler ile dayanıklı gıda ürünlerinin üretiminde ve tüketiminde çok büyük oranda rol aldılar (Köymen, 2007: 211-212; Kafaoğlu, 2002: 21-22).

Tarımda serbest piyasaya geçiş bir diğer ifade ile liberalleşme politikalarına geçilmesi, 1970’lerde meydana gelen stagflasyon krizi ve petrol fiyatlarındaki ani yükselme ile beraber enerji maliyetlerinin yükselmesi ve buna bağlı olarak yoğun enerjiye dayalı tarımsal üretimin de bu krizden etkilenmesi ile beraber başlamıştır. Krizden çıkmanın yolu olarak düşünölen tarımda serbestleşme (liberalleşme)

politikalarına geçme ve devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması yaklaşımının tarım politikalarına yansması, ikinci uluslararası gıda rejiminin sonu ve nc gıda rejiminin başlangıcı olarak görülmüştür. 1980 yılından itibaren, ülke ekonomilerinin uluslararası piyasalarla hareket ettiği ve bütün karar merkezlerinin dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik belirlendiği dünyada ticaretin serbestleştiği, piyasaların kural tanımadığı finansallaşma denilen sistemin ekonominin her alanına sarktığı bu durumda (Tokatlıoğlu, 2005: 100), tarım politikalarında da değişmeler yaşanmıştır. Küresel ticaret ile tarım sektörü ürün yetiştirilmesi ve ekimi bir takım st hukuk sistemi ile bir bakıma güvenceye alınmıştır. Uluslararası sistem içerisinde bu konuda çeşitli çok taraflı anlaşmalar uluslararası tahkim ve kontroller gibi çok sayıda yöntem geliştirilmiştir (Talas, 2009: 107-108). Bunlardan en önemlisi dünya ticaret rgt anlaşmasıdır.

Serbest piyasa şartlarında oluşan bir tarım ticaret sistemi oluşturmak bu sayede tarım sektörüne yönelik olarak destek ve korumacı yaklaşımla aşamalı indirimler oluşturarak daha etkin ve daha iyi işleyen GATT kuralları oluşturmayı amaçlayan tarım anlaşması (1994), anlaşmaya bağlı ülkelerin pazara giriş, destekler ve ihracat sübvansiyonları konularında indirim taahhütlerinde bulunmalarını kapsamaktadır (zkaya vd., 2001: 47-48). Bu pazara giriş taahhüdü tarım ürünlerinde uygulanmakta olan bütün anlaşma dışı engellerin, kotaların gümrük tarifelerine dönüştürülmesi ile ilgilidir. Bunlardan i destek taahhütleri ülkelerin tarım ürünlerine yapmış olduğu i destek ile ilgilidir. Ticaret rgtnn yapmış olduğu i destek taahhütleri ise tarım ürünlerine yapılan i desteklerin azaltılması ile ilgilidir. İhracat sübvansiyonları ise tarım ürünleri ihracatını arttırmaya yönelik tüm ihracat sübvansiyonlarının indirilmesini kapsamaktadır (şahinöz, 2006).

Gelişmekte olan ülkelerin tarımda serbestleşme ya da liberalleşme, piyasa ekonomisine dahil olma kamu desteklerinin azaltılması gibi politikalar yalnızca Dünya Ticaret rgtnn bir programı olmayıp, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasının yapısal uyum politikaları adı altında borç yükümlülüğü artan hkmetlere önermiş oldukları ticaretin serbestleşmesi zelleştirme ve devletin kltlmesi gibi politika nerileri altında da gündeme gelmiştir.

Piyasa serbestleştirilmesi ya da liberalleşme sürecinde dünya bankası uluslararası para fonu dünya ticaret örgütü tarafından öne atılan politikalar ülkemiz de dahil olmak üzere bir çok gelişmekte olan ülkenin kendi kendine yetebilme özelliğini yitirmelerine neden olmuş ve kendi kendine yeten bu ülkelerin dışa bağımlı hale gelmelerine yol açmıştır (Talas, 2009: 114).

1.4.Türkiye’de Tarım Sektörü ve Tarımsal Gelişmeler

Tarım sektörü, Cumhuriyetimizin kuruluşundan günümüze kadar, ülkemizin ekonomik ve sosyal gelişmesinde çok önemli görevler üstlenmiş ve bu görevini günümüze kadar sürdürmüştür. Ülke nüfusunun beslenmesini sağlaması, Milli gelire ve istihdama katkı sağlaması, Sanayi sektörünün hammadde ihtiyacını karşılaması, Sanayiye sermaye aktarması, İhracata doğrudan ve dolaylı katkıda bulunması, Bu gibi nedenlerden dolayı, tarım ekonomimizde vazgeçilmez bir sektördür. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında kendi ekonomisini ve bağımsızlığını kurmak isteyen Türkiye aşar vergisinin kaldırılması ile de çiftçiye destek sağlayarak tarım sektörüne çok önem vermiştir. Tarım sektörünün GSMH içindeki payı % 40 iken, daha sonraki dönemlerde artarak % 50 oranına yükselmiştir (Tokgöz,2011: 85-90). 1950-1960 yılları arasında liberal ekonomi yaklaşımları benimsenmiş olmakla birlikte, tarıma dönük devlet desteği ve korumacılık devam etmiştir. Planlı dönemde de bazı politika değişikliklerine rağmen tarıma yönelik destekler sürdürülmüştür. Tarım Politikalarındaki önemli değişme 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla uygulamaya konularak, destekleme alımı kapsamına alınan tarımsal ürünlerin sayısı (30 üründen 20 ürüne) azaltılmıştır. Diğer bir müdahale 5 Nisan 1994 tarihinde Tansu Çiller Hükümeti tarafından yapılmış, destekleme kapsamına alınan ürün sayısı önce 10'a daha sonra 8 ürüne indirilmiştir. Son olarak 1999 yılı Aralık ayındaki IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşma çerçevesinde tarımsal ürünlerin devlet alımlarına son verilmiş ve özellikle bu tarihten itibaren tarım ürünlerinde ithalat serüveni başlamıştır (www.tesav.org.tr , E.T: 28.05.2019). Aralık 1999 tarihinde Türkiye ile IMF arasında imzalanan Stand-by anlaşması kapsamında sunulan Niyet Mektubunda yer alan tarımla ilgili bölüm özet olarak;

Uygulanmakta olan mevcut destekleme politikalarından vazgeçilerek yerine küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı Doğrudan Gelir Desteği Sistemine geçilmesi 2000

yılında pilot uygulama yapılması, 2001 yılında ülkenin yarısında uygulama yapılması ve 2002 yılında tüm Türkiye'yi kapsamı öngörülmüştür. 2000 yılı hububat destekleme fiyatları, tahmin edilen dünya piyasa fiyatlarının % 35 inden fazla olmayacak şekilde belirlenmesi ve 2001 yılında bu farkın daha da azaltılması kararlaştırılmıştır. 2000 yılında şekerpancarı destekleme fiyatının hedeflenmesi enflasyon oranına göre arttırılması, tüm destekleme alımlarına 2002 yılında sona erdirilmesi öngörülmüştür. Hükümet adına bazı tarımsal ürünlerde (sanayi) destekleme alımı yapan Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özerk yapıya kavuşturulması doğrultusunda yasa çıkartılması karar altına alınmıştır. Hükümetin çiftçilere verilen kredi sübvansiyonunu aşamalı olarak ortadan kaldırılması benimsenmiştir. Gübre ve diğer girdi sübvansiyonlarının 2000 ve 2001 yıllarında nominal olarak sabit tutulması ve 2002 yılında kredi desteği dahil bütün girdi desteğinin kaldırılması kararlaştırılmıştır (www.tarimdanhaber.com ,E.T: 29.05.2019).

Bu kararların tamamı tarım sektörünün kaderiyle baş başa bırakılması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde tarımsal destekleme politikaları yetersiz de olsa; fiyat müdahaleleri, Alan bazlı ödemeler, telafi edici ödemeler, fark ödemesi, arz açığı olan ürünlere ödenen ödemeler, hayvancılık destekleri, kırsal kalkınma amaçlı ödemeler, tarım sigortası destekleme ödemeleri, girdi destekleri, zirai kredi faiz sübvansiyonları, doğal afet ödemeleri gibi nakdi desteklerle; araştırma, eğitim, yayım ve kontrol gibi genel hizmetler ve büyük ölçüde kamu tarafından sürdürülen tarımsal alt yapı yatırımları ve ithalatta uygulanan korumalar ve ihracat teşvikleri ile sürdürülmektedir (www.tesav.org.tr, E.T:28.05.2019). Genelde, koordine yapılamayan ve birbirinden kopuk yürütülen bu uygulama, destek ve teşvikleri verimli kılmamaktadır. 1923 yılında Gayri Safi Milli Hasıla'nın % 40'ını oluşturan tarım sektörü bu oranını çok küçük değişikliklerle 1970 li yıllara kadar getirmiştir. Bu oran Sabit fiyatlarla 1980 yılında %25'e 1990 yılında % 17 ve 2016 yılında yaklaşık %6,4 olmuştur. Doksan üç yıllık dönemde tarımın GSMH içindeki payı yaklaşık %84 oranında düşmüştür (www.tarimdanhaber.com , E.T: 29.05.2019).

1.5. Türkiye’de Tarımın Ekonomideki Yeri ve Önemi

Cumhuriyet dönemi sonrası ekonomideki bazı değişmeler sanayi sektörünü tarım sektörünün önüne geçirmesine rağmen tarım sektörünün ülke ekonomisindeki payı milli gelirin oluşmasındaki etkisi, istihdam üzerindeki katkısı, dış ticaretteki etkin rolü ile önemini devam ettirmektedir.

Tarım sektörü, Türkiye’nin sosyal, politik ve ekonomik gelişiminde hatırı sayılır bir role sahiptir. Ekonomik gelişmenin ilk dönemlerinde diğer toplumlarda olduğu gibi hâkim sektör konumundadır. Ancak ekonomik değişme ve gelişme ile beraber sanayi ve hizmet sektörüne nazaran milli gelirdeki payı azalmıştır (Erdoğan ve Erdoğan, 2000: 50).

Cumhuriyet döneminde gayri safi milli hasılanın % 40’ını oluşturan tarım sektörü bu varlığını küçük değişiklikler olmasına rağmen 1970 yıllarına kadar sürdürmüştür. Bu oran sabit fiyatlarla 1990 yılında % 17 ye 2016 yılına gelindiğinde %6,4 kadar gerilemiştir. 93 yıllık dönemde yaklaşık %84 oranında düşmüştür. Bu düşüşe rağmen tarımın ekonomimizdeki yeri diğer ülkelere nazaran yüksek orandadır.

Tablo 1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişme ve Tarımın Payı

YILLAR	TARIM (BİN TL)	GELİŞME HIZI(%)	TÜRKİYE (BİN TL)	GELİŞME HIZI(%)	TARIMIN PAYI(%)
2000	17.205.761	26.0	170.666.714	43.8	10.09
2001	21.729.848	69.8	245.428.759	46.4	8.84
2002	36.901.719	69.9	359.358.871	30.2	10.2
2003	46.249.932	25.3	468.015.146	23.2	9.9
2004	54.365.144	17.5	577.023.497	16.8	9.4
2005	62.349.598	14.7	673.702.942	17.1	9.3
2006	64.415.593	3.3	789.227.555	11.6	8.2
2007	66.197.107	2.8	880.460.879	12.9	7.6
2008	74.451.345	12.5	994.782.858	0.4	7.6
2009	81.234.274	9,1	999.191.848	0,4	8,1
2010	104.703.635	28,9	1.160.013.978	16,1	9,0
2011	114.838.169	9,7	1.394.477.166	20,2	8,2
2012	121.692.893	6,0	1.569.672.115	12,6	7,8
2013	121.709.079	0,0	1.809.713.087	15,3	6,7
2014	134.724.745	10,7	2.044.465.876	13,0	6,6
2015	161.447.917	19,8	2.338.647.494	14,4	6,9
2016	161.304.618	-0,1	2.608.525.749	11,5	6,2
2017	189.000.175	17,2	3.106.536.751	19,1	6,1
2018	213.350.153	12,9	3.700.789.489	19,1	5,8

Kaynak: TÜİK

Tablo 1 incelendiği zaman Türkiye ekonomisi içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan tarımın gayri safi yurt içi hasıladaki payı inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. TÜİK verilerine göre,2007 yılından itibaren bir düşüş söz konusu olduğu 2009 yılında yükselme eğilimine girildiği fakat 2010 yılı itibari ile durgunluk yaşandığı ve daha sonraki yıllardan günümüze kadar 2015 yılındaki kısıtlı bir artışa rağmen azalma eğilimi devam etmiştir. Tablodan hareketle 2019 yılında da tarımın gayri safi hasıla içindeki payının azalmaya devam edeceği düşünülmektedir.

T.C. Kalkınma Bakanlığı 2018 ile 2020 yılları orta vadeli program ve mali hedefler 27 Eylül 2017 tarihli, makro ölçekli gelişmeler tablosunda, tarımdaki büyüme hızını 2018,2019 ve 2020 yılı için % 4,0 olarak ele almaktadır. Aynı programda gayri safi yurtiçi hasılanın sektörel bazda tarım sektöründe 2018 için % 5,9 2019 yılı için% 5,6 ve 2020 için % 5,3 olarak göstermiştir. Tarımın payı 2018 yılında 5,8 olarak gerçekleşmiştir.

1.5.1 Tarım Sektörünün İstihdamdaki Payı

Türkiye’de istihdamın yapısına bakıldığında tarım sektörünün katkısı her zaman önemli olmuştur. Fakat yıllar itibariyle incelendiğinde toplam nüfus içerisinde kırsal nüfusun payı, istihdam içerisinde de tarım sektörünün payı sürekli azalmıştır. 1990’lı yıllarda tarım sektörünün istihdam içerisindeki payı %46 iken bugün giderek düşmüş ve %20 seviyelerine gelmiştir. Bu bağlamda yine de hatırı sayılır bir istihdam kitlesi tarım sektörü içerisinde yer almaktadır. Nitekim Türkiye’de çalışan nüfusun beşte biri tarım sektöründe bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında tarımın istihdamdaki payı son derece önemli bir büyüklüktedir.

Ekonomik kriz dönemlerinde tarım sektöründe çalışanların sayısı artmaktadır. Çünkü tarımda çalışanlar başka bir iş olanağı buldukları anda tarımı terk etmekte fakat ekonomik kriz dönemlerinde meydana gelen daralma sebebiyle tekrar tarıma dönmektedirler (Olhan, 2011).

Tarım sektörü emek gerektiren ve uğraş isteyen bir sektördür. Bu bakımdan çok tercih edilmemesi normal bir durumdur. Kolay yollardan istihdam olanağı bulan bireyler bu sektörden ayrılarak farklı sektörlere yönelmektedirler. Şartların ve kazancın düzeltilmesi ile tarım sektöründe istihdamın artacağı ve toplam istihdamda daha fazla pay alacağı olağan bir gerçekliktir.

Tablo 2. Tarım Sektörünün Toplam İstihdamdaki Payı

YILLAR	TOPLAM İSTİHDAM İÇİNDE TARIM SEKTÖRÜNÜN PAYI(%)	TARIM SEKTÖRÜ İSTİHDAMI (1000)
1995	46,6	9538
1996	42,8	8736
1997	40,8	8299
1998	40,5	8461
1999	41,4	8872
2000	36,0	7769
2001	37,6	8089
2002	35,4	7558
2003	33,9	7165
2004	29,1	7400
2005	25,7	5154
2010	25,2	5683
2011	25,5	6143
2012	24,6	6097
2013	23,6	6015
2014	21,1	5470
2015	20,6	5483
2016	19,5	5305
2017	19,3	5534

Kaynak: TÜİK

Tarım, istihdam içerisindeki yapıya bakıldığında sürekli önemli bir rol üstlenmiştir. Anca toplam istihdamda tarımsal istihdam payının gitgide azaldığı izlenmektedir. Tablo 2’de 1990’lı yıllar itibari ile tarımsal istihdam oranı %46 iken bugün oran % 20’lerin altına inmiştir. İstihdam sayısı 2018 yılı TÜİK verilerine göre bir önceki yıla göre 852 bin kişi artmış olup 29 milyon 9 bin kişi, istihdam oranı ise 0,7’lik bir artış ile %49,9 olarak gerçekleşti. Bu dönemde tarımda çalışan mevcut 15 bin kişi azalırken, tarım dışında çalışan sektörlerde 868 bin kişi artış gösterdi. Tarımda istihdam edilenlerin sayısı %18,3 iken 2017 yılına nazaran azda olsa yukarı doğru bir eğilim gözlemlenmiştir.

1.5.2 Tarımın Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Tarımın dış ticaret sayesinde ekonomik kalkınma üzerine etkisini incelediğimizde üzerinde durulması önem arz eden bir durum ise tarımsal ürünlerin ihracatı ile elde

edilen döviz miktarının yatırım malları ile beraber ara malların ithalatındaki finansman payıdır (Şahin, 2000: 247).

Tarım ülkelere katmış olduğu birçok faydanın yanı sıra birde ülkelerin dış ticaretine katkıda bulunmaktadır. Tarım ürünlerini ihraç eden ülkeler kendi ülkelerine döviz girdisi sağlamaktadırlar. Tarım sektörüyle ülkelere döviz girdisinin sağlanması üç şekilde sıralanabilir. Birincisi; ülkelerin ürettikleri tarımsal ürünleri piyasaya satarak döviz girdisi elde etmesi, ikinci olarak kendi kendine yetebilme yani dışarıdan ürün satın almayarak döviz çıkışına neden olmamak üçüncüsü ise, ülkenin kendini geliştirerek tarım ürünlerinde uzmanlaşmasıyla sanayisini de geliştirerek hem tarım ürününü hem de tüketim mallarını ihraç etmesi ile döviz girişi sağlamaktır (Deran, 2005: 29).

Tablo 3. Genel İhracat ve Tarım Ürünleri İhracatı(Milyar ABD Doları)

YILLAR	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
TOPLAM İHRACAT	73,5	113,9	134,9	152,5	151,8	157,6	143,8	143,2	142,5
TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI	9,3	13,8	16,7	17,4	19,3	20,3	18,8	17,1	18,3
TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATININ TOPLAM İHRACATTA PAYI (%)	12,63	12,1	12,4	11,4	12,7	12,9	13,1	11,9	12,8

Kaynak: TÜİK

Tablo 3'ü incelediğimizde 12 yıllık toplam ihracat %93,9 iken, tarım ürünleri ihracatındaki artış bu oranı da geçerek %96,8 dolaylarında olmuştur. Genel ihracattaki artış tarım ürünlerine de yansımış hemen hemen aynı seviyelerde artış görülmüştür. Bu bağlamda, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Başkanı Şemsi Bayraktar'ın 04.01.2018 yılı itibari ile yapmış olduğu açıklamada; tarım ve gıdada ihracat, 2016 yılında bize karşı yapılan Rus ambargosu ve komşu ülkelerimiz olan Irak ve Suriye'deki iç karışıklıklardan etkilendiğini bu sebepten ötürü 2016 yılında tarım ve gıda da 4,6 milyar dolar dış ticaret fazlası olan ülkemizin 2017 yılında bu

fazlası 3,95 milyar dolara inmiştir. 2017 yılı içerisinde Rusya ambargosunun kalkması ile dış ticaretimizde olumlu gelişmelerin yaşanacağını ifade etmiştir.

Tablo 4. Genel İthalat Ve Tarım Ürünleri İthalatı

YILLAR	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
TOPLAM İTHALAT	116,8	185,5	240,8	236,5	251,7	242,2	207,2	198,6	210,7
TARIM ÜRÜNLERİ İTHALATI	6,4	11,9	15,8	14,2	15,3	16,3	14,1	13,8	14,6
TARIM ÜRÜNLERİ İTHALATININ TOPLAM İTHALATA ORANI (%)	5,53	6,44	6,56	6,02	6,07	6,75	6,82	6,97	6,92

Kaynak: TÜİK

1.6. Türkiye’de Tarımsal Değişmeler ve Tarımsal Politikalar

Türkiye’de her ülkede olduğu gibi devletin tarım sektöründeki ana rolü ülkenin gıda ihtiyacının karşılanması tarımsal ürün fiyatlarının düzene sokulması, belirsizliklerin azaltılması çiftçi gelirlerine istikrar kazandırılması, yeni istihdam olanakları oluşturulması ihracata yönelik olanakların artırılmasına yönelik tarım politikaları yürütmek esasına dayanmaktadır. Cumhuriyet döneminde tarım ülkesi konumunda olan ve tarıma çok fazla değer veren Türkiye daha sonraki dönemlerde tarım politikalarındaki yanlışlıklar sayesinde ihracat eden konumdan ithal eden konuma geçmiştir. Son zamanlarda gündemde olan patates soğan fiyatlarındaki artış ve patates ihracat eden Türkiye’nin patates ithal etmesi somut bir örnek niteliğindedir. İthalat yapılmadan sorun daha kolay çözülebilecekken ithalat yapılarak tarım üreticisinin sorunlarına çare bulunmamakta aksine durum daha da kötüleşmektedir. Ürünün bol olduğu dönemlerde yapılacak bir devlet alımı üreticiyi de rahatlatarak ve üretim devam edecektir. aksi halde üretici ucuzlaşan ürünü üretmek istemeyecektir ondan sonraki dönemde piyasada azalan ürünün fiyatı artacaktır buda kısa vadede çözüm gibi gözükse fakat çözüm olmayan ithalatı gündeme getirecektir. Fakat yapılacak bir devlet müdahalesi sorunu çok kolay bir şekilde çözecektir. Müdahale yapılmaması ise ithalatı günden güne artıracaktır. Gelişmiş ülkeler tarım sektörlerini

gelişmekte olan ülkelere karşı her zaman daha fazla oranda korumuştur. Bunun nedeni, tarımsal nüfusa diğer sektörlerdekine yakın bir tutarda gelir sağlayarak, tarımsal nüfustaki düşüşü engellemek olarak açıklanmaktadır. Bu doğrultuda gelişmiş ülkelerdeki desteklemeler, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarım anlaşmasıyla, tarımsal ürünler üzerindeki ticareti bozucu etkisi olan doğrudan desteklemelerin kaldırılmasına kadar, ürün fiyatlarına müdahaleler yoluyla sağlanmıştır. Gelişmiş ülkeler gıda güvencelerini garanti altına almak için tarım sektörünü öncelikli sektörler arasına alarak bu sektörü desteklemiş ve hiç bir zaman kendi insanların beslenmesini başka ülkelerin inisiyatifine bırakmamışlardır. Bundan dolayı gelişmiş ülkelerin tamamının tarımı gelişmiştir. Tarım gelişmenin ilk aşaması konumundadır, tarımsal gelişme aynı zamanda sanayi gelişmesini de beraberinde getirmektedir. Bunun bilincinde olan gelişmiş ülkeler tarımsal alanda gelişmiş ve sanayilerini de geliştirmişlerdir. Bu bağlamda Türkiye'nin tarımsal faaliyetlerine cumhuriyet döneminde olduğu gibi önem vermesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki tarımı gelişen ülkenin sanayisi de gelişecektir. ve tek dış fazla verdiğimiz dönem tarımımızın çok iyi olduğu cumhuriyet dönemidir. Dünya nüfusunun giderek artması ilerleyen dönemlerde gıdaya duyulan ihtiyacın daha da artacak olması anlamına gelmektedir. Ayrıca bazı ürünlerin sanayi hammaddesi olması ve katma değerinin yüksek olması da tarım ürünlerine olan rehaveti arttırmıştır. Avrupa ülkeleri gelişmekte olan ülkelere kendi kurallarını uygulayarak bir bakıma baskı altında tutmaktadırlar. Çeşitli anlaşmalar neticesinde rahat hareket etmelerini engellemekte ve onları ithalata zorlamaktadır. Türkiye de bu antlaşmalardan nasibini almış ülkelerden biridir. Avrupa birliği üyeliği kapsamında imzalanan antlaşmaların hiçbirisi Türkiye lehine değildir. Avrupa birliği gümrük indirimleri sağlayarak kendilerine avantaj sağlamakla kalmamış, Türkiye'nin çiftçisine verdiği desteğe karışmıştır. Verilen desteklerin kaldırılmasını sağlamıştır. 1990 yılı sonrası dünyada meydana gelen tarımsal değişikliklerin bir sonucu olarak Türkiye'de de tarımsal alanda değişiklikler gözlenmiş ve bu politikalar kendini daha çok tarımsal destekleme ve kredi politikalarında göstermiştir.

1.6.1. Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları

Türkiye, cumhuriyet döneminden bu yana hep tarımın korunması ve desteklenmesi düşüncesiyle hareket etmiştir. Tarım politikalarına egemen bakış hep bu yönde olmuştur. Bu bağlamda tarımsal destekleme de aynen yatırım ve ihracat desteklemelerinde olduğu gibi ekonominin genel politika yansıması niteliğinde olmaktadır. Bu desteklemenin amaçlarına bakıldığında ülke içindeki pazarın büyümesi, kırsal kesimin elde edilen gelirden kendine daha fazla pay alabilmesi, buna karşın kentlerde de bireylerin daha uygun fiyata gıda ürünlerini alabilmesi ve bununla birlikte tarıma dayalı sanayiye ucuz girdi sağlanması olarak sıralanabilir. Bu desteklemenin şekli daha çok üretime verilen fiyat desteği ve girdi sübvansiyonları şeklinde meydana gelmiştir (Kepenek, 2012: 377-378).

1990 sonrasında ise, devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılması müdahale etmemesi serbest piyasa koşullarının geçerli olması dünya piyasalarıyla daha fazla bütünleşme ile beraber gerek sanayi girdilerinin gerekse tarımsal gıda ürünlerinin ithalatının kolaylaşması; bunlara paralel olarak ülke içerisinde tarımsal desteklemenin bütçeye yük oluşturduğu söylentilerinin artması ve bütün bunların Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası destekli programların ortak bir parçası olarak empoze edilmesi, tarımsal desteklemenin hem niteliksel hem de niteliksel olarak değişmesini beraberinde getirmiştir (Kepenek, 2012: 377).

Bununla birlikte Türkiye’nin uygulamış olduğu tarımsal destekleme politikaları 1995 yılında yürürlüğe konulan Dünya Ticaret Örgütü anlaşması ile birlikte Avrupa Birliği ortak tarım politikasına uyum sürecinin de etkide bulunduğu söylenebilir (Oyan, 2004: 44-45).

1990’lı yıllarda tarımsal destekler dalgalı şekillerde uygulanmış kimi yıllarda destekler artarken kimi yıllarda azalmalar meydana gelmiştir. Özellikle 1994-1995 yıllarındaki daralmanın sebebi olarak hem mali krizin yaşanması hem de krizden sonra Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ilişkili olarak alınan 5 Nisan kararları ekonomide de yürürlüğe konulmuştur (Oyan, 2004: 52).

Tarımsal destekleme politikasının sona ermesi 1999 yılı ve özellikle 2001 yılında meydana gelen kriz sonucu olmuştur. Bu dönemde Dünya Bankasına 600 milyon

dolar borçlanılarak, 2000 yılında Tarım Reformu Uygulama Projesi uygulanmaya başlanmıştı. Bu proje ile fiyat ve girdi desteklerinin kaldırılması arz fazlası olduğu düşünülen ürünlerin yerine başka ürünlerin yetiştirilmesi söz konusu olmuştur. Bir başka istenilen şey ise tarım ve satış kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması olmuştur (Kepenek, 2012: 384).

1999 yılında Uluslararası Para Fonu verilmiş olan iyi niyet mektubunda uygulanan destekleme politikalarının basamaklar halinde kaldırılacağı bunun yerine doğrudan gelir sistemine geçileceği söylenmiştir. Bir başka iyi niyet mektubunda ise desteklemelerin tüketiciler üzerinde yük oluşturduğu ve bu yükün azaltılması nedeni ile bu sistemden vazgeçileceğine vurgu yapılmıştır. Bu nedenle inişli çıkışlı bir görünüm sağlayan tarımsal destekleme politikaları Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası kontrolündeki programların uygulanmasıyla beraber kaldırılmış onun yerine 2001 yılında “doğrudan gelir desteği” sistemi uygulanmaya konmuştur (Oyan, 2004: 53).

Üretim miktarı ve destek arasında doğrudan bir ilişki olmaksızın hükümetin hedef üretici kitlesine yapmış olduğu desteğin ismi doğrudan gelir desteği sistemidir. Bu uygulamanın en önemli sakıncası üretim miktarının dikkate alınmaksızın toprak büyüklüğünün ele alınmasıdır. Bu sistemin uygulanabilmesi için çiftçi kayıt sisteminin kurulması öngörülmüş ve bu yönde hareket edilmiştir. Sistemde üretim ve gelir arasındaki ilişki ortadan kaldırılmış elde edilen kazancın kaynağı arazinin büyüklüğü olmuştur (Kepenek, 2012: 385).

1.6.2. Tarımsal Kredi Politikası

Tarımın liberalleşmesi ile beraber ölçek ekonomilerinden yararlanmak zorunlu hal almıştır. Tarımsal faaliyet gösteren işletmeler ölçeklerini genişletme gereksinimi içerisine girmişlerdir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş hayli külfetli olmuş ve maliyetlerin artmasına sebebiyet vermiştir. Tüm bu gelişmeler tarımın finansman ihtiyacını canlı tutmaktadır. Aşağıda sayılacak olan unsurlar Literatürde tarımın finansmanı ve kredi mekanizmalarının şekillenmesine etki eden unsurlardır (Özçelik Güneş ve Artukoğlu, 2005: 2). Sıralamak gerekirse, küçük aile işletmeciliğinin ve geçimlik tarımın yaygın olması, tarım ürünleri piyasasının

gelişmemesi sebebiyle maliyet fiyat ilişkisinin kurulmamış olması, büyük ölçüde hava koşullarına bağlı olunması, sermaye ve teknolojik açıdan yetersiz olunması ve marjinal tasarruf oranının düşük olması olarak sıralanabilir.

1.6.3. Dış Ticaret Politikası

Türkiye 1985 yılında tarım sektörünün yapısal uyumunun sağlanması amacıyla dünya bankası ile anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye hem kamu kuruluşlarında önemli değişiklikler yapmış hem de gübre ve tohumluk ürünlerinin dış ticaretini serbest bırakmıştır (Ulukan, 2009: 110-111).

Ayrıca ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçilmesi ile iç pazarın daraltılarak sanayi üretim fazlası oluşturmaya ve tarımsal girdi kullanan sanayi ürünlerinin maliyetinin azaltılması ve bu sayede sanayi ürünlerinin ihracatının kolaylaştırılması hedeflenmiş, bununla birlikte tarımsal ürünlerin ithalatında alınan vergiler ve harçlar indirilmiştir.

1.7. Türkiye’de Tarımsal Destekler ve Teşvikler

Tarımsal faaliyetler adına yapılmakta olan her türlü teşvik harcama Türkiye’deki tarımı destekleme politikası kapsamında olup tarımsal faaliyetleri koruyup gözeten, bu sektörü geliştiren tarımı özendiren ve altyapıyı düzenleyerek tarımda verimliliği artırmaya yönelik yapılmış olan her türlü teşvik ve destek adına yapılmış bütün harcamaları kapsamaktadır (Gaytancıoğlu, 2009: 17).

Destekleme politikaları ise ülkelerin konumlarına ve coğrafyalarına göre farklılık arz etmekte olup üç temel amacı vardır (Ataseven, 2016: 2).

- Tarımdaki ürünlerin üretiminin artırılmaya çalışılması
- Tarımla uğraşan üreticilerin desteklenmesi
- Ülke içinde dengelerin sağlanması
- Ülkemizde 2006 yılında çıkarılan 5488 sayılı Tarım Kanunu’nda tarımsal desteklemelerin amacı; tarım sektörünün problemlerini çözmek amacıyla faaliyetlerde bulunmak uygulanmakta olan politikaların etkinliğini sağlamak ve tarım sektörünün bu politikalarla uyumunu iyileştirmek şeklinde ifade

edilmiştir. Bu bağlamda tarım sektörünün neden desteklenmesi gerektiği neden bu kadar önemli olduğunu aşağıdaki gibi sıralamak gerekirse:

- Nüfusun besin ihtiyacı olması
- Tarım dışı olan sektörlere katkısı
- Gelir dağılımındaki eşitliğin sağlanması
- Kendine özgü risklerinin olması
- Tarım sektörünün diğer sektörlere nazaran daha uzun olması ve belirli zamanlarda yoğunlaşması
- Tarım sektöründe sermaye döngüsünün yavaş olması
- Tarımsal ürünlerin depolanma şartlarının kendine özgü olması

Türkiye de 2006 yılında çıkartılan 5488 sayılı Tarım Kanununda tarımsal desteklemelerin aracı şu şekilde ifade edilmiştir.

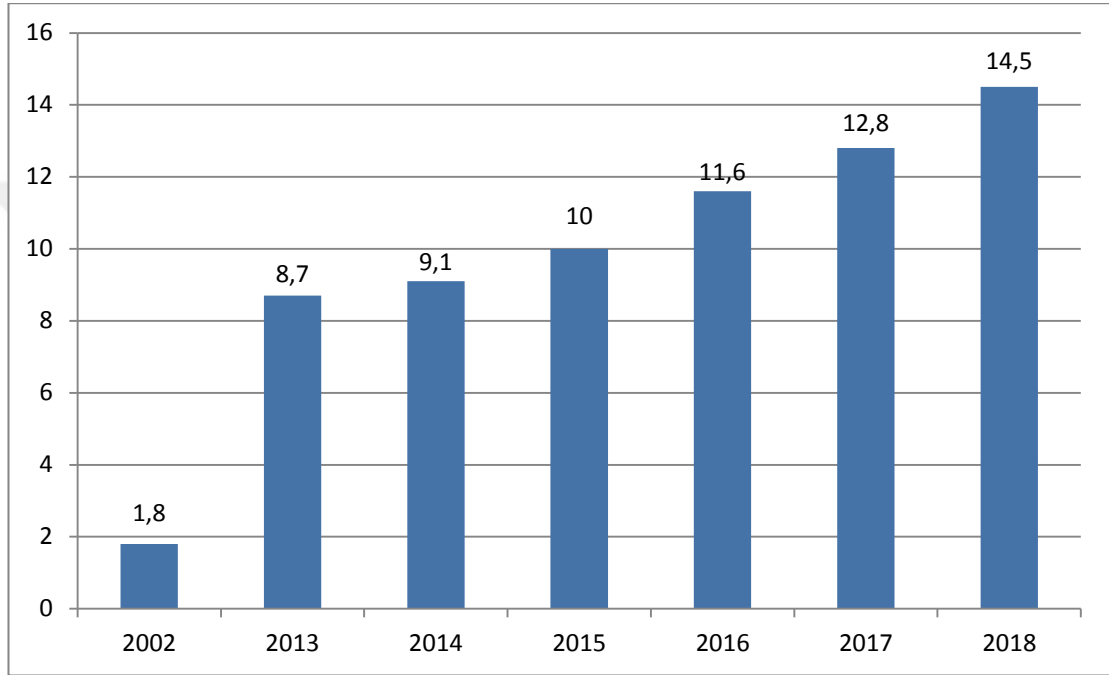
- Doğrudan gelir desteği
- Fark ödemesi
- Telafi edici ödemeler
- Hayvancılık destekleri,
- Tarım sigortası ödemeleri,
- Kırsal kalkınma destekleri,
- Çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri,

Diğer destekleme ödemeleri: Araştırma geliştirme ve tarımsal yayım desteği, pazarlama teşvikleri, kalite desteği, imha destekleri, organik üretim desteği, piyasa düzenlemeleri desteği, özel depolama yardımı, ürün işleme desteği, gerektiğinde bazı girdi destekleri ile tarım havzaları destekleri ve benzer konularda destekleme araçları kullanılabilir.

Türkiye’de tarımsal alanda verilen desteklemelere baktığımızda gübre, mazot, hayvancılık, Çiftlik muhasebe veri ağına katılım, biyolojik ve biyoteknik mücadele, fark ödemesi, sertifikalı tohum ve tohumluk üretilmesi, araştırma ve geliştirme, tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri gibi konularda desteklemeler yapılmaktadır. Bunun yanı sıra Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi ve Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma da Gıda Tarım Ve Hayvancılık

Bakanlığı'nın kırsal kalkınma ve çevre alanında uygulamış oldukları bazı politiklardır. Bununla beraber tarımsal faaliyetlerde risk yönetimi ve üreticilerin gelirlerinde istikrar sağlamak amacı ile %50 kamu destekli olarak yürütülen tarım sigortası da yürütülen bir başka politika aracıdır (Tan ve Everest 2015; Ataseven, 2016: 3)

Grafik 1. Türkiye'de Toplam Tarımsal Destek(Milyar TL)

Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı *yılsonu miktarıdır. **bütçe miktarı

Grafik 1 incelendiğinde Türkiye'de tarımsal desteklemeler yıllara göre artış sağlamaktadır. 2017 sonu itibariyle verilen destek 12,8 milyar TL'dir. Bu rakam 2018 yılı sonunda 14,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Bu verilen destekler; çiftçilerin istikrarlı bir gelir düzeyine sahip olması, çevrenin korunması bununla beraber gıda güvenliğinin sağlanması, üretimin devamlılığının sağlanması, etkin ve verimli bir şekilde tarımda hedeflenen düzeylere ulaşabilme amaçları taşımaktadır (Tunçer ve Günay, 2017: 25).

1.8. Türkiye'de Tarıma Yönelik Uygulanacak Politikalar

Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2018 ve 2022 stratejik plan uygulamasında ve Kalkınma Bakanlığının hazırladığı orta vadeli program da Türkiye'nin 2018 ve 2020

yılları arasında tarıma yönelik amaçları ve hedefleri belirlenmiştir. TC. Gıda Tarım ve Hayvancılık bakanlığı 2018 ve 2020 arasında gerçekleştireceği plan ve uygulamaları aşağıdaki gibi açıklamıştır (2018-2022 Stratejik Plan, 2017: 31).

2018- 2022 1. Stratejik planın hedefleri

- Uluslararası standartları gözeterek, üretimden tüketime doğal kaynakların ayrıca insan sağlığının korunması amacı ile gıda ve yem güvenilirliğini sağlamak
- Kırsal ekonomiyi geliştirmek, kırsal bölgelerin her türlü altyapısını iyileştirmek
- Bitkilerin sağlığını koruyan tedbirler almak, hayvan sağlığını kontrol altına almak ve refahlarını sağlamak
- Tarımsal üretimdeki kalite ve verimliliği artırmak araştırma ve geliştirme çalışmaları yapmak
- Sürdürülebilir ve erişilebilir tarımsal ürün arzı yaratmak, ulusal ve uluslararası alanda rekabet edebilecek tarım sektörü oluşturmak gibi hedefleri bulunmaktadır.

2018-2022 stratejik plan çerçevesin de uygulanacak politikalar

- Büyük ölçekli tarımsal işletme modeline geçiş desteklenecektir
- Su kullanımının etkinleştirilmesini sağlamak amacıyla Su Kanunu çıkarılacaktır.
- Tarımsal destekler, üretim hedefleri, verimlilik ve çiftçi gelir dengesi gözetilerek yeniden düzenlenecektir.
- Tarımsal kredi ve hibelere ilişkin bürokratik işlemler azaltılacak, üst limitler arttırılacak teminat sorunları hafifletilecektir.
- Canlı hayvan üretimi arttırılarak ithalat gereği azaltılacaktır.
- Hayvancılığın arttırılması için yem üretimi ve işlenmesine yönelik alt yapı geliştirilecek meralar üreticiler tarafından kullanılabilmesi için ıslah edilecektir.
- Arazi bankacılığı gibi modellerle atıl tarım arazileri üretime kazandırılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE HAYVANCILIK SEKTÖRÜ, EKONOMİDEKİ YERİ VE UYGULANAN POLİTİKALAR

Dünyadaki diğer ülkeler gibi Türkiye’de de hayvancılık sektörü artan nüfusun sağlıklı, yeterli beslenmesi ve birçok endüstri hammaddesi olması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Diğer sektörlerden farklı olarak hayvancılık sektörü birçok alt sektörü de barındırmakta ve bu bakımdan ülkenin toplumsal sorunlarına da çözüm olmaktadır. Kırsal kalkınma bakımından da oldukça önemli fonksiyona sahiptir. Bu bağlamda kırsal alanda işsizliğin azalması, kırdan kente göçün önlenmesi bu sayede kentte yaşanacak çarpık kentleşmenin önlenmesi gibi toplumsal sorumlulukları olduğu gibi, ülkedeki kalkınmanın dengeli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak, refahın artmasına katkıda bulunmak, et, süt, deri, kozmetik gibi alt sektörler hammadde sağlamak gibi yükümlülükleri de yerine getirmektedir. Bu bağlamda hayvancılık ülke kalkınmasına önemli ölçüde destek sağlamakta ve yatırım karşılığında düşük maliyetle istihdam sağlamakta olan bir sektördür (Bayraç ve Çemrek, 2011).

2.1 Türkiye’de Hayvancılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında hayvancılıkta mevcut hayvan varlığının ıslahı hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 1926 yılında “904 sayılı Hayvan Islahı Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanunla beraber iyi niteliklere sahip olan damızlık hayvan yetiştirilerek bu hayvanların halka dağıtılması ve halkın elindeki hayvanların nitelikleri arttırmak sebebi ile çeşitli yerlerde 15 adet hayvan ıslah kurumları açılmıştır (Sakarya, 2013: 137).

24 Ocak 1980 tarihinde çıkarılmış olan istikrar tedbirleri ile birlikte et ve hayvansal ürünler destekleme kapsamından çıkarılmış olup bu tarihten sonra izlenen yanlış politikalar neticesinde hayvansal üretimde azalmalar yaşanmıştır (Aydın vd, 2010: 52).

24 Ocak 1980 kararları ile beraber yürürlüğe giren IMF politikaları neticesinde ihracatçı konumdan ithalatçı konumuna düşülmüştür. Başta canlı hayvan olmak

üzere ihracatçı olan Türkiye 1990'lı yıllardan itibaren uygulanan yanlış politikalar neticesinde ithalatçı konuma geçmiştir. 1995'li yıllarda ise ithalat iyice artış göstermiş ve ihracatın yaklaşık üç katına çıkmıştır(Altuntaş, 2010).

2000'li yıllara gelindiğinde sorunların çözülmesi amacı ile 2000 yılında 467 sayılı "Hayvancılığın Desteklenmesi Kararnamesi" yürürlüğe konulmuştur. Bu kararname ile beraber suni tohumlamaya, soy kütüğü kayıtlarının tutulmasına, suni tohum malzemelerine, yem bitkisi üretimine geçilmesi gibi teşvikler sağlanmıştır (Demir ve Yavuz, 2010).

21.yüzyılda dünya da tarım sektöründe yaşanan gelişmeler ile birlikte Türkiye'de de değişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda meydana gelen değişmeler yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaçlara cevap verecek tarım, hizmet, sanayi gibi sektörlerde yeni politikaların uygulanması bir zorunluluk olmuştur. Bu nedenle ülkemizde de yeni politikalar uygulanmaya başlamış bunlar; rekabet edilebilirliğin artırılması, verimliliğin yükseltilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması, uluslararası ticaret payının artırılması ve doğal kaynakların etkin ve verimli kullanılması gibi politikalar izlenmiştir (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012). Türkiye'de 2000'li yıllardan sonraki süreçte yaşanan gelişmeler ve uygulanan değişikliklerde "Tarım Reformu" Dünya Bankası ve IMF doğrudan etkili olmuştur (Yılmaz vd, 2006).

Dünya Bankası ile yapılan anlaşma neticesinde bütçe üzerindeki baskıyı azaltmak ve tarım sektöründeki büyümeyi teşvik etmek için reform üç ana unsurdan oluşmuştur. Birincisi "Doğrudan Gelir Desteği", ikincisi büyük işletmelere daha çok katkıda bulunan fiyat ve kredi desteklerinin kaldırılması son olarak ise tarım sektöründe bulunan işletmelerin özelleştirilmesi ile devletin müdahalesinin en aza indirilmesidir (Yavuz, 2005). Türkiye hayvancılık politikasında Avrupa Birliği, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi kurumlarla yapmış olduğu anlaşmalar neticesinde politikalar yürütmüş ve üretici de bu politikalardan oldukça etkilenmiştir.

2.2 Hayvancılık Sektörünün Türkiye Açısından Önemi

Mevcut ekonomimizde tarım ve hayvancılığın önemi azalmasına rağmen gıda gereksinimlerinin karşılanması, sanayiye olan katkısı, ihracata katkısı ve istihdam olanakları yaratmasından ötürü tarım ve hayvancılık sektörü önemli bir konumda

bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli bir paya sahip olan tarım ve hayvancılık daha sonraki dönemlerde hizmet ve sanayi sektörüne daha fazla önem verildiğinden GSMH'deki payı azalmıştır (Miran, 2005).

Hayvancılık ülkemizde, bitkisel üretimden sonra gelmektedir. Tarımsal alanda ise hayvancılık yaklaşık %30 civarındadır. Ülkemizde hayvancılığın tarım ekonomisindeki payı %20 civarında iken gelişmiş ülkelerde bu oran yaklaşık %60 - %70 bandındadır. Bu durum ülkemizin bu alansa gelişime açık olduğunu göstermektedir. Hayvancılık gerek et süt üretimi gerekse ham madde olarak kullanılması istihdama olan katkısı nedeni ile oldukça önemli bir öneme sahip olan bir sektördür.

2.3 Hayvancılığın İstihdama Katkısı

Cumhuriyetin ilk yıllarından 20. Yüzyılın başlarına kadar tarım ve hayvancılık ülke ekonomisinde en çok paya sahip olan sektördü. Bu dönemden sonra ülkemizde yaşanan toplumsal sosyal ve ekonomik koşullardaki değişikliklerle beraber hayvancılık ve tarım sektörü hizmet ve sanayi sektörünün gerisinde kalmıştır. Tarım ve hayvancılıktaki bu düşüşü şu nedenlere bağlamak mümkün olabilir (Hatunoğlu ve Eldeniz: 30);

- Teknolojik değişmelere bağlı olarak işgücü talebinin azalması
- Hizmet ve sanayi sektöründeki iş gücü talebinde meydana gelen artış
- Ekilebilecek durumda olan toprakların miras nedeni ile bölünmesi
- Kırdan kente göç

Tablo 5.İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre ve İktisadi Faaliyetlere Göre Dağılımı**(BİN KİŞİ)****BİN KİŞİ(%)**

YILLAR	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
TARIM VE HAYVANCILIK	5014	4653	4546	4621	4752	5084	5412	5301	5204	5470	5483	5305	5464	5023
SANAYİ	4241	4362	4403	4537	4179	4615	4842	4903	5101	5316	5332	5296	5383	5656
İNŞAAT	1097	1192	1231	1238	1305	1434	1680	1717	1178	1192	1914	1987	2095	1838
HİZMET	9281	9726	10029	10208	10380	10725	11332	12016	12528	13235	13891	14617	15246	15797
TOPLAM	19633	19933	20209	20604	20615	21858	23266	23937	24601	25933	26621	27205	28189	28314
TARIM VE HAYVANCILIK	25.5	23.3	22.5	22.4	23.1	23.3	23.3	22.1	21.2	21.1	20.6	19.5	19.4	17.7
SANAYİ	21.6	21.9	21.8	22.0	20.3	21.1	20.8	20.5	20.7	20.5	20.0	19.5	19.1	20.0
İNŞAAT	5.6	6.0	6.1	6.0	6.3	6.6	7.2	7.2	7.2	7.4	7.2	7.3	7.4	6.5
HİZMET	47.3	48.8	49.6	49.5	50.4	49.1	48.7	50.2	50.9	51.0	52.2	53.7	54.1	55.8
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: TÜİK, İşgücü istatistikleri, 2019

Tablo 5'e baktığımızda tarım alanında çalışan işgücünde çok önemli oranda azalma olmamıştır fakat 2005 yılı 5014 olan istihdam 2018'e gelindiğinde 5023 olmuştur. Bu bağlamda artışın da fazla olmadığı söylenebilir. Bunun sebebi tarım ve hayvancılık sektörünün emek gücüne dayalı olmasıdır.

2.4. Besin Kaynağı Olması

Toplumların sağlıklı beslenebilmesi açısından hayvansal gıdalar oldukça etkilidir. Gerek et tüketimi gerekse süt ve süt ürünleri toplumların geneli tarafından tüketilen protein içeren gıdalardır. Yapılan çeşitli araştırmalarda toplumların et ve benzeri gıda ürünlerin tüketmeleri onların bütçesi ile doğru orantılı çıkmıştır yani gelirleri artan bireyler daha çok et ürünlerinden satın almaktadır. Harcama eğilimleri yükselen

tüketiciler et ve süt ürünlerini diğer gıda ürünlerine nazaran daha fazla tüketmektedirler.

2.4.1. Et Üretimi

Hayvancılık sektöründe et üretimi oldukça önemli bir yere sahiptir. Ülke ekonomisine katkı sağlamasının yanında ayrıca kırsal kesimde bulunan ve hayvancılık faaliyetleri ile geçimi sağlayan bireyler için gelir kaynağıdır. Türkiye’de ne yazık ki halen modern anlamda hayvancılık yapılamamaktadır. Büyük ölçekli hayvancılık işletmeleri karşılaşılan sorunlar sebebi ile istenilen düzeye ulaşamamıştır. Küçük işletmeler ise halen geleneksel yöntemlerle faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu nedenle gerek teknolojinin iyi kullanılamaması, pazara yönelik üretim yapılamaması gerekse de verimsizlikten dolayı sorunlar yaşanmaktadır. Ülkemizde et sanayi, uzun zamandan beri aynı teknikleri kullandıklarından hayvan kesimlerinin birçoğu halen mezbahalar da yapılmaktadır. Bununla birlikte küçük işletmelerde soğutma ünitelerinin olmayışı kasaplık etin organlarının muhafazasında sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Kesilmiş etin muhafazası oldukça zahmetli ve zor bir iştir. Etin depolanması, taşınması ve dağıtımında özel teknikler ve buna uygun araç ve materyaller gerekmektedir.

Tablo:6 Türkiye’ de Yıllar İtibari İle Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvanların Et Üretim Miktarı (Ton)

YILLAR	KEÇİ	KOYUN	SİĞİR	MANDA
2010	23.081	135.688	618.583	3.387
2011	23.318	107.076	627.162	1.615
2012	17.430	97.334	799.344	1.736
2013	23.554	102.943	869.292	336
2014	26.770	98.977	882.000	525
2015	33.990	100.021	1.014.925	326
2016	31.011	82.485	1.059.196	351
2017	37.525	100.058	987.481	1.339
2018	13.603	100.831	1.003.859	402

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2019

Tablo 6’ya baktığımızda küçükbaş hayvancılıkta et üretimi yıllar içerisinde değişiklik göstermiştir. Keçi üretimi en fazla 2017 yılında gerçekleşirken en az ise 2018 yılında 13.603 (bin ton) üretim yapılmıştır. Koyun eti üretimine baktığımızda en fazla 2010 yılında 135.688(bin ton) üretim gerçekleştirilirken en az üretim ise 2016 yılında 82.485 (bin ton) olarak gerçekleşmiştir. Büyükbaş hayvancılığı incelediğimizde ülkemizde en fazla sığır eti üretimi 2016 yılında 1.059.196(bin ton)olarak gerçekleşirken en az üretim 2010 yılında 618.583 (bin ton) olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde manda eti üretimine baktığımızda en fazla üretim 2010 yılında 3.387(bin ton)olarak gerçekleşirken en az üretim en az üretim 2015 yılında 326(ton) olarak gerçekleşmiştir.

2.4.2. Süt Üretimi

Hayvancılıkta en önemli besin ve hammadde kaynaklarından birisi süttür. Aynen et üretiminde olduğu gibi toplumun sağlıklı ve dengeli beslenebilmesi için gereken besin maddelerinden biridir. Süt sanayisinin ana maddesi olan süttten birçok besin elde edilmektedir. Bunlar; kaşar, yoğurt, kaymak, ayran, tereyağı ve diğer peynir çeşitleridir.

Tablo:7 Yıllar İtibari İle Türkiye’de Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Süt Miktarı

YILLAR	KEÇİ SÜTÜ (TON)	KOYUN (MERİNOS) SÜTÜ (TON)	MANDA SÜTÜ(YERLİ) (TON)	SİĞİR SÜTÜ (YERLİ) (TON)	SİĞİR SÜTÜ (KÜLTÜR) (TON)
2004	3.619	15.714	39.278	1.769.571	3.231.460
2005	3.512	15.533	38.057	1.783.328	3.596.016
2006	3.165	17.296	36.357	1.687.345	4.295.366
2007	2.603	19.657	30.375	1.620.078	5.050.532
2008	2.185	19.977	31.421	1.353.996	5.380.714
2009	1.924	21.434	32.443	1.284.450	5.713.004
2010	2.334	24.710	35.487	1.247.644	6.309.064
2011	2.314	27.245	40.372	1.221.560	7.239.644
2012	2.220	33.387	46.989	1.256.673	8.554.402
2013	2.299	38.738	51.947	1.177.304	8.946.131
2014	2.751	44.495	54.802	986.700	9.383.811
2015	3.349	47.990	62.760	945.580	9.672.572
2016	3.167	46.943	63.084	859.137	9.825,300
2017	3.198	56.737	69.400	785.846	11.355.932
2018	3.407	64.244	75.742	778.081	12.301.079

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2019

Tablo 7’i incelediğimizde küçükbaş hayvancılıkta elde edilen süt miktarı özellikle keçi sütünde belli bir azalma tekrardan eski seviyeye dönme eğilimi vardır. Fakat koyun sütü istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmiştir ve en yüksek süt üretimi 2018 yılında meydana gelmiştir. Yerli manda sütü üretimine baktığımız da süt üretim onda da artmaya devam etmiştir 2018 yılı en fazla üretimin olduğu yıldır. Aynı şekilde büyükbaş hayvanlardan olan yerli sığır sütü üretiminde azalma meydana gelmekte ve birbirini izleyen yıllar içerisinde azalma devam etmekte olup en az üretim yapıldığı dönem 2018 yılı olmuştur. Sığır sütü (kültür)’ne baktığımızda

istikrarlı bir artış söz konusudur. Bazı yıllarda artış miktarında azalma olsa dahi miktar bakımından sürekli artarak en yüksek verim elde edilen yıl 2018 yılı olmuştur.

2.5.Hayvancılığın Sanayiye Olan Katkısı

Dünyadaki diğer ülkelerde olduğu üzere ülkemizde de sanayi sektörünün bir kısmı tarımdan ve hayvancılıktan sağlanmaktadır. Hangi ekonomik yapı içerisinde olunursa olunsun sanayi, kendisine girdi temin eden sektörlerin büyümesi ve gelişmesinde çok önemli bir paya sahiptir. Aynı vaziyet hayvancılık içinde geçerlidir. Etinden, sütünden, derisinden yararlanılan hayvan, hammadde olarak sanayinin birçok yerinde kullanılmaktadır. Bu sayede sanayiye önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye’ de hayvancılık alanında yapılacak üretim ve ona dayalı yapılacak olan sanayi arasındaki iletişimin iyi sağlanması dışsal ekonomi açısından da oldukça iyi sonuçlar verecektir (Cevger, 2013).

Tarım ve hayvancılık sektörü tarıma dayalı sanayilerin gelişmesi açısından oldukça önemli bir sektördür. Bu açıdan tarım ve hayvancılık sektörü ile sanayi sektörü birbirleriyle etkileşim içerisinde dir. Tarım ve hayvancılıkta üretilen ürünler sanayi sektörüne hammadde sağlarken sanayide üretilen makine teçhizat da tarım sektöründe kullanılmaktadır. Bu iki sektör arasındaki iletişimin artmasına paralel olarak kalkınma sağlanmaktadır. Türkiye’de hayvansal üretimden elde edilen hammaddeyi işleyen sanayi kolları ise iki tanedir. Bunların ilki gıda sanayi; et ve süt sanayi gibi kolları bulunmaktadır. İkincisi ise deri ve dokuma sanayidir (Uzundumlu, 2012).

Her geçen gün nüfusu artmakta olan Türkiye’de dokuma deri sanayi ve gıda sanayiye olan talepte artmaktadır. Beslenmenin sağlıklı ve dengeli olması açısından oldukça önemli yere sahip olan hayvansal proteinler düşünüldüğünde ve onun hammaddesini oluşturan et ve süt ile bu ürünlerin hammadde olarak kullanıldığı gıda sanayinin gelişimi de oldukça önemlidir (Altınbıçak, 1999). Bununla beraber giyim, konfeksiyon ve mobilya benzeri ihtiyaçları karşılamak açısından deri ve yün gibi hammaddelerin kullanıldığı deri ve dokuma sanayinin gelişmesinin ne derece önemli olduğu görülmektedir.

Süt sanayinde ise temel hammadde süttür. Sütün işlenmesi ile peynir, kaşar, yoğurt, ayran tereyağı gibi çeşitli yiyecek ve içecekler elde edilmektedir. Deri sektörünün hammaddesini ise hayvansal ürünler oluşturmaktadır. Ayakkabı, çanta, eldiven, koşum takımlarından futbol topuna kadar birçok ürünün elde edilmesinde deri hammaddesi kullanılır. Hayvancılıktan sağlanan derinin işlenmesi ve eşya haline gelmesi istihdam koşulları sağlamakta ve katma değer oluşturmaktadır. Bununla birlikte üretilen ürünlerin ihracat edilmesi ile birlikte ülkeye sıcak para girmesi ve döviz girdisi elde etmesini sağlamaktadır (Uysal, 2002). Hayvanın eti, derisi, sütü insanoğluna birçok fayda sağlamaktadır. Ayrıca dışkısı gübre üretiminde kanı kimya sanayinde bağırsakları gıda ve ambalajda kullanılmaktadır bu bağlamda faydası saymakla bitmeyen bir sektör konumundadır.

2.6. Türkiye’de Hayvancılığın Mevcut Durumu

Türkiye’de hayvancılık diğer ülkelerden oldukça farklıdır. Avrupa birliğindeki ülkelerde ya da diğer ülkelerde tarımsal üretimin payı oldukça yüksektir. Fakat Türkiye’de bu pay yaklaşık %25 civarındadır. Türkiye’de hayvancılık bakımından oldukça iyi potansiyele sahip iklimsel olarak da bu potansiyel desteklenmektedir fakat ülkemizde hayvancılık genellikle geleneksel olarak yapılmakta yani aile hayvancılık ile uğraşıyorsa aile fertleri onu sürdürmektedir. Modern anlamda hayvancılık nadir görülmektedir. Ülkemizde hayvancılık yapan işletmelerin büyük çoğunluğu ekonomik işletmecilikten uzak orta ölçekli veya aile işletmeciliği şeklindedir.

Tablo:8 Türkiye’deki İşletmelerin Büyüklüğü, İşletme Tipine Göre İşletme Sayısı ve Yapısında Bulundurduğu Hayvan Sayısı

Büyükbaş Hayvan			Küçükbaş Hayvan		
Büyükbaş Hayvan Sayısına Göre İşletme Büyüklüğü(Baş)	Büyükbaş Hayvanı Olan İşletme(%)	Büyükbaş Hayvan (%)	Küçükbaş Hayvan Sayısına Göre İşletme Büyüklüğü(Baş)	Küçükbaş Hayvanı Olan İşletme (%)	Küçükbaş Hayvan (%)
1-4	44.5	7.9	1-4	11.0	0.3
5-9	22.2	10.5	5-9	10.3	0.7
10-19	17.0	16.4	10-19	14.0	2.0
20-49	11.8	24.8	20-49	17.7	6.1
50-149	3.9	20.9	50-149	28.5	27.0
150-299	0.4	5.1	150-299	12.3	27.6
300 ve üzeri	0.2	14.4	300 ve üzeri	6.2	36.3
Toplam	100.0	100.0	Toplam	100.0	100.0

Kaynak: TÜİK, Tarımsal Yapı istatistikleri, 2019

Türkiye’de hayvansal üretim yapan işletmelerin %44,5’i, 1-4aralığında büyükbaş hayvana sahip ve bu işletmelerdeki hayvan sayısı Türkiye’deki mevcut büyükbaş hayvanların %7,9’unu oluşturmaktadır. Büyükbaş hayvancılık yapıp üretimi 50 hayvandan az olan işletmelerin oranı %95,5 olup mevcut büyükbaş hayvanın % 59,6’sını barındırmaktadırlar.

Küçükbaş hayvancılığa baktığımızda hayvan sayısı 50’nin altında olan işletmelerin oranı %53 olmakla birlikte bu işletmelerin hayvan sayısı, mevcut küçükbaş hayvanların %9,1’ine denk gelmektedir küçükbaş hayvancılık yapan işletmelerin büyük çoğunluğu 50’nin üzeri hayvan barındırmaktadır. Bu işletmelerin %6,2’si 300 üzeri hayvan barındırmakta olup mevcut küçükbaş hayvanların %36,3’ünü barındırmaktadırlar. Küçükbaş üretim yapan işletmeler büyükbaş üretim yapan işletmelere oranla daha fazla hayvan barındırmaktadırlar bunun sebebi küçükbaş hayvanların daha ucuz ve hacim olarak daha küçük olmalarıdır.

Mevcut durum ve yaşanan sorunlar

- Büyükbaş hayvancılığın %44,5'inde 1-4 arası hayvan bulunmaktadır.
- Az sayıda hayvan barındırılarak faaliyet sürdüren işletmelerin hayvancılığın gelişmesine katkısı bulunmamakta tam tersine gelişmeye engel koymaktadır.
- Çok sayıda küçük işletmecilikle hayvancılığın gelişmesi mümkün gözükmemektedir.
- İşletmelerin çoğunluğu uygun fiziki şartlara sahip değildir.
- İşletmelerin çoğunluğunda hayvanlar sağlıklı koşullarda yetiştirilmemektedir bilgi ve beceri seviyesi düşüktür.
- Çoğu işletmede hayvancılık ağır hayvancılığı olarak bilinmekte, yem deposu, gübrelik gibi olanaklar bulunmamaktadır.
- Ülkenin geneli itibari ile modern hayvancılık için zemin düzenlenememiş olup bilimsel çalışmalar dikkate alınmamıştır (Karagöz, 2009: 12).

2.6.1. Türkiye'de Hayvan Yetiştiriciliği

Türkiye hayvan varlığı bakımından dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olmasına rağmen hayvanlardan elde edilen verim bakımından diğer ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Yıllardan beridir yürütülen politikalar, teşviklerle verimde artış yaşanmış olsa da istenilen düzeye ulaşılammıştır. Ülkenin sağlıklı ve dengeli beslenmesi açısından hayvancılık sektörü oldukça önem arz etmektedir (Uzman, 2000).

Türkiye de tarımda hayvancılık yaklaşık %30 civarında olup bitkisel üretimden sonra gelmektedir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte bir tanesi ise hayvancılığın ticari bir faaliyet olarak görülmemesidir ve geleneksel tarımda birincil üretimin bitkisel üretim olması da ayrıca hayvancılığın ikinci planda kalmasına neden olmuştur (TİGEM, 2011).

Türkiye de hayvancılık gerek genel ekonomi açısından gerekse tarım ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Sosyo-ekonomik açıdan önemli bir potansiyeli vardır. Birçok alanın piyasası konumunda ve birçok sektörün hammaddesini oluşturmaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu göz önüne alındığında bölgeler arası

dengesizliklerin ve gelir adaletsizliklerinin azaltılması açısından hayvancılık sektörü oldukça önemli bir konumdadır (Türkyılmaz ve Nazlıgöl, 2002).

Türkiye de son yıllarda izlenen tarım politikaları, daha çok bitkisel üretimin arttırılması yönünde olsa da hayvancılık için yem, yem bitkilerinin üretimi ve süt teşviki gibi bazı teşviklerin uygulandığı görülmektedir. Bu bakımdan hayvancılık sektörünün ülke ekonomisine katkısı daha fazla artacaktır.

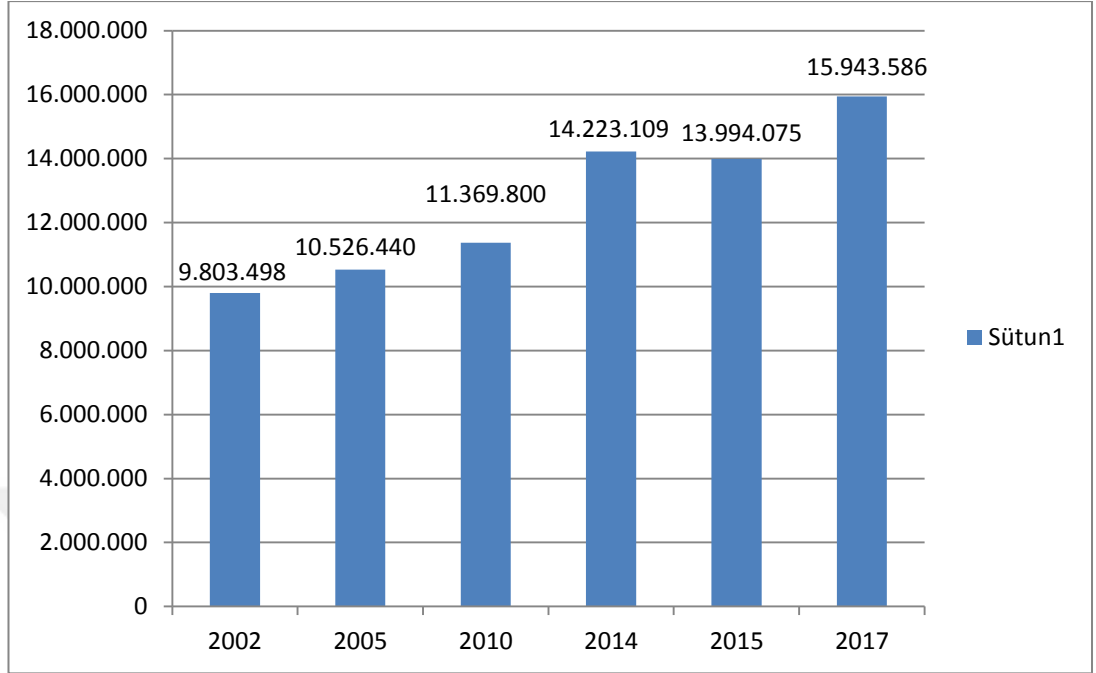
2.6.1.1. Türkiye' de Büyükbaş Hayvancılık

Coğrafi olarak Türkiye hayvancılık sektörüne oldukça yatkın bir ülkedir. Büyükbaş hayvancılık yetiştiriciliği denilince ülkemizde daha çok sığır ve manda yetiştiriciliği akla gelir. Sığır özellikle önem taşımaktadır. Sadece ülkemizde değil dünyada da çok fazla yetiştiriciliğine önem verilen büyükbaş hayvandır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından günümüze kadar sığırcılık yetiştiriciliği daha fazla önem görmüştür. Tabii bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır;

- Sığırdaki süt veriminin yüksek olması,
- Yemi hayvansal proteine dönüştürme becerilerinin fazla olması,
- Et üretimi potansiyeli en yüksek olan tür olması,
- Koşullara uyum sağlayacak çok sayıda türünün olması,
- Her çeşit iklim koşulları ile başa çıkabilmesi,
- Yılın her döneminde süt verebilmesi, sağılma süresinin uzun olması,

gibi nedenler sebebi ile sığır yetiştiriciliğine önem verilmektedir. Her türlü koşullarda yetiştirilebilmesi ve et, süt veriminin yüksek olması değerlendirildiğinde bu durumun normal olduğu düşünülebilir.

Grafik:2 Türkiye’de Yıllar İtibari İle Sığır Sayısı

Kaynak: Et ve Süt Kurumu

Grafik 2’ye baktığımızda 2002 yılında ülkemizde 9.803.498 sığır bulunmaktadır.2005 yılında bu rakam yaklaşık 723.000 artarak 10.526.440 olmuştur. Takip eden yıllarda da artış devam etmekle birlikte 2015 yılında bir azalma olduğu görülmektedir. Bununla beraber 2017 yılında da artış meydana gelmiştir.

Tablo 9: Türkiye’de Yıllar İtibariyle Kültür, Melez ve Yerli Sığır Sayıları

Yıllar	Sığır-Kültür (baş)	Sığır-Kültür Melezi (baş)	Sığır –Yerli (baş)	Toplam
2000	1.806.000	4.738.000	4.217.000	10.761.000
2001	1.854.000	4.620.000	4.074.000	10.548.000
2002	1.859.786	4.357.549	3.586.163	9.803.498
2003	1.940.506	4.284.890	3.562.706	9.788.102
2004	2.109.393	4.395.090	3.564.893	10.059.376
2005	2.354.957	4.537.988	3.663.485	10.556.430
2006	2.771.818	4.694.197	3.405.349	10.871.364
2007	3.295.678	4.465.350	3.275.725	11.036.753
2008	3.554.585	4.454.647	2.850.710	10.859.942
2009	3.723.583	4.406.041	2.594.334	10.723.958
2010	4.197.890	4.707.188	2.464.722	11.369.800
2011	4.836.547	5.120.621	2.429.169	12.386.337
2012	5.679.484	5.776.028	2.459.400	13.914.912
2013	5.954.333	6.112.437	2.348.487	14.415.257
2014	6.178.757	6.060.937	1.983.415	14.223.109
2015	6.385.343	5.733.803	1.874.925	13.994.074
2016	6.588.527	5.758.336	1.733.292	14.080.155
2017	7.804.588	6.536.073	1.602.925	15.943.586
2018	8.419.204	7.030.297	1.593.005	17.042.506

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri,2019

Tablo 9’da görüldüğü gibi 2000 yılında Türkiye’de yaklaşık 10.761.000 sığır bulunmaktadır bu rakam kendini takip eden üç yılda azalma göstermiş olsa da 2004 yılında tekrar artma eğilimine girmiştir. Irklarına göre ele aldığımızda kültür sığırında 2002 yılından başlayarak 2017 yılına kadar artış yaşanmıştır. Melez ırkında dalgalanmalar yaşanmakla beraber 2017 yılına gelindiğinde 2002’ye nazaran artış söz konusudur. Yerli sığır miktarında ise 2000 yılından başlayarak 2017 yılına kadar ciddi bir azalma gerçekleşmiştir.

Sonuç itibari ile sığır ülkemizde sığır sayısı 2002 yılından 11 milyon civarı iken 2017 yılına gelindiğinde 16 milyona yaklaşmış yaklaşık 5 milyon kadar sığır miktarında artış yaşanmıştır. Çeşitli yıllarda artma ve azalma görülmesine rağmen genel itibariyle artmıştır. 2018 yılına gelindiğinde toplam sığır sayısı 17 milyon kırk beş bin olarak gerçekleşmiştir. Yerli ırk sığırların terk edilerek kültür ırkı sığırların giderek artması bu ırkların süt ve et verimlerinin kültür ırklara göre çok düşük kalması, daha çok merada yetişen hayvanlar olması, küçük cüsseli ve karkas ağırlıklarının düşük olması ve günümüzde hayvancılığın daha çok kapalı sistem ahırlarda yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo:10 Yıllar İtibariyle Türkiye’de Büyükbaş Et Üretimi

Yıllar	Toplam Büyükbaş	Kesilen Büyükbaş Sayısı	Kesilen Büyükbaş Payı	Büyükbaş Et Üretimi	Büyükbaş Etin Payı
2002	9.924.575	1.784.217	18	329.259	78.3
2003	9.901.458	1.600.566	16.2	292.164	79.7
2004	10.173.246	1.866.407	18.3	366.949	82.1
2005	10.631.405	1.639.391	15.4	323.259	79
2006	10.971.880	1.760.655	16	342.479	78.1
2007	11.121.458	2.013.523	18.1	433.952	75.4
2008	10.946.239	1.743.358	15.9	371.953	77.1
2009	10.811.165	1.506.930	13.9	326.291	79.1
2010	11.454.526	2.617.966	22.9	621.971	79.7
2011	12.483.969	2.579.020	20.7	646.520	83.2
2012	14.022.347	2.798.460	20	801.080	87.5
2013	14.532.848	3.433.126	23.6	869.628	87.3
2014	14.344.935	3.714.457	25.9	882.524	87.5
2015	14.127.837	3.766.468	26.7	1.015.251	88.3
2016	14.222.228	3.901.806	27.4	1.059.546	90.3
2017	16.105.025	3.608.238	22.4	988.821	87.8

Kaynak: Et ve Süt Kurumu

Tablo 10'a baktığımızda yıllar itibari ile büyükbaş hayvan sayısında artış söz konusudur. Fakat en büyük artış miktarı 2016- 2017 yılları arasında gerçekleşmiştir. Kesilen büyükbaş hayvan miktarına baktığımızda artma ve azalma olmakla birlikte son dönemlerde artma eğilimi göstermiş fakat 2016-2017 arasında az da olsa bir azalma söz konusudur. Kesilen büyükbaş hayvan sayısı ise genel büyükbaş hayvan miktarının son dönem itibariyle çeyreğini oluşturmaktadır. Büyükbaş et üretimi 2010 yılı itibariyle sürekli artmış 2017 yılında azda olsa bir azalma söz konusudur. Büyükbaş hayvan etinin payı toplam etin içerisinde sürekli büyük yer almakla beraber 2017 yılında yaklaşık %87,8'ini kapsamaktadır.

Tablo:11 Türkiye'de Yıllar İtibariyle Damızlık Sığır İthalat ve İhracatı

Yıllar	İhracat Miktarı (baş)	İthalat Miktarı (baş)	İhracat değeri (\$)	İthalat değeri (\$)
2000	-	2.695	-	3.238.198
2001	-	290	-	829.520
2003	-	2.127	-	3.372.779
2004	1	-	184	-
2005	-	1.579	-	3.135.607
2006	-	483	-	1.165.806
2007	-	3.854	-	6.625.418
2008	-	5.393	-	16.417.761
2009	-	4.010	-	13.306.818
2010	-	19.928	-	65.544.857
2011	-	78.565	-	292.952.534
2012	-	48.702	-	163.824.429
2013	319	31.873	1.120.080	102.182.831
2014	540	23.676	1.948.050	71.878.355
2015	9	48.495	51.320	133.329.302
2016	-	64.126	-	169.120.707

Kaynak: Hayvancılık Sektör Raporu

Türkiye coğrafi konumu ve iklim özellikleri ile tüm bölgelerde hayvancılık yapılmasına izin veren bir yapıya sahiptir, ancak son yıllarda damızlık sığır, kasaplık sığır ve sığır eti ithalatı artış göstermiştir. Hayvancılık yapan işletmelerin küçük ölçekli işletmeler olması, meraların sınırlı olması, desteklemelerin yetersiz kalması, bitkisel üretimin hayvansal üretimi gölgede bırakması, hayvancılığın zor şartlarda yapılması, kredi kullanımında yaşanan sıkıntılar, örgütlenmelerin yeterli olmayışı gibi Sebeplerden dolayı son yıllarda ithalatçı ülke konumuna gelinmiştir. Türkiye’de damızlık sığır ithalat ve ihracat değerleri tablo 11’de verilmiştir. Damızlık sığır ihracatı yıllara göre incelendiğinde 2013 yılında 319 baş ve 2014 yılında 540 baştır. Rakamlara göre damızlık sığır ihracatı oldukça sınırlıdır. Ancak damızlık sığır ithalatımız yıllara göre giderek artmış ve 2016 yılında 64.126 baş olarak gerçekleşmiştir. En çok damızlık sığır ithalatı 2011 yılında yapılmıştır (78.565 baş). 2016 yılı ithalat değeri 169.120.707 ABD doları olarak belirlenmiştir.

Tablo:12 2017 ve 2018 Sığır İthalatı

	2017	2017	2017	2018 (ocak-mayıs)	2018 (Ocak mayıs)	2018 (ocak- mayıs)	2013-2018 Mayıs sonu	2013-2018 mayıs sonu	2013-2018 mayıs sonu
Ülke Adı	Canlı ağırlığı(kg)	Baş	Dolar	Canlı ağırlığı(kg)	Baş	Dolar	Canlı ağırlığı(kg)	Baş	Dolar
Uruguay	82.373.288	309.382	319.151.606	57.220.725	207.329	203.100.557	148.448.153	779.951	778.582.174
Brezilya	50.783.262	169.365	171.295.613	41.077.173	158.102	150.883.794	88.721.562	278.516	285.754.906
Macaristan	25.549.836	73.526	99.604.204	14.640.412	37.162	57.830.503	580.821.942	254.467	334.508.323
Çek Cum.	31.303.831	83.549	131.188.006	14.332.742	40.981	60.557.517	65.565.666	143.819	278.871.531
Fransa	6.165.194	21.194	26.262.576	260.462	902	944.114	34.038.230	119.765	141.420.190
Avustralya	11.747.640	38.671	52.866.622				37.789.740	111.405	173.710.498
Almanya	16.500.023	35.109	86.505.744	5.571.123	13.371	32.623.131	53.355.080	106.721	273.448.497

Slovakya	8.075.682	22.281	34.040.020	4.666.177	12.695	20.095.957	26.134.689	79.176	110.575.965
Avusturya	10.304.215	21.120	56.906.562	8.264.634	23.368	40.332.450	30.815.838	72.175	163.904.659
ABD	902.104	2.464	4.183.784	1.367.241	3.651	8.521.100	18.865.413	52.458	121.741.661
Romanya	12.470.281	36.165	45.869.887	8.923.682	29.872	40.339.101	21.393.963	78.679	86.208.988
İrlanda	10.142.726	31.020	45.982.414	5.909.881	17.365	24.766.313	16.790.095	66.172	73.527.383
İspanya	17.079.730	31.410	58.015.621	7.237.612	13.905	25.325.007	24.317.342	62.712	83.340.628
Letonya	1.257.388	4.594	5.338.663	556.981	1.961	2.114.663	6.209.238	50.768	27.036.722
Şili	1.304.055	5.740	6.247.866				4.292.938	48.807	17.924.302
Estonya	1.305.459	3.467	5.624.869	750.337	2.013	3.389.468	6.080.086	50.820	27.530.783
İtalya	988.435	2.556	3.572.058	637.611	1.929	3.312.562	4.859.331	50.736	21.290.367
Litvanya	890.467	1.976	3.057.589	279.469	675	903.641	1.888.410	49.482	7.703.256

Meksika							1.343.270	48.807	6.850.247
Belçika	207.007	748	779.569	191.392	633	1.088.252	1.888.410	49.440	4.402.871
Yunanistan							383.854	48.807	1.840.417
Danimarka	566.795	1.473	3.381.823	186.147	477	1.168.821	814.142	49.284	4.876.536
Hollanda							112.340	48.807	596.587
Hindistan							16.989	48.807	91.777
Bulgaristan							15.900	48.807	51.205
TOPLAM	289.917.418	895.81	1.159.875.096	172.073.801	566.391	677.296.951	1.124.962.621	2.799.388	3.035.790.473

Kaynak: Hayvancılık Raporu, 2018

Tablo 12'ye baktığımızda sığır ithalatının en fazla yapıldığı ülke Uruguay olarak görülmektedir. İkinci sırada 2017 yılında Brezilya yer alırken 2018 yılında Macaristan olmuştur. Sığır ithalatının en düşük olduğu ülke 2017 yılında Belçika olurken 2018 yılında Bulgaristan ve Hindistan olmuştur.

Grafik:3 Türkiye’de Sağılan Hayvanlar İçinde Büyükbaş Hayvanların Payı Yıllar
Toplam Sağılan Hayvan Sağılan Büyükbaş Hayvan Oranı

	(Sayısı baş)	(Sayısı baş)	
2002	21.634.825	4.444.194	20,54
2003	20.701.613	5.097.740	24,62
2004	16.310.848	3.915.084	24,00
2005	16.629.386	4.036.302	24,27
2006	16.890.820	4.224.284	25,01
2007	16.633.517	4.259.900	25,61
2008	15.751.542	4.112.853	26,11
2009	15.404.189	4.165.509	27,04
2010	17.563.350	4.419.856	25,17
2011	19.395.615	4.801.360	24,75
2012	22.040.305	5.469.605	24,82
2013	23.889.767	5.659.212	22,89
2014	24.535.135	5.621.971	22,91
2015	25.540.193	5.598.772	21,92
2016	25.199.562	5.495.043	21,81
2017	28.505.539	6.038.544	21,18

Grafik:4 Türkiye’de Süt Üretiminde Büyükbaş Hayvanların Payı

Yıllar	toplam süt Üretimi	büyükbaş hayvan süt (Üretimi ton)	Oranı
2002	8.408.568	7.541.555	89,69
2003	10.611.011	9.562.916	90,12
2004	10.679.407	9.648.605	90,35
2005	11.107.897	10.064.260	90,60
2006	11.952.100	10.903.660	91,22
2007	12.329.789	11.309.715	91,73
2008	12.243.040	11.286.598	92,19
2009	12.542.186	11.615.756	92,61
2010	13.543.674	12.454.031	91,95
2011	15.056.211	13.842.800	91,94
2012	17.401.262	16.024.827	92,09
2013	18.223.712	16.706.956	91,68
2014	18.630.859	17.053.653	91,53
2015	18.654.682	16.996.271	91,11
2016	18.489.161	16.849.348	91,13
2017	20.699.894	18.831.720	90,97

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de 2002 ve 2017 dönemleri incelendiğinde toplam süt üretimi 8.408.568’den 20.699.894’e ulaşmıştır. Yıllar itibariyle süt üretiminde ciddi bir artma eğilimi söz konusudur. Buradan hareketle büyükbaş hayvanların süt üretimine bakıldığında toplam süt üretimi içinde %90,97’lik bir paya sahiptir geri kalan kısım ise koyun ve keçiye aittir. Buradan da anlaşılacağı üzere büyükbaş hayvancılık süt üretimi bakımından son derece önemlidir.

2.6.1.2. Türkiye’de Küçükbaş Hayvancılık

Türkiye, küçükbaş hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı Avustralya, Çin, Yeni Zelanda ve İngiltere ile birlikte dünyadaki ilk beş ülkeden biridir. Bu tablonun

oluşmasında ülkemizdeki yer şekilleri ve iklim şartlarının büyükbaş hayvancılığa oranla daha uygun oluşu gelmekte. Türkiye’de küçükbaş hayvancılık koyun, keçi ve üretimi sınırlı da olsa tüyü, kürkü için yetiştirilen hayvanlardan oluşur.

Türkiye’de küçükbaş hayvancılık içinde en çok yetiştirilen hayvan koyundur. Yıl itibariyle ülkemizde 25 milyondan fazla koyun bulunmaktadır. Özellikle İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri başta olmaz üzere İç Batı Anadolu, Güney Marmara, Trakya ve Karadeniz Bölgesinin iç yöreleri ülkemizde koyun yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı yörelerdir.

Dört mevsimin yaşandığı güzel ülkemizin büyük bir bölümünde yaz kuraklığı yaşanır. Bu nedenle yaz aylarında meralar ve çayırlar canlılığını kaybeder. Gür ve yeşil otlaklar isteyen büyükbaş hayvanlar için elverişsiz olan bu durum, küçükbaş hayvanlar için bir avantaj oluşturur. Özellikle bozkırların geniş yer tuttuğu İç Anadolu bu yönüyle koyun yetiştiriciliğinin merkezi durumundadır.

Tablo:13 Yıllar İtibariyle Türkiye’de Küçükbaş Hayvan Sayısı

Yıllar	Koyun- Yerli (Baş)	Koyun – Merinos (Baş)	Keçi-Kıl (Baş)	Keçi-Tiftik (Baş)
2000	27.719.000	773.000	6.828.000	373.000
2001	26.213.000	759.000	6.676.000	346.000
2002	24.473.826	699.880	6.519.332	260.762
2003	24.689.169	742.370	6.516.088	255.587
2004	24.438.459	762.696	6.379.900	230.037
2005	24.551.972	752.353	6.284.498	232.966
2006	24.801.481	815.431	6.433.744	209.550
2007	24.491.211	971.082	6.095.292	191.066
2008	22.955.941	1.018.650	5.435.393	158.168
2009	20.721.925	1.027.583	4.981.299	146.986
2010	22.003.299	1.086.392	6.140.627	152.606
2011	23.811.036	1.220.529	7.126.862	151.091
2012	25.892.582	1.532.651	8.199.184	158.102
2013	27.485.166	1.799.081	9.059.259	166.289
2014	29.033.981	2.106.263	10.167.125	177.811
2015	29.302.358	2.205.576	10.210.338	205.828
2016	28.832.669	2.151.264	10.137.534	207.765
2017	31.257.408	2.420.228	10.419.027	215.645
2018	32.513.293	2.681.679	10.698.553	223.874

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de küçükbaş hayvancılığa baktığımızda tablo:13’te de görüleceği üzere koyun sayısı yıllar itibariyle değişkenli göstermiştir fakat son yıllarda artış söz konusudur 2018 yılında ise 2017’ye kıyasla sayıda artış söz konusu olmuş ve 35 milyon 195 bin olarak gerçekleşmiştir. Merinos koyunda ise her yıl artış düzenli bir şekilde yaşanmıştır. Kıl keçisine baktığımızda 2000 yılından sonra bir azalma yaşanmıştır. 2011 yılına gelindiğinde tekrar artma eğilimine girmiş ve sonraki süreçte devamlı olarak artmıştır. Tiftik keçisine baktığımızda 2000 yılını temel

alırsak devamlı azalma söz konusudur. Fakat son yıllarda diğer yıllara kıyasla artma eğilimi görülmektedir.

Tablo:14 Yıllar İtibariyle Türkiye’de Küçükbaş Et Üretimi

Yıllar	Koyun Eti (Ton)	Keçi Eti (Ton)
2010	135.688	23.061
2011	107.076	23.318
2012	97.334	17.430
2013	102.943	23.554
2014	98.937	26.770
2015	100.021	33.990
2016	82.485	31.011
2017	100.058	37.525
2018	100.831	13.603

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri

Tablo 14’e bakıldığında 2010 yılından itibaren koyun etinde azalma olduğu gözlemlenmektedir. Diğer yıllarda da 2010 yılı temel yıl olarak alındığında ciddi bir artış olduğu söylenemez tam tersi azalma görülmektedir. 2010 yılında 135 bin ton olan et üretimi 2018’e gelindiğinde 100 bin olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde keçi eti üretiminde de yıllar itibariyle azalmalar söz konusudur. En fazla artış 2017 yılında görülmüş olup 37 bin 525 tondur. En az üretim ise 2018 yılında 13 bin 603 ton olarak gerçekleşmiştir.

Tablo:15 Yıllar İtibariyle Kesilen Küçükbaş Hayvan, Et Üretimi ve Etin Payı

Yıllar	Toplam Küçükbaş	Kesilen Küçükbaş Sayısı	Kesilen Küçükbaş Payı	Küçükbaş Et Üretimi	Küçükbaş Etin Payı
2002	31.953.800	4.692.858	14.7	91.282	22
2003	32.203.214	4.161.084	12.9	74.493	20
2004	31.811.092	4.504.485	14.2	80.015	18
2005	31.821.789	4.834.047	15.2	86.133	21
2006	32.260.206	5.566.457	17.3	96.032	22
2007	31.748.651	7.685.214	24.2	141.659	25
2008	29.568.152	6.356.428	21.5	110.491	23
2009	26.877.793	4.603.390	17.1	86.308	21
2010	29.382.924	8.093.130	27.5	158.747	20
2011	32.309.518	6.733.638	20.8	130.394	17
2012	35.782.519	5.467.921	15.3	114.764	13
2013	38.509.795	6.299.135	16.4	126.497	13
2014	41.485.180	6.767.528	16.3	125.747	12
2015	41.924.100	7.007.652	16.7	134.011	12
2016	41.329.232	5.839.980	14.1	113.496	10
2017	44.312.308	7.203.204	16.3	137.583	12

Kaynak: Et ve Süt Kurumu

Tablo 15 incelendiğinde küçükbaş hayvan sayısında azalışlar ve artışlar görülse de 2002 yılına kıyasla 2017 yılına gelindiğinde artış görülmektedir. Aynı şekilde et üretiminde kimi dönemlerde azalmalar meydana gelmiştir. Fakat 2017 yılında 2002 yılına göre 46 bin ton daha fazla et üretilmiştir. Toplam kırmızı et içinde küçükbaş etin payı ise sürekli azalarak 2017 yılında yüzde 12 seviyesine düşmüştür.

Tablo:16 Yıllar İtibariyle Küçükbaş Hayvanların Süt Üretimi

Yıllar	Koyun		KEÇİ	
	Ton	pay	Ton	pay
2000	774.400	7.91	216.300	2.21
2009	734.219	5.85	192.210	1.53
2010	816.832	6.03	272.811	2.01
2011	892.822	5.9	320.588	2.1
2012	1.007.007	5.8	369.429	2.1
2013	1.101.013	6.0	415.743	2.3
2014	1.113.937	6.0	463.270	2.5
2015	1.177.228	6.3	481.174	2.6
2016	1.160.413	6.3	479.401	2.6
2017	1.344.779	6.5	523.395	2.5
2018	1.446.270	7.2	561.825	2.5

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri

Küçükbaş hayvanların süt üretimine baktığımızda tablo 16'da da görüleceği üzere koyun sütü üretiminde sürekli artış yaşanmakta fakat toplam üretilen süt miktarı içerisindeki yeri çok fazla da değişmemektedir. Aynı şekilde keçi sütünde de sürekli bir artış yaşanmıştır. Üretim içindeki yeri ise bazı yıllar hariç sabit kalmıştır.

2.7. Türkiye’de Hayvancılıkta Uygulanan Politikalar, Destekler ve Teşvikler

Türkiye’de tarım sektörü içinde hayvancılık alt sektörü, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yeterli olmasa da, farklı politika araçları ile desteklenmiştir. Destekleme politikalarının genel hedefi, toplumun yeterli düzeyde beslenmesi, işletmelerde verimliliğin artırılması, üreticinin gelirinin yükseltilmesi, hayvansal ürünlerde kendine yeterliliğe erişilmesi ve kırsal gelişmenin sağlanması olarak ifade edilmiştir (DPT, 2006). Türkiye’de bitkisel üretime önemli düzeylerde destek sağlanırken, hayvancılığa sağlanan destekler daha sınırlı düzeyde kalmıştır. Bunun sonucu olarak özellikle 1980’li yıllardan sonra hayvancılıkta önemli sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Hayvancılık gerilemiş, 1980’li yıllardan sonra Türkiye’nin gıda ithalatı giderek artmıştır(Aral ve Cevger, 2000). Türkiye hayvancılığının sorunları alınan

değişik önlem ve politikalarla çözülmeye çalışılmış ancak yeterince başarılı olunamamış, 2000’li yıllara gelindiğinde; iç ve dış dinamiklerin de etkisiyle “Tarım Reformu Uygulama Projesi” ile tarım politikalarında köklü değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemde Türkiye hayvancılığının içinde bulunduğu sorunları çözmek ve hayvancılık sektörünü geliştirmek amacıyla Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nca hazırlanan ve 2000/2004 yıllarını kapsayacak destekleme programı "Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkındaki Kararname" ile uygulamaya konmuştur (Anonim, 2004b).

Avrupa Birliği müzakere çalışmalarının başlamasıyla birlikte Türk hayvancılık sektörü stratejik bir yaklaşımla ele alınmış ve sektörün AB ile rekabet edebilecek düzeye getirilmesi ve güçlü bir yapıya kavuşturulması için “2005–2013 Hayvancılık Ana Planı ve Stratejisi” hazırlanmıştır. Strateji ile hayvancılık hedef ve destekleme araçları ortaya konulmuş uygulanacak destekler yoluyla hayvancılık alt sektöründe ihtisaslaşmış hayvancılık işletmelerinin sayısının artırılması amaçlanmıştır.

Grafik: 5 Türkiye’de 2018 Yılı Hayvancılık Destekleme Miktarları

Destekleme Konuları		Birim Fiyat (2018) (TL/baş)	
Hayvan Başı ödeme (TL/BAŞ)	Buzağı/Malak Desteği	4 ay ve üzeri buzağı	350
		Soy kütüğüne kayıtlı	500
		Döl kontrollü boğanın yavrusu	İlave50
		Yetiştiricilik bölgesi illeri	İlave 200
		Anaç manda	250
		Soy kütüğüne kayıtlı manda	400
		Malak	150
		Soy kütüğüne kayıtlı malak	400
	Damızlık Koyun- Keçi	25	
		Mardin Siirt Şırnak’ta anaç tiftik keçilerine ilave 20 TL	
	Atık Desteği	Büyükbaş hayvan atıkları (aşılanma sonrası)	1000
		Küçükbaş hayvan atıkları (aşılanma sonrası)	150
	Hastalıklardan Ari İşletme	450 (500 başa kadar tam,501baş ve üzeri için %50’sine karşılık gelen tutar)	
		Onaylı süt çiftliği 80 (ilave)	

Kaynak: Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

Grafik 5’te de görüldüğü gibi normal buzağılar için hayvan başı 350 TL, soy kütüğü sistemine kayıtlı olan buzağılar için 500 TL, döl kontrollü buzağılar için de ek olarak

50 TL destek sağlanmaktadır. Koyun keçi desteğine baktığımızda hayvan başına 25 TL destek sağlanmaktadır. Ayrıca eski yayımlanan tebliğ de 15-90 aylığa kadar olan hayvanlara destek sağlanırken yeni tebliğ de 15-120 aylığa kadar olan hayvanlar desteklenmektedir. Bununla beraber diğer hayvancılıkta da destekler sağlanmaktadır. İpek böceği yetiştiriciliği için kutu halinde satılan tohumların her biri için 70-75 TL arası, yaş koza için ise 50-55 TL arası hibe desteği sağlanmaktadır. Arıcılık yetiştiriciliğinde arılı kovana 10 TL, ana arı adet başına 15 TL, damızlık ana arıya 40 TL destek verilmektedir. Ayrıca aşı desteği olarak büyükbaş aşıları ve küpeleri için hayvan başına 1,50 TL, küçükbaş aşı ve küpe uygulamaları için hayvan başına 1.00 TL aşılama desteği verilmektedir.

2.8. Türkiye’de Hayvancılıktaki Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

2.8.1. Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar

- Hayvan ıslahı yeteri düzeyde yapılmadığından yerli ırkların verimi oldukça düşüktür mevcut yerli ırklardan istenilen üretim sağlanamamaktadır.
- Önemli problemlerden birisi de işletme büyüklüklerinin küçük yapıda olması bu durum maliyetleri arttırmakta ve verimi düşürmektedir. Bu bağlamda küçük işletmeler yerine büyük ölçekli işletmelerin kurulması sağlanmalıdır
- Teknolojik çalışmalardan haberdar olunmaması veya mevcut teknolojinin kullanılmaması, emek yoğun üretim ve sağlıksız olarak yapılan üretim kaliteyi düşürmektedir.
- Yem fiyatları ve ürün fiyatları arasındaki fark üretimi olumsuz etkilemektedir. Yem fiyatlarının artması sonucu üreticilerin üretimi düşmektedir. Bu bağlamda yem fiyatı ile ürün fiyatında paralellik olmalıdır.
- Hayvansal hastalıklara karşı yeterince mücadele edilmemesi bir diğer önemli sorunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda kırsal kesimdeki bilgi eksikliği de son derece önem arz etmektedir. Bu kesim tarafından yürütülen hayvancılık sektöründe problem olacağı aşikârdır.
- Bu sektörün bir diğer önemli problemi örgütlenme sorunudur. Örgütsel faaliyet alanı son derece azdır. Ayrıca hayvanların pazarlanmasında yoğun Pazar zincirinin olması bir diğer sorundur. Bu bağlamda üreticilerin yeterince sorun yaşadığı göz ardı edilmemelidir.

- Bu sektörün gelişimine katkıda bulunması gereken üretici birlikleri, üzerindeki sorumluluğu yerine getirememekte ya da tam olarak hayvancılık ile ilgili sorunları gündemine almamaktadır. Bu nedenle birliklere fazlaca iş düşmektedir.

2.8.2. Hayvancılıkta Çözüm Önerileri

İşletmeler yapılan tarımın türüne ve iş büyüklüğüne göre sınıflara ayrılmalıdır. Neden sınıflandırma?

- Pazar eğilimlerinin, politikaların ve ekonomik koşulların belirli bir işletmenin nerede, hangi noktada diğer koşullardan daha fazla etkilendiğini tespit etmek için, Araştırmalara, piyasa koşullarının izlenmesine, politika oluşturanlara olası etkisinin değerlendirilmesinde yardımcı olunması için, Farklı büyüklükteki işletmelerin karşılaştırmalı analizlerini yapabilmek için.

Kırsalda yaşayan nüfus azalmış ve yaş ortalaması yükselmiştir. Son 40 yılda kırsal nüfus %40'lardan %20'nin altına düşmüş olup, kırsalda nüfus giderek yaşlanmaktadır. Bu durum hayvancılık sektöründe, üretim artışı ve sürdürülebilirliği bakımından önemli bir risk oluşturmaktadır.

- Yatırım teşvik ve hibe programlarında, yetiştiricilik için genç girişimci, mesleki eğitim ve tecrübe göz önünde bulundurulmalı, planlamalar buna göre yapılmalıdır.

Hayvancılık işletmeleri genelde küçük ölçekli ve geleneksel üretim anlayışına sahip işletmelerden oluşmaktadır.

- Ülkemizde toplam 1.444.000 işletme (284.000 besi, 1.160.000 damızlık işletmesi) mevcuttur. Sığırcılık işletmelerinin % 72,5'u 10 baş ve altı (hayvan sayısının % 27'si), 10-49 arasındakiler % 25 (hayvan sayısının % 47'si), % 2,5'u ise 50 ve üzeri (hayvan sayısının % 26'si) hayvan sayısına sahiptir.

- Büyüme kabiliyeti olan küçük ölçekli işletmelerin optimum işletme ölçeği haline getirilmesi ve ihtisaslaşması için politikalar oluşturulmalı ve teşvik edilmelidir.

Mera Hayvancılığı Yetiştiriciliği Bölgesi gibi bölgesel bazlı politikaların geliştirilmesi

- Mevcut havzalara uygun üretim modelleri belirlenmeli, süt, besi ve yetiştiricilik bölgesine uygun hayvancılık destekleme politikaları oluşturulmalı ve uygulanmalıdır.
- Yetiştiricilik bölgesi olarak belirlenen illerde besiciliğin ve hayvancılığa dayalı sanayinin geliştirilmesi yönünde ilave tedbirler oluşturulmalıdır.
- Bu şekilde katma değer bölgesinde kalmasıyla bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması mümkün olabilecektir.

Organize Hayvancılık Bölgeleri (OHB) Besicilik ile sınırlandırılmalıdır.

- Hali hazırda projeleri onaylanmış ve inşaat faaliyetleri devam eden OHB'lerin bir an önce tamamlanması ve yeni projelere buradan elde edilecek tecrübeye göre karar verilmelidir.
- Organize Hayvancılık Besi Bölgelerinde sözleşmeli üretim teşvik edilmelidir.

Büyükşehir Belediyeleri ve İmar Yasası ile hayvancılık yapmak zorlaşmıştır.

- Büyükşehir Belediyeleri kanunu ile köyler mahalle statüsüne dönüştürülmüştür.
- Bu yerleşim yerlerinde hayvancılık yapmak imkânsız hale gelmiş, meralar üzerindeki baskılar artmıştır.
- Bu durum, yıllardan beri hayvancılık yapan kesimin üretimden uzaklaşmasına, sosyal yönden ve istihdam açısından da olumsuz gelişmelere yol açmıştır.
- Tarımsal yapıların inşasındaki ruhsat prosedürü ve maliyetler artmıştır.
- Kanun değişikliği ile bu olumsuzluklar düzeltilmelidir.

Diğer kurum ve kuruluşların hayvancılıkla ilgili proje ve destekleri Bakanlık politikaları ile uyumlu olmalıdır.

- Büyükşehir belediyelerinin de dahil olduğu bir çok kurum hayvancılık konusunda proje ve destekleme yapmaktadır.
- Bu kapsamda tüm desteklemelerin ulusal hedefler doğrultusunda Bakanlık politikaları ile uyumlu olarak bir koordinasyon dâhilinde uygulanması kaynak kullanımı, etkinlik ve verimlilik sağlanması açısından önemlidir.

Altyapının iyileştirilmesi, hayvan sağlığı ve hayvan refahı şartlarını yükseltecektir

- Bölge şartlarına uygun barınaklar tercih edilmeli, yatırım ve işletme maliyetleri azaltılmalı ve uygun teknolojinin kullanılması ile hayvan sağlığı ve refahı şartları iyileştirilmelidir.
- Bu kapsamda mevcut hayvancılık işletmelerinin altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi için ilave projeler geliştirilmeli ve desteklenmelidir.

Hayvan ıslahında yeni teknolojiler kullanılmalıdır.

- Mevcut popülasyonun ıslahında, cinsiyeti belirlenmiş sperma ve moleküler metotlar uygulanarak, ihtiyaca göre üretim planlaması yapılabilir.
- Damızlık seçiminde genomik ve işletleyici yardımıyla seleksiyon yöntemlerinden de yararlanılmalıdır.
- Nitelikli damızlık temininde dışa bağımlık azaltılmalıdır.
- Kalıtsal hastalıklara dikkat edilmeli ve mücadele programı geliştirilmelidir.
- Mera yapısı uygun olan bölgelerde et verimi yüksek ırkların kullanma melezlemesi ile et verimliliklerinin artırılması yoluna gidilmelidir.

Gençlerin ve tecrübenin desteklenmesi gerekmektedir.

- Hayvancılık sektörüne girecek genç girişimcilerin sektöre kazandırılmasına yönelik eğitim dâhil proje ve planlamalar yapılmalı bu alanda eğitim almış nitelikli kişilere desteklemelerde öncelik tanınmalıdır.

Meraların rasyonel kullanılması maliyetleri düşürecektir.

- Çayır-mera alanları korunmalı ve uygun ilkelere göre yönetilmelidir.
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı uhdesinde bulunan çalılık alanlar otlatmaya açılmalıdır.
- Çayır-mera alanları verim ve kalite yönünden iyileştirilmeli, mera ıslahı çalışmaları ve yönetimi etkin Şekilde yürütülmelidir.
- Tarımsal retimde değerlendirilmeyen arazileri suni mera olarak tesis edilip hayvancılıkta kullanılması sağlanmalıdır.
- Kapasitesinin altında otlatılan meraların, isteyen diğer yetiştiricilerin kullanımına müsaade edilmesinin sağlanmalıdır.

Yem bitkisi ekiliş alanların artırılması zorunludur.

- Hayvancılıkta retim maliyetlerini aşağı çekmede, karlı ve verimli üretimde önemli rol oynayan kaba ve kesif yem gereksiniminin ihtiyaı karşılayacak Şekilde bol, kaliteli ve ucuz temin edilmesi gereklidir.
- Yem hammaddelerinin ülke içerisinde üretilmesine ağrılık verilmelidir.
- Yem bitkileri üretiminde sağlanan destek artarak devam ettirilmelidir.
- Yem bitkisi ekiliş alanların toplam ekim alanları içerisindeki payı % 11'den % 20'ye çıkarılmalıdır.

İthalat Kararları

- Üretici ve tüketicisi düşünülerek hayvan ve hayvansal ürünler ile yem hammaddeleri ve katkı maddelerinin ithalatında yerli üreticiyi koruyacak ve haksız rekabeti önleyecek Şekilde tedbirler alınmalı ve gümrük vergileri bu çerçevede düzenlenmelidir.

Et ve Süt Kurumu müdahale kuruluşu olarak görev yapmalıdır.

- Kurumun üreticiye güven veren ve piyasada arz-talep dengesini sağlamada etkin bir müdahale kuruluşu olarak gerekli zamanlarda müdahale alımlarında bulunması piyasada istikrarı sağlama açısından gereklidir.
- Et ve Süt Kurumu sadece ithalata dayalı piyasayı düzenleyici bir görev anlayışından uzaklaşmalıdır.

- Et ve Süt Kurumu sektörde spekülâtif hareketlere ve fiyat dalgalanmalarına izin vermemeli, önleyici tedbirleri almalı ve uygulamalıdır.

Örgütler daha etkin hale gelmelidir.

- Türkiye’de kasaplık hayvan ve kırmızı et pazarlama konusunda yaşanan problemlerin temelinde, işletme ölçeklerinin küçük, dağınık yapıda ve örgütlerinin yetersiz kalması, pazarlama zincirinin uzamasına ve pazarlama maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. • Hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren örgütlere ilişkin mevzuat yenilenmeli, dikey/yatay örgütlenmeleri yeniden oluşturulmalı, görev yetki ve sorumlulukları belirlenerek daha etkin hale getirilmesi gerekmektedir.

Hayvancılıkta Ar-Ge Uygulamaları Desteklenmelidir.

- Sektörde teknoloji kullanımı, Ar-Ge faaliyetleri, ürün işleme ve çeşitlendirme, kalite kontrol uygulamaları gibi hususlar üzerinde durulmalı,
- Kırmızı et üretiminin artırılması yönünde mera ve hayvan ıslahı, piyasa ve işletmelerin ekonomik analizi, kalite fiyat ilişkisi, tarımsal politika ve desteklerin etki analizi konularında tarımsal Ar-Ge çalışmaları yapılmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARS'TA UYGULANAN TARIM VE HAYVANCILIK POLİTİKALARI

3.1 Kars'ın Tarihi ve Nüfus Özellikleri

3.1.1 Kars'ın Tarihi

5000 yıl öncesine dayanan köklü bir tarihe sahip Kars şehri Urartular döneminde en güzel çağını yaşamıştır. Bu dönemde medeniyetin izleri atılmış olup MÖ 9 ve 6. Yüzyılları kapsamaktadır. Şimdilerde bile işlevsel halde bulunan Tuşpa yöresindeki 2800 yıl önce yapılmış olan su kanalları bu döneme aittir. Sonraki dönemlerde bölgeye persler hüküm sürmüş Kars ve Anadolu'yu eyaletleri haline getirmişlerdir. Ardından Helenistik dönem başlamış ve büyük İskender bölgeye hâkim olmuştur (www.yolculukterapi.com , E.T: 25.12.2018).

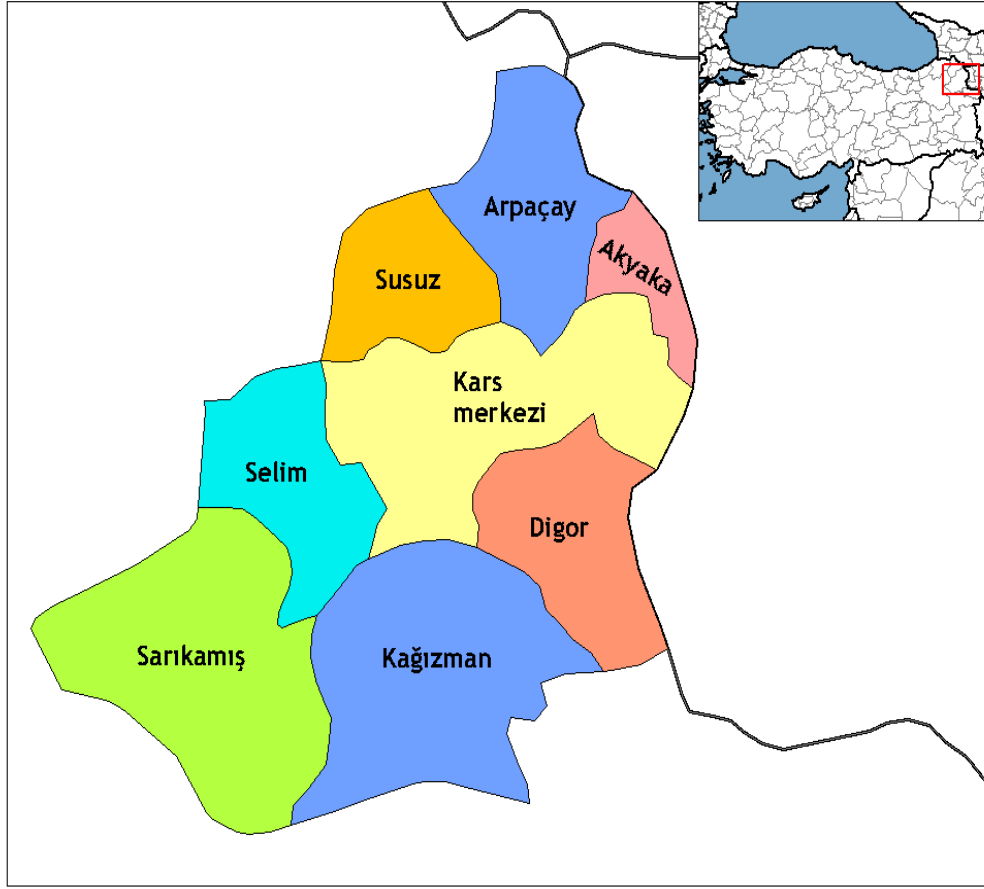
2.Tigyan MÖ 1. Yüzyılda Kapadokya'dan Lübnan'a kadar Kars'ı da içine alan bölgede bir Ermeni Krallığı kurmuştur. Daha sonra Avrupa da süren kıtlık dolayısıyla bölgeye roma gelir roma bölgeyi yavaş yavaş hâkimiyet altına alır. Bölgedeki verimlilik de Roma'yı cezbeden bir diğer unsur kayağıdır bu şekilde ermeni krallığının önünü keserek Ermenileri de kontrol altına alır. Bu sayede bir dönem Ermeniler bir dönem de Romalılar şehri kontrolleri altında tutarlar. Pers kavimlerinden olan Sasaniler bölgeye saldırır. Ve bölge bir dönem Sasani'lerin egemenliğinde kalsa da 7. yüzyıl sonrasında Abbasiler ve Emeviler bölgede söz sahibi olmuş ve kontrol etmişlerdir(www.yolculukterapi.com ,E.T: 25.12.2018).

7. yüzyılın ardından şehir yeniden Ermenilerin kontrolü altına girmiş 11. Yüzyılın sonuna kadar Ermeniler tarafından himaye edilmiştir. Ermeniler bölgede Bin bir Kiliseli şehir olarak adlandırılan Ani şehrini inşa etmişlerdir. Şehirde çok sayıda yapılar yapmış bu anlamda o dönem Kars şehrine altın çağını yaşatmışlardır. Kendilerini hay, ülkelerini de hayastan olarak nitelemişlerdir. Onları ülkelerini Ermenistan olarak ifade eden medeniyet perslerdir (www.yolculukterapi.com , E.T:25.12.2018).

Kars şehri oldukça fazla medeniyete ev sahipliği yaşamış ve oldukça kültürden nasibini almıştır. 1058 yılında Selçuklular,1124 yılında Gürcüler,1153 yılında Saltukoğulları'nın egemenliğine giren kent çok sayıda medeniyetin yaşadığı bir şehir olmuştur. Osmanlı egemenliğine geçmesi kanuni sultan Süleyman döneminde 1534 yılında gerçekleşmiştir.

Selçuklular döneminde inşa edilen, Osmanlı döneminde önemli bir askeri üs olan Kars kalesi 16. Yüzyılda onarılmış ve güçlendirilmiştir. Tarihte Rus harbi olarak da bilinen savaş sonunda şehir Rus egemenliğine girmiştir. Kars 1877 yılından 1918 yılına kadar Rus egemenliğinde kalmıştır. Ruslar Kars ilinde sayısız eser yapmış ve karsın mimarisine oldukça fazla eser bırakmışlardır bıraktıkları eserler halen işlevlerini korumakta kimi tarihi eser olarak koruma altına alınmışken kimi eser ise Kars halkına hizmet eden özel ya da devlet kurumlarının elinde bulunmaktadır.1918 yılında Osmanlının müttefiklerine yenilen Rusya BrestLitovks antlaşmasıyla çekilir. Bir dönem şehirde Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti kurulmuş ve ömrü 8 ay sürmüştür (Anonim 2018a). Kurtuluş savaşı ile beraber doğu cephesi komutanı Kazım Karabekir Paşa 30 Ekim 1920 tarihinde karsı kurtarır. Ve kaleye bayrak çekilir. 1921 yılındaki Moskova antlaşmasıyla Kars Türkiye'ye verilir (www.yolculukterapi.com, E.T: 25.12.2018)

KARS VE İLÇELERİ

3.1.2 Kars'ın Nüfusu

Kars'ın nüfusu 2018 TÜİK verilerine göre 288.878'dir. Bu nüfusun 149.510'u erkek nüfusu, 139.368'ini de kadın nüfusu oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle nüfusun %51,76'se erkeklerden %48,24'ü kadınlardan oluşmaktadır. Yüzölçümü 9.939 km² olan Kars'ta kilometrekareye 29 insan düşmektedir.

Tablo:17 Yıllar İtibariyle Kars Nüfusu

Yıllar	Toplam Nüfus	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu
2018	288.878	149.510	139.368
2017	287.654	149.481	138.173
2016	289.786	150.515	139.271
2015	292.660	152.040	140.620
2014	296.466	153.676	142.790
2013	300.874	155.625	145.249
2012	304.821	158.403	146.418
2011	305.755	159.179	146.576
2010	301.766	154.817	146.949
2009	306.536	159.411	147.125
2008	312.128	163.678	148.450
2007	312.205	161.787	150.418

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri, 2019

Tablo 17 incelendiğinde Kars nüfusunda yıllar itibariyle bir azalma olduğu görülmektedir. 2007 yılı temel yıl olarak alındığında 2007 yılında 312 bin 205 olan kişi sayısı 2018 yılına gelindiğinde 288 bin 878 kişiye düşmüştür. Bu verilere bakıldığında Kars'ta ciddi bir göç olduğu anlaşılmaktadır.

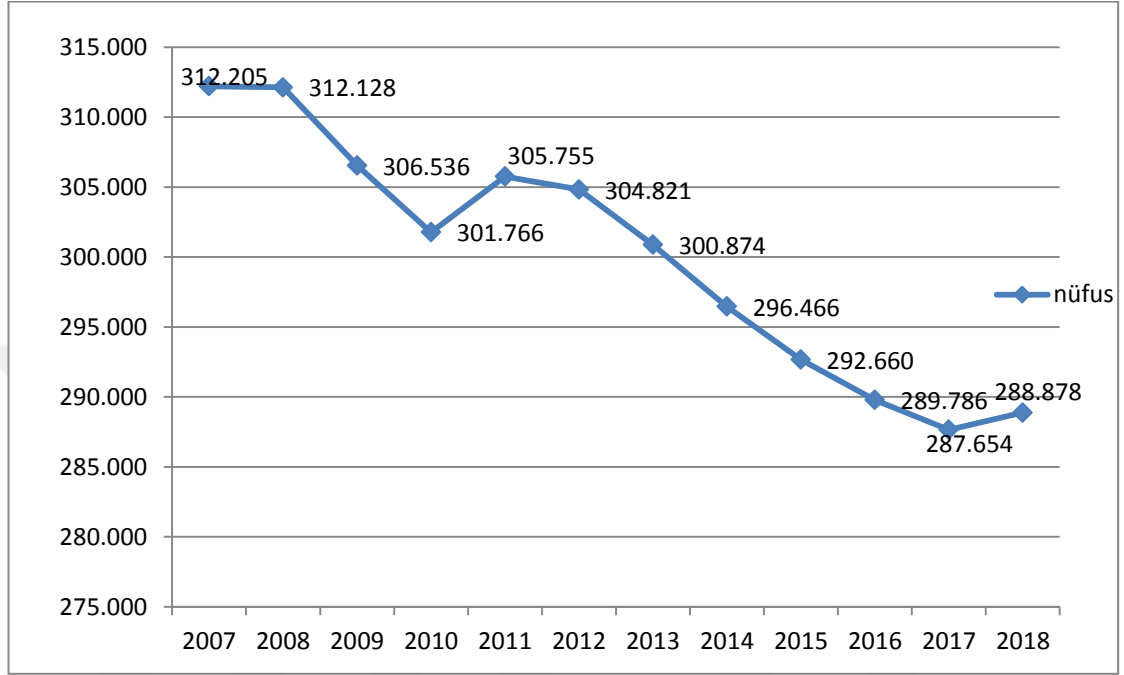
Tablo:18 2018 Yılı Kars İlçelerinin Nüfusu

Yıl	İlçe	İlçe Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu
2018	Merkez	115.891	59.160	56.731
2018	Digor	22.282	11.643	10.639
2018	Kağızman	45.936	23.431	22.505
2018	Sarıkamış	42.683	22.963	19.720
2018	Selim	23.231	11.953	11.278
2018	Arpaçay	17.373	9.027	8.346
2018	Akyaka	10.985	5.957	5.028
2018	Susuz	10.497	5.376	5.121

Kaynak: TÜİK

Tablo 18'e baktığımızda Kars'ın Nüfus olarak en büyük ilçesi Kağızman en küçük ilçesi ise Susuz olarak görülmektedir.

Grafik:6 Kars Nüfus Grafiği

Kaynak: TÜİK

Grafik 6'ya bakıldığında Kars'ın nüfusunda yıllar itibari ile azalmalar olduğu görülmektedir. 2010 yılına kadar ciddi bir azalma yaşanmış olup 2011 yılında 2010 yılına göre bir artış yaşanmıştır. Fakat 2011 yılından sonra azalma tekrar devam etmiş ve 2017 yılına kadar sürekli nüfusta bir azalma görülmüştür. 2018 yılına bakıldığında 2017 yılına göre az da olsa bir artış meydana gelmiştir.

Tablo:19 yıllar itibariyle Kars Nüfusunun Artış Hızı

Yıllar	Kars Nüfusu	Artış Hızı
2008	312.128	% - 0.02
2009	306.536	% - 1.79
2010	301.766	% - 1.56
2011	305.755	% 1.32
2012	304.821	% - 0.31
2013	300.874	% - 1.29
2014	296.466	% - 1.47
2015	292.660	% - 1.28
2016	289.786	% - 0.98
2017	287.654	% - 0.74
2018	288.878	% 0.43

Kaynak: TÜİK

Tablo 19'a baktığımızda Kars nüfusunun artış hızında azalmalar meydana geldiğini görmekteyiz 2008 yılında artış hızı % - 0.02 olarak gerçekleşirken bu oran 2014 yılında % -1.47 ye gelmiştir. 2017 yılına kadar artış hızındaki negatif eğilim 2018 yılında pozitif dönmüş ve bir önceki yıla göre artış hızında olumlu bir artış yaşanmıştır.

3.1.3 Kars'ta Eğitim

Eğitim; bir toplumun temel yapı taşlarından biri konumunda bulunmakta, ülkenin gelişimine katkı sağlamaktadır. Eğitimin ülkeye katkısı çok yönlüdür. Ülkedeki siyasi ve demokratik bilinci geliştirme, teknolojik ilerleme sağlama, kültürel anlamda gelişim sağlama ve bunu aktarma, karmaşık sorunlara çözüm bulma vb. gibi ülkenin gelişimine ve bu sayede kalkınmasına etki etmektedir. Bunun içindir ki eğitimi iyi seviyede bulunan ülkeler ekonomik siyasi ve kültürel bağlamda daha iyi konumda yer almaktadırlar. Değişen ekonomik konjonktüre adaptasyon sağlayacak nitelikli işgücünün yaratılmasını sağlayan eğitim, ülkeler ve hatta bölgeler arasında var olan gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması konusunda hayati öneme sahiptir. Eğitimin ekonomiye olan katkısı şüphesiz çok önemlidir. Eğitim sayesinde bireylerin

sosyal uyumlar gerçekleşmekte buda doğrudan veya dolaylı şekilde ekonomiye olumlu katkı sağlamaktadır. Eğitim ülkelerin gelişmesi, ekonomik refahının sağlanması, teknolojilerinin güçlenmesi için altyapısal faaliyetleri sağlamakta büyüme ve gelişmenin temellerini atmaktadır. Bundan ötürü eğitime yapılan yatırım iktisadi, politik ve sosyal gelişmenin sağlanması bakımından son derece önem arz etmektedir.

Toplumsal gelişmişlik eskiye nazaran artık milli gelirin yanı sıra; eğitimsel, sosyal, politik ve kültürel açıdan ülkelerin ne seviyede olduklarına bakılmaktadır. Ekonomik gelişme fert başına düşen mal ve hizmet miktarı olduğu kadar, günümüzde kişi başına düşen eğitim ve sağlık harcamaları da gelişmişlik açısından son derece bağlayıcı konumdadır. Ayrıca okullaşma oranı, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, okuryazarlık oranı, ortalama yaşam süresi, doğurganlık orana vb. gibi değişkenler de toplumların gelişmişlik düzeyleri hakkında önemli göstergeler vermektedirler. Bu gibi değişkenlerin temelinde insan vardır. İnsanların eğitimi, düşünceleri, eğitim seviyeleri ile meydana gelen ekonomik ve kültürel ortam üretim sürecine girdi olarak ekonomiye katkı sağlamaktadır.

Tablo 20: Kars'ta 2012 Yılı Sonrası Eğitim İstatistikleri

Yıllar	İlkokul Okullaşma Oranı	Ortaokul Okullaşma Oranı	Ortaokul Öğretmen Başına düşen Öğrenci Sayısı	Ortaöğretim Okullaşma Oranı	Ortaöğretim Öğrenci Başına düşen Öğretmen Sayısı
2012	99,19	90,64	17	51,23	19
2013	100,0	92,81	16	58,35	17
2014	98,94	93,47	14	63,65	15
2015	98,03	94,23	12	64,57	14
2016	92,85	96,38	16	67,17	15
2017	92,52	96,14	15	68,65	14

Kaynak: TÜİK, Eğitim İstatistikleri, 2019

Tablo 20 incelendiğinde 2012 yılından itibaren takip eden yıllarda ilkökul okullaşma oranı istikrarlı bir şekilde azalmıştır. Buna karşın ortaokul okullaşma oranında da artış söz konusudur. Ortaokul öğretmen başına düşen öğrenci sayısında artma ve

azalmalar görülmüştür. 2012 yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 17'iken 2017 yılında bu rakam 15'e düşmüştür. Ortaöğretim okullaşma oranında ciddi bir artış söz konusu olmakla birlikte 2012 yılında 51,23 olan bu oran 2017 yılına gelindiğinde 68,65 olarak gerçekleşmiştir. Ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 2012 yılında 19'iken 2017 yılına gelindiğinde 14 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo:21 Yıllar İtibariyle Türkiye ve Kars'ta Okuma ve Yazma oranı

Yıllar	Türkiye	Kars
2008	91,78	87,28
2009	92,47	88,16
2010	93,96	90,48
2011	95,13	91,80
2012	95,78	92,13
2013	96,04	92,41
2014	96,13	92,60
2015	96,22	92,84
2016	96,50	93,28
2017	96,74	93,68

Kaynak: TÜİK, Eğitim İstatistikleri, 2019

Tablo 21 incelendiğinde Kars'ta okuma yazma oranında yıllar itibariyle artış söz konusu olmuştur.2008 yılında 87,28 olan okuma yazma oranı 2017 yılında 93,68 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye' ye baktığımızda aynı şekilde okuma ve yazma oranında artma eğilimi vardır. 2008 yılında 91,78 olan okuma yazma oranı 2017 yılında 96,74 olmuştur. Kars'ın okuma yazma oranı bulunduğu TRA2 bölgesinin üzerinde olsa da Türkiye ortalamasının altındadır.

3.2 Kars'ın Ekonomisi

Kars'ın ekonomik yapısı, büyük oranda hayvancılığa dayanan tarımsal faaliyetler bağlamda bir yapı sergilemektedir. Sanayi sektöründeki faaliyetlerde daha çok tarım ürünlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda son yıllarda hayvancılık üretimi

gerçekleştiren sanayi, gelişim göstermiştir. İlimizde kış turizmi gelişmeye başlamakta olan bir sektör konumundadır. Ayrıca Doğu Ekspresinin katkısı göz ardı edilmeyecek konumdadır. Kış turizmi dolayısıyla şehrimizi ziyaret eden yerli, yabancı turistler Kars ile özdeşleşmiş ürünler satın alarak Kars ekonomisine katkı sağlamaktadır. Tabii hayvansal ürünler bu sayede daha çok önem kazanmakta özellikle Kars kazı, gravyer peyniri, Kars balı ve kaşarı gerek yerli gerekse yabancı turistlerin ilgi duydukları ve talepte buldukları hayvansal ürünlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla bu ürünler Kars ili ekonomisi açısından özel öneme sahip ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca özellikle kurban bayramı öncesinde beside tutulan ve bayram yaklaştıkça ülke içine ihraç edilen canlı hayvanlar da şehrin ekonomisinde çok önemli bir katkı sağlamaktadır. Kars coğrafi konum olarak ülkenin en yüksek alanlarından birisinde bulunmakta rakımı yüksek bir il konumundadır. Şehir kendi içinde de rakım olarak değişkenlik göstermektedir. Şehrin kuzey bölgesinde yükselti daha fazla olması ve toprak yapısından kaynaklı olarak bu bölgede daha çok tahıl tarımı yapılırken, güneyinde olan bölgede rakımın düşük olması toprak yapısının ve sulama imkânlarının elverişli olması münasebetiyle bahçe tarımı yapılmaktadır. Şehir geniş mera ve çayır alanlarına sahiptir. Bu özellik hayvancılık faaliyetlerinin artmasına sebebiyet vermiştir. Şehrin kırsal kesiminin çok büyük çoğunluğu tarımsal faaliyetler ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Merkezde daha çok hizmet sektörü hâkimken, sanayi sektöründeki faaliyetler de geçimini sağlayan bireylerde daha çok hayvansal ürünlerin üretimini gerçekleştirmektedirler. Ayrıca Kars tarihinin çok eski çağlara dayanması eski ipek yolunun geçiş güzergâhında olması, Bakü Tiflis Kars(BTK) demir yolunun şehrimizde olması, Kars Lojistik Merkezi ve Aktaş Sınır Kapısına sahip olması Kars iline tekrar ticaret merkezi özelliği kazandırmakta ve Kuzeydoğu Anadolu da bir çekim merkezi haline getirmektedir.

3.2.1 Kars'ta Tarım

Kars ilinde nüfusun büyük bir çoğunluğu geçimini tarımsal faaliyetlerden ve hayvancılıktan sağlamaktadır. Bu bağlamda tarım ve hayvancılık Kars ekonomisi ve şehirde yaşayanlar için önem arz etmektedir. Tarım gerek besin ihtiyacını sağlamak

gerekse gelişen teknoloji ile beraber sanayi hammaddesi olarak kullanılabilmesinden ötürü önemli bir ekonomik faaliyet sektörüdür.

Kars ilinde mikroklima özelliği taşıyan ilçeler olan Kağızman ve Digor ilçeleri dışında ilde bitki yetiştirme süresi oldukça dardır. Bunun yanı sıra üreticilerin üretim alışkanlıkları sebebiyle mevcut üretim alanlarının büyük bölümü tahıl üretiminde kullanılmaktadır.

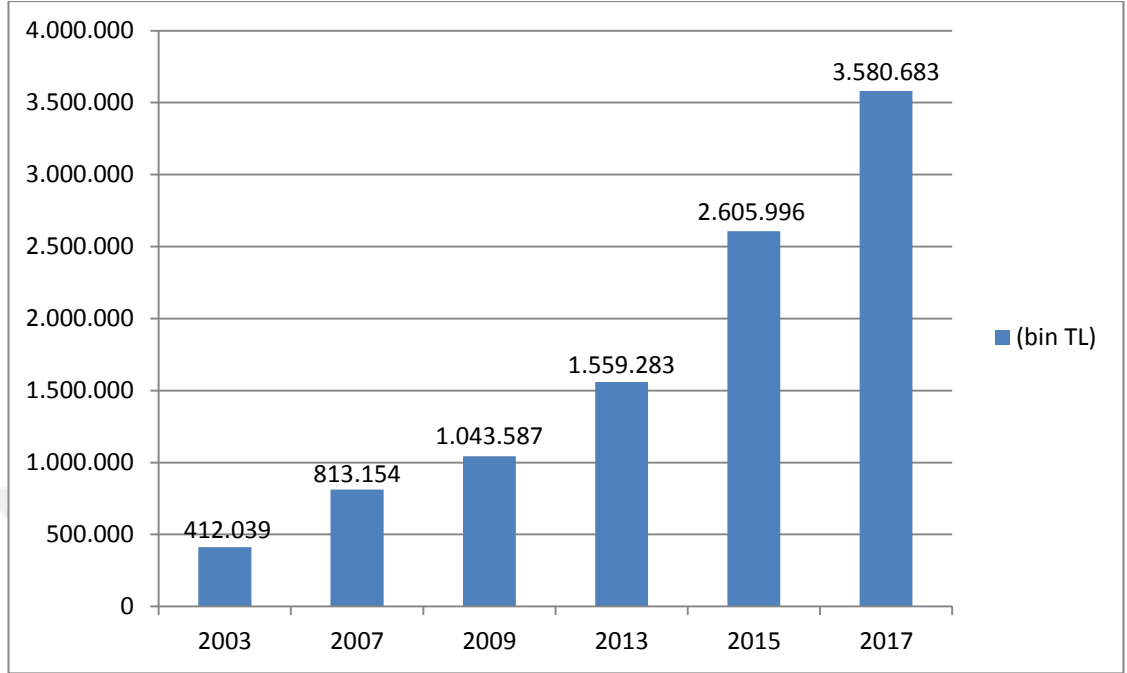
Tablo:22 Yıllar İtibariyle Kars'ta İşlenen Toplam Tarım Alanı(Hektar)

Yıllar	Toplam(Hektar)
2004	338.110
2005	340.321
2006	335.196
2007	289.482
2008	307.147
2009	243.487
2010	236.155
2011	243.338
2012	374.070
2013	211.174
2014	208.739
2015	215.088
2016	201.305
2017	239.993
2018	207.446

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri, 2019

Tablo 22'ye baktığımızda Kars'ta işlenen toplam tarım alanında büyük azalmalar görülmüştür. 2004 yılında 338.114 olan tarım alanı 2018' e geldiğinde çok büyük bir küçülme içine girmiş ve 207.446 olmuştur.

Grafik:7Yıllar İtibariyle Kars'ta Toplam Tarımsal Üretim Değerleri

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri, 2019

Grafik 7 incelendiğinde yıllar itibariyle Kars'ta tarım ürünlerinin üretim değeri her yıl artarak devam etmiştir. 2003 yılında 412.039 olan tarımsal üretim değeri 2017 yılına gelindiğinde 3.580.683 seviyesinde gerçekleşmiştir. Neredeyse dokuz kat artmıştır.

Kars'ta üretimi yapılan tarla ürünlerinin, tarım alanlarının büyük çoğunluğunda tahıl üretimi gerçekleştirilmektedir. Üretilen tahıl ürünlerine baktığımızda bunların başlıcaları buğday ve arpa olarak görülmektedir. Bu ürünlerin yanı sıra baklagil ürünleri fiğ, fasulye, mercimek vb. tahıl ürünleri üretilmektedir. Şehirde bulunan şeker fabrikası sebebiyle şeker pancarı da endüstriyel ürün olarak üretilmektedir. Ayrıca yumru bitkiler sınıfındaki patates üretimi de hatırı sayılır seviyededir. Yağlı tohum Ayçiçek yağı, azda olsa üretilen ürünler arasındadır. İldeki bitkisel üretimin yoğunluğu tahıllar üzerinde olmakta bununla birlikte nadas sistemi uygulanmaktadır.

Kars, iklimsel şartları göz önüne alındığında son derece yüksek rakımlı ve hava şartları bakımından sert karasal iklime sahiptir. Ve bu şartlar düşünüldüğünde ildeki sebze üretimi gerek hava şartları gerekse üreticilerin bu konudaki eksik bilgileri

yüzünden ilde yeterince sebze üretim yapılamamaktadır. Üreticilerin sebze üretimine alışkın olmamaları bir diğer neden olarak gösterilebilir.

Kars ilinde çeşitli ilçelerin mikroklima özelliği bulunmakta ve sebze üretiminin yüksek bir bölümü bu ilçelerde gerçekleşmektedir. Bu ilçelerin bulunduğu yerlere Aras Çukurluğu da denilmektedir. Kağızman ve Digor ilçeleri Kars'a göre daha ılıman iklim koşullarına sahiptir. Bu ilçelerde çok sayıda sebze ve meyve yetiştirilmekte Kars ekonomisine katkı sağlanmaktadır. Başlıca yetiştirilen ürünler soğan, domates, lahana, maydanoz, dereotu, baklagil vb. ürünler yetiştirilmektedir.

Kars ili meyvesi yenen illere bakıldığında Türkiye'de en az meyve üretimi yapılan illerden bir tanesidir. Uygun toprak yapısına sahip olsa da şehrin iklim şartları sebze ve meyve için uygun şartları sağlayamamaktadır. Ve bu nedenden ötürü üretim alanları sınırlı kalmaktadır. Bu durum meyve üretiminin mikro klima özelliği olan ilçelerde yoğunlaşmasına sebebiyet vermektedir. Bu ilçeler çeşitli meyve bahçelerine sahip olmakta ve meyve ağaçları da çok çeşitlilik arz etmektedir. Fakat ilde sulama imkânları sınırlı olması da b bahçelerde verim az olmasına sebebiyet vermektedir. Üreticiler daha çok bireysel tüketimlerini karşılamak maksadıyla üretimlerini gerçekleştirmektedirler. Özellikle mikro klima özelliği taşıyan ilçelerde üretilen çeşitli ürünlerin bölge ve Türkiye meyveciliğine katkısı son derece önemlidir. İğde, erik, kayısı, domates, ceviz, vişne vb. ürünler hem bölge üretiminde hem de Türkiye meyve üretimine katkısı önemlidir.

Tarımsal verimlilik ele alındığında tarımda teknolojinin kullanımı önem arz etmektedir. Kars ilinde önceki yıllara oranla tarımda makine kullanımı artsa da bunun yeterli olmadığı aşikârdır. Fakat Doğu Anadolu bölgesi Türkiye'de diğer bölgelerle karşılaştırıldığında daha az gelişmiş bir il olarak görünse de bulunmuş olduğu bölge itibariyle TRA2 bölgesinde özellikle tarımsal alet bakımından diğer illere göre iyi konumdadır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Kars sahip olduğu geniş çayır ve meralarla asıl itibariyle bir hayvancılık şehridir. Bölgede Erzurum, Ağrı, Erzincan, Ardahan ile birlikte dünyanın belli başlı hayvancılık merkezlerinden biri olarak görülmektedir. Hayvan sayısı bakımından da özellikle büyükbaş hayvan miktarında söz sahibi olan Kars ilinde kırsal kesimde bulunan sakinlerin çok büyük

çoğunluğu hayvancılık faaliyetleri sürdürmekte bu sayede şehrin ekonomisine katkı sağlamaktadır.

Kars'ta yapılan hayvancılık ta üreticilerin büyüklerinden öğrendikleri yöntemler yani geleneksel yöntemler ile yapılmaktadır. ve yapılan hayvancılığın büyük bir bölümü mera hayvancılığına dayanmaktadır. Kars ili yılın büyük bir bölümünde karla kaplı olan bir şehirdir. Karın erimeye başlaması Kars çayırlarının gürleşmesini sağlamakta ve hayvancılığın gelişimine katkı sağlamaktadır. Kars topraklarının büyük bölümü platolardan oluşmakta ve sert bir yayla iklimi bölgeye hâkim olmaktadır. Mera hayvancılığının yaygın olma sebeplerinin başında bu durum neden olmaktadır. Yaylacılıkta temiz hava şartları elverişli çayırlar ve ot miktarının fazla olması gibi hayvancılık açısından olumlu durumlar olsa da su ve barınma imkânlarının kısıtlı olması, merkeze ve veterinere olan uzaklık oluşacak bir hayvan hastalığının yayılmasına sebep olmakta buda hayvancılığı olumsuz etkileyen sebepler arasında görülmektedir.

Kars'ta besicilik faaliyetleri daha çok kurban bayramı öncesinde yapılmakta ve beslenen hayvanlar kurban bayramı yaklaşmaya başladığında diğer şehirlere hayvanların satılması şeklinde kazanç elde etme adına yapılmaktadır. İlde besicilik daha çok kurban bayramı öncesi büyük kentlere kurbanlık hayvan yetiştirme amacıyla yapılmaktadır. Kars'ta bulunan şeker fabrikası hayvancılık adına önemlidir. Besicilikte önemli olan küspe, şeker üretiminden arta kalan hayvancılıkta kullanılan düşük maliyetli bir besi materyalidir. Bunun iyi kullanılması Kars hayvancılığını özellikle besi hayvancılığını geliştirecek bir durumdur. Potansiyelden yararlanmak gerekmektedir. Şartların olumlu kullanılması durumunda Kars ilinde et ve süt besiciliğinin gelişeceği bilinmelidir.

Kars ekonomisinde hayvancılık önemli bir yer almakta ve hayvanlar il dışından hayvan pazarına gelen hayvan tüccarları tarafından satın alınmakta ve kamyonlara yüklenilerek götürülmektedir. İl dışından gelen bu tüccarlar şehrin ekonomisine katkı sağlamakta üreticilere iktisadi anlamda katkı sağlamaktadırlar. Hayvanları satın alan tüccarlar bir süre bu hayvanları beslemekte daha sonrasında aldıkları fiyattan daha fazlasına satmakta ve kendileri de kazanç elde etmektedirler.

Tablo:23 Yıllar İtibariyle Kars'ta Üretilen Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarı(ton)

Yıllar	Üretim Miktarı(ton)
2004	416.324
2005	413.487
2006	428.485
2007	457.312
2008	486.884
2009	413.259
2010	514.199
2011	615.476
2012	642.805
2013	478.406
2014	581.279
2015	708.777
2016	585.797
2017	2.192.288
2018	632.707

Kaynak: TÜİK

Tablo 23'e baktığımızda Kars'ta tahıl üretiminin yıllar itibariyle değişkenlik gösterdiği görünmektedir 2004 yılında 416.324 olan üretim ilerleyen yıllarda artma eğilimine girmiş ve 2017 yılında yaklaşık beş kat artarak 2.192.288 olarak gerçekleşmiştir. Fakat 2018 yılına gelindiğinde bu istikrarı devam ettirememiş ve çok yüksek bir oranda azalma yaşayarak 632.707 olarak gerçekleşmiştir.

3.2.2 Kars'ta Hayvancılık

Kars'ta tarımsal ürünlerin üretimi çok az olmakla beraber üretilen hububat ve diğer tarımsal ürünler öz tüketime gitmektedir. Bunun yanı sıra şehrin asıl ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. Fakat et üretimine bakıldığında potansiyele oranla düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden gelen tacir ve işletmelerin hayvan ihtiyacını gidermede Kars'ın önemli bir yere sahip olduğu kaynaklardan

bilinmektedir. Kars'ın kendine ait toprak örtüsü, iklimi bal üretimi açısından son derece uygun olduğu bilinmektedir. Fakat iklimsel anlamda dezavantajlı olduğunu kabul etmek gereklidir. Zira son derece sert karasal bir iklime sahiptir. Kente ilkbahar ve yaz mevsimlerinin geç gelmesi kentin dezavantajlarından biridir. Fakat diğer bölgelerde çiçeklerin bol olduğu yeşilliğin yavaşça solduğu zamanlara Kars'a yeşillik çökmektedir. Bu bağlamda gezgin arıcılık faaliyetleri açısından som derece müsait bir yapıya sahiptir. Yerli halk arıcılık faaliyetlerinden çok büyükbaş hayvancılık yapmaktadır. Fakat Karadeniz'den gelen arıcılık üretimi yapan üreticiler arıcılık üretiminin önemli bir bölümünü Kars'tan yapmaktadır. Arıcılık faaliyetlerinin tarihi çok eskilere dayanmakla beraber ilin gelir kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte Kars Balı, ilin özellikli bitki çeşitliliği, çevresel ve doğa yapısı sebebiyle isim yapmış ve tanınan bir lezzet haline gelmiştir. Doğa koşulları ve iklimi nedeniyle üne sahiptir. Kars Balı binlerce kır çiçeğinden oluşan lezzetiyle ve kokusuyla Osmanlı döneminde sarayda çok fazla tüketilen bununla birlikte il dışına ihracatı yapılan ürünler arasında olduğu yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. TÜİK 2018 verilerine göre TRA2 (Kars, Ardahan, Ağrı, Iğdır) bölgesinde üretilen toplam bal üretimi 1900 tondur. Ayrıca Kars Balı 28 Kasım 2018 yılında "Türk Patent ve Marka Kurumu" tarafından coğrafi işaret almıştır. İlin ekonomisi ve tanıtımı açısından önemlidir.

Türkiye'de tarım sektörü içinde önemli bir yeri olan hayvancılık faaliyetleri, et ve süt ürünleri sektörleri ile yem sektörüne girdi ve çıktı sağlayarak bu sektörlerin gelişimini doğrudan etkilemektedir. Büyükbaş hayvancılık sektörü tarımın diğer alanları ile sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam yaratma, sanayileşmeye kaynak aktarma, kırsal alandan göçü önleme gibi ekonomide gelişmeyi tetikleyici etkilerinden dolayı stratejik önem arz etmektedir. Bununla birlikte sektörde faaliyet gösteren üreticiler, kırsal alanda yaşayarak gerek nüfusun ülke sathına dağılımında gerekse toprağı yem bitkileri ekerek işlemleri nedeniyle kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasında son derece önemli bir rol üstlenmektedirler. Büyükbaş hayvancılık sektörü Türkiye'de yüksek rakımlı ve karasal iklime sahip illerde en yoğun görülen ekonomik faaliyet alanıdır. Bu durumun temel nedenleri arasında sanayinin gelişmemiş olması ve nüfus yoğunluğunun düşüklüğü nedeniyle hizmet sektörünün yaygınlaşamaması görülmektedir.

Kars kentinde de özellikle geniş mera ve çayırlar, iklim koşulları, sanayinin gelişmemiş olması gibi nedenlerden dolayı büyükbaş hayvancılık halkın temel geçim kaynaklarından biri durumundadır. İlin yüksek bir rakımda kurulmuş ve karasal iklime sahip olması nedeniyle meyve ve sebze yetiştiriciliğine uygun olmaması öteden beri halkı hayvancılık sektörüne yöneltmiş ve bu insanların geçimlerini bu şekilde sağlamalarına yol açmıştır.

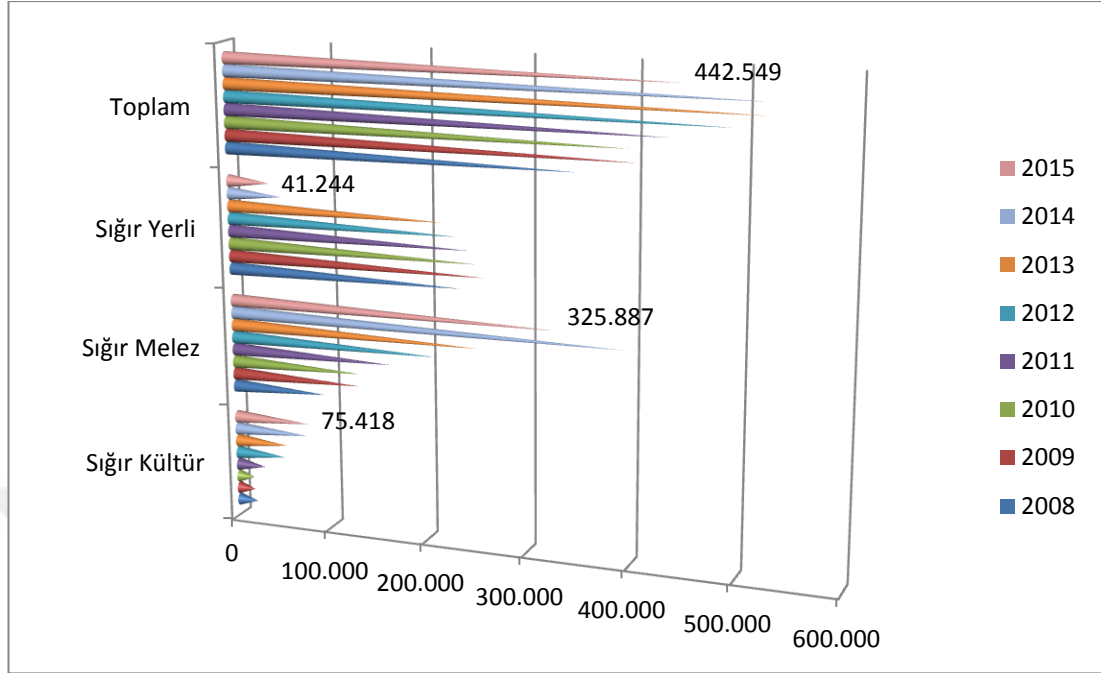
Tablo:24 Yıllar İtibariyle Kars'ta Büyükbaş Hayvan Sayısı

Yıllar	Büyükbaş Hayvan Sayısı
2004	303.470
2005	333.689
2006	353.277
2007	365.387
2008	346.408
2009	402.967
2010	396.620
2011	432.499
2012	488.252
2013	519.645
2014	518.722
2015	442.575
2016	451.368
2017	467.362
2018	450.101

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2019

Tablo 24'te de görüleceği üzere Kars ilinde büyükbaş hayvancılık yıllar itibariyle değişkenlik göstermiş kimi yıllar artmış kimi yıllar ise azalmıştır fakat sonuç itibariyle 2004 yılında 303.470 olan büyükbaş hayvan sayısı 2018 yılına gelindiğinde 450.101 olarak gerçekleşmiştir. Büyükbaş hayvan sayısının en fazla olduğu yıl 2013 olmakla birlikte en az olduğu yıl ise 2004 yılı olarak görülmektedir.

Grafik:8 Yıllar İtibariyle Kars'ta Büyükbaş Hayvan Çeşidi ve Sayısı

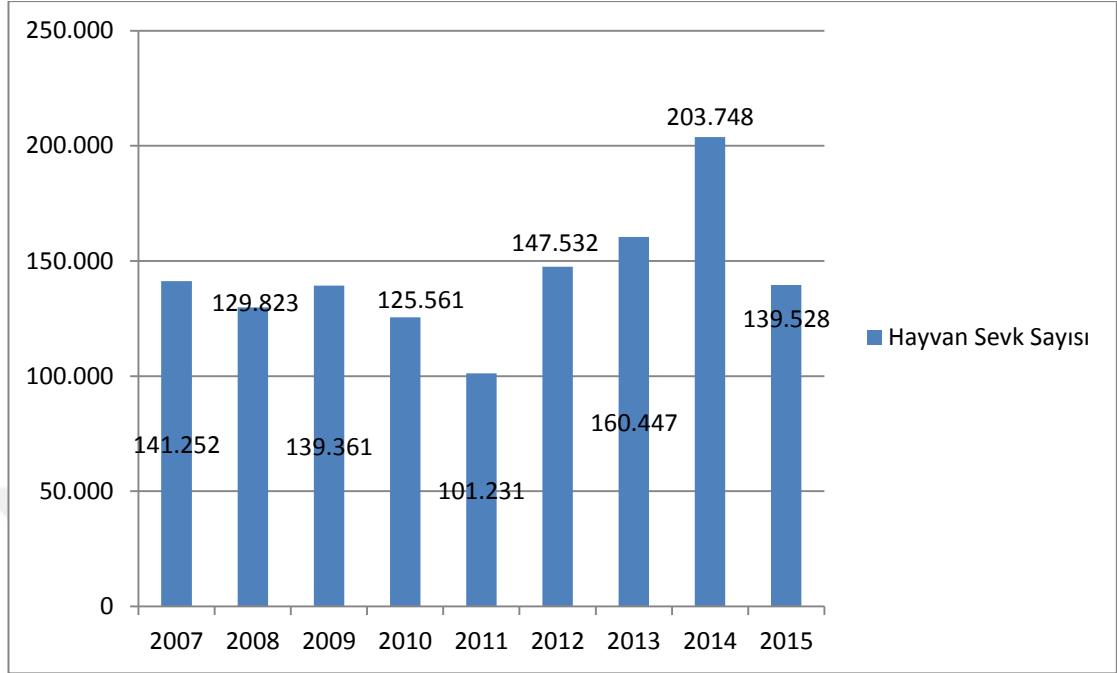
Kaynak: SERKA, Büyükbaş Hayvan Raporu,2017

Grafik 8'e bakıldığında melez ırk sayısının ve kültür ırkının bireyler açısından önemli hale geldiği görülmektedir bunun sebebi ise üreticilerin bu ırklardan daha çok verim almalarından kaynaklanmaktadır. Fakat yerli ırkta ise dramatik olarak bir azalma söz konusudur üreticiler yıllar itibariyle yerli ırkı daha az tercih etmektedir.

Sahip olunan bu önemli hayvan varlığına rağmen, kırmızı et ve et ürünleri sektörü ilde gelişmemiştir. Kars ilinde sadece iki adet küçük ölçekli et işleme tesisi bulunmasından dolayı ilde yetiştirilen hayvanlar genellikle canlı olarak il dışına sevk edilmektedir. Kurban bayramları döneminde en yoğun olarak görülen canlı hayvan sevkleri yetiştiricilerin en önemli gelir kaynağı durumundadır. Bununla beraber canlı hayvan satışları, çoğunlukla hayvanlar kesim yaşına ulaşmadan gerçekleştirildiğinden önemli bir katma değer kaybına da yol açmaktadır (Serka, büyükbaş hayvan raporu, 2017).

Kars Türkiye'nin sığır eti ihtiyacının karşılanmasında en önemli merkezler arasında yer almaktadır.

Grafik 9: Yıllar İtibariyle Kars'ta Hayvan Sevk Sayısı

Kaynak: SERKA, Büyükbaş Hayvan Raporu,2017

Canlı hayvan sevk sayısı 2007 yılında 141.252 iken 2014 yılında %44 artarak 203.748'e ulaşmış, 2015 yılında 139.528 seviyesine gerilemiş olup 2007-2015 döneminde dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Söz konusu dalgalanmaların nedenlerinin başında et fi yatlarındaki yükseliş ve kurak geçen dönemlerde kaba yem fiyatlarındaki artış gelmektedir. Kars ilinde genel itibariyle kombine büyükbaş hayvancılık yapıldığından süt satışı çiftçilerin önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır.

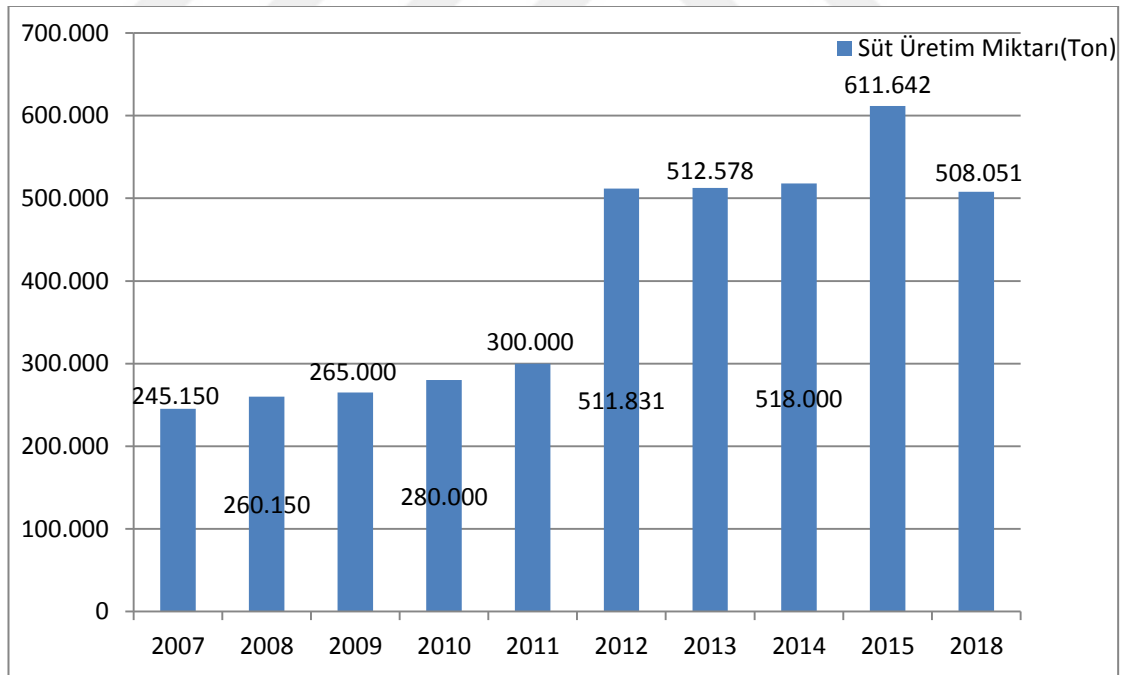
3.2.2.1 Kars'ta Süt üretimi

Kars Organize Sanayi Bölgesi, ilçe merkezleri ile köylerde faaliyet gösteren ve çoğunlukla küçük ölçekli işletme niteliğinde olan mandıralar tarafından talep edilen süt bitki varlığının zenginliği nedeniyle ayırt edici özelliklere sahiptir. Bu durum Kars Kaşarı coğrafi işaret alım sürecinde Türk Patent Enstitüsü tarafından 2016 yılında tescillenmiştir. Genelde kaşar ve gravyer peyniri ile tereyağı üretiminde kullanılan süt, ilde gıda sanayinin diğer sektörlere nazaran daha fazla gelişmesine de katkı sağlamıştır. Bunun yanında özellikle Kars kaşarı gerek halkın sahiplenmesi

gerekse ilde köklü bir geçmişe sahip olması sebebiyle kent ile bütünleşerek şehrin sembolleri arasında yer almaktadır (Serka, 2019).

Kars il merkezinde 20 tanesi 20 Kars Organize Sanayi Bölgesinde bulunmak ile beraber 55 adet süt üreticiliği ve süt ürünleri üreticiliği yapan işletme bulunmaktadır. Bu işletmeler faaliyetlerini mevsimsel olarak gerçekleştirmekte bazı aylarda yoğun olarak çalışmakta bazı aylarda ise üretimleri azalmaktadır. Bahar süt verimliliği açısından son derece önemli bu dönemde yoğun olarak süt üretimi yapılmaktadır. Üretim süt verimliliğine göre değişim arz etmektedir. Kars'ta süt ürünleri denilince ilk akla gelen kaşar peyniri olmaktadır. Süt ürünlerinin işlenmesi ağırlıklı olarak kaşar peyniri yapımında kullanılmaktadır. Kaşar peyniri üretimi SERKA verilerine göre yılda ortalama 12 bin tondur. Kaşar üretiminin haricinde Kars ilinde Çeçil peyniri, lor peyniri, Gravyer peynir ve Tereyağı üretimi de yapılmaktadır (Serka, 2019).

Grafik: 10 Yıllar İtibariyle Kars'ta Büyükbaş Hayvan Süt Üretimi

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2019

Kars ilinde 2007 yılındaki süt üretimi 245.150 ton iken, her yıl yükselme eğilimi göstererek 2015'de %250 artışla 611.642 tona ulaşmıştır. Söz konusu yükselişte

hayvan sayısındaki artışın payı olduğu gibi beslenen hayvan ırklarında yaşanan dramatik değişimin payı da son derece önemlidir. Zira kültür ve melez ırkı verimlilik açısından yerli ırka oranla daha fazla süt vermektedir. Süt fiyatlarında yaşanan artışın da bu tablonun oluşmasında katkısı göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Fakat 2018 yılına gelindiğinde bir miktar azalma yaşanmıştır bunun sebepleri yaşanan ekonomik olaylar ve fiyatlardaki yükselmeler olarak gösterilebilir.

Tablo:25 Yıllar İtibariyle Kars'ta Küçükbaş Hayvan Sayısı

Yıllar	Küçükbaş Hayvan Sayısı
2004	323.672
2005	389.720
2006	402.692
2007	423.745
2008	419.625
2009	278.772
2010	206.540
2011	261.121
2012	363.212
2013	346.821
2014	499.500
2015	567.148
2016	563.927
2017	481.869
2018	456.500

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2019

Tablo 25 incelendiğinde Kars ilinde küçükbaş hayvancılık 2004 yılında 323.672 iken takip eden yıllarda artma eğilimine girmiş fakat 2009 yılında azalmış ve 2010 yılında en düşük seviyeye gelmiştir ondan sonraki yıllarda tekrardan bir önceki yıla göre artış yaşanmıştır. Nihayetinde 2018 yılına gelindiğinde küçükbaş hayvan sayısı 456.500 olmuştur.

TÜİK 2017 verilerine göre Kars'ta kayıtlı bulunan çiftçi sayısı 3593'tür.

Tablo:26 Yıllar İtibariyle Kars'ta Küçükbaş Hayvan Süt Üretimi

Yıllar	İl	Koyun Sütü(Ton)	Keçi Sütü(Ton)
2018	KARS	12.690	1.009
2016		12.575	1.027
2015		12.565	1.061
2014		10.607	871
2013		8.152	792
2012		8.507	765
2011		5.449	545
2010		4.067	405

Kaynak: TÜİK, Hayvansal Üretim İstatistikleri, 2019

Tablo 26 incelendiğinde Kars ilinde küçükbaş süt üretiminde yıllar itibariyle artış söz konusudur. Fakat 2015 yılında bir azalma meydana gelmekle beraber bu azalma takip eden yıllarda da devam etmiştir. 2015 yılına kadar istikrarlı artan süt üretimi 2016 yılında azalma eğilimine girmiş bunu 2018 de de devam ettirmiştir.

Tablo:27 Yıllar İtibariyle Kars Merkez ve İlçelerinde Küçükbaş Hayvan Süt Üretimi

İlçe Adı	Hayvan Adı	Sağılan Hayvan Sayısı (baş)	Süt (ton)
Merkez	Koyun Yerli	33.108	2.318
	Keçi (kıl)	1.620	160
Akyaka	Koyun Yerli	9.078	635
	Keçi (kıl)	540	53
Arpaçay	Koyun Yerli	34.710	2.430
	Keçi (kıl)	464	46
Digor	Koyun Yerli	24.505	1.715
	Keçi (kıl)	1.710	169
Kağızman	Koyun Yerli	57.049	3.993
	Keçi (kıl)	2.565	254
Sarıkamış	Koyun Yerli	5.919	414
	Keçi (kıl)	2.660	263
Selim	Koyun Yerli	8.775	614
	Keçi (kıl)	675	67
Susuz	Koyun Yerli	6.493	454
	Keçi (kıl)	140	14
Toplam	Koyun Yerli	179.637	12.575
	Keçi (kıl)	10.373	1.027

Kaynak: SERKA

Kars İl'inde küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarlarına bakıldığında Kağızman ilçesi ilk sırada yer almaktadır. Kağızman'ı sırasıyla Arpaçay ve Merkez takip etmektedir. En az üretim ise Sarıkamış ilçesinde gerçekleşmiştir.

3,4.Kars'ta Tarım ve Hayvancılık Politikaları Destekler, Teşvikler

3.4.1 Kars İlinde Uygulanmış Tarımsal Politikalar Teşvikler

Kars ilinde tarımsal anlamda çeşitli desteklemeler yapılmış bu bağlamda 2002 yılından 2011 yılına kadar yapılmış olan tarımsal politikalar, tarımda kalkınmayı sağlamak amacıyla çeşitli projeler hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Tarım ve hayvancılık alanında yapılan desteklemeler ildeki tarımsal yapıyı canlandırmaya ve üretimi arttırmaya yöneliktir. Yapılmış çeşitli destekler ve projeler aşağıda özetlenmiştir.

- Kars'ta faaliyet gösteren yaklaşık 9107 çiftçinin Ziraat Bankası'na ve Kredi kooperatiflerine olan 14,5 milyon TL borç silinmiştir.
- Müteselsil kefalet dolayısıyla haciz kapsamında olan çiftçilerin mağduriyeti 2007 yılında çıkarılmış olan bir kanun ile giderilmiştir.
- 2002 yılında tarımsal kredi faiz oranları, ciddi manada azalmış sulama ve hayvancılıkta sıfıra inmiştir. Diğer tarımsal faaliyetlerde %59 olan tarımsal kredi faiz oranları %5'e düşmüştür.
- Ziraat Bankası ve kooperatifler tarafından 2003 yılında 1 milyon TL kredi kullanılmış bu rakam 2011 yılına gelindiğinde çok yüksek oranda artmış ve 167,2 milyon TL olmuştur. Böyle düşünüldüğünde 167 kat artış yaşandığı anlaşılmaktadır.
- 2010 yılında havza destekli üretim yapılmaya başlanmış "Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli" uygulanmaya sokulmuştur.
- 2006 yılında Tarımda sigorta projesi uygulanmaya konulmuş devlet tarafından desteklenmiştir.
- 2009 yılında 174 alo gıda hattı faaliyete geçmiştir.
- 2007 yılında tarım arazilerinde bölünemez parsel büyüklükleri belirlenmiş ve toplulaştırma faaliyetlerine geçilmiştir.

- 2010 yılında Güneydoğu (GAP) ve Doğu Anadolu(DAP)projeleri çerçevesinde 50 baş ve üzeri hayvancılık yatırımlarına destek ödemeleri yapılmaya başlanmıştır.
- 2006 yılında hayvancılık alanında çeşitli desteklemeler yapılmış süt sığırcılığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine %60 faiz indirimi yapılmıştır.
- 2010 yılında Büyükbaş Besi Hayvancılığında faaliyet gösterecek işletmelere sıfır faizli işletme kredisi sağlanmıştır.
- 2006 ve 2007 yıllarında basınçlı sulama sistemi yatırımlarına faiz alınmadan beş yıl vadeli kredi desteği sağlanmakla birlikte %50 hibe desteği verilmiştir.
- 2006 yılında Tarımda ilaçlama yöntemine çeşitli ürünler hariç diğerlerinde havadan ilaçlama kaldırılarak yerden ilaçlamaya geçilmiştir. Bu uygulama sağlık açısından son derece önemlidir.
- 2005 yılında meyve bahçelerinde yenilenmeye gidilmiş ve yenilenme çalışmalarına destek sağlanmıştır.
- 2005 yılında sertifikalı ürün kullananlara (tohumluk ve fidan)destek sağlanmıştır.
- 2005 yılında üreticilere verilen Gübre desteği nakit şeklinde üreticilere ödenmiştir.
- 2005 yılında Toprak analizi ve fizibilite çalışmalarına destek sağlanmıştır.
- 2009 yılında Ürün konseyleri kurulmuştur.
- 2006 yılında Akredite veteriner hekimlik uygulaması başlatılmıştır.
- 2005 yılında Yerli hayvanların genetik kaynakları halk elinde koruma altına alınmıştır.
- 2008 yılında Sertifikalı olarak tohum üreticilerine destek vermeye başlanmıştır.
- 2005 yılında Su ürünleri üretimine destek sağlanmaya başlanmıştır.
- 2006 yılında Küçükbaş hayvancılığına destek vermeye başlanmıştır.
- 2009 yılında Sertifikalı Tarım Danışmanlığı Uygulaması sistemine geçilmiştir.
- 2010 yılında Tarımsal faaliyetler kayıt altına alınmış ve Tarımsal İşletme Kayıt Sistemi oluşturulmuştur.

- 2009 yılında Örtü altı tarım ve iyi tarım uygulamalarına destek sağlanmıştır.
- 2008 yılında Damızlık düve yetiştiriciliğine %60 indirimli faiz uygulaması başlatılmıştır.
- 2008 yılında hayvancılık alanında anaç sığır ve manda desteklemesi uygulaması başlatılmıştır.
- 2008'de hayvan başına destek ödemeleri başlamıştır.
- 2005 yılında Tarımda Hububata prim destekleri vermeye başlanmıştır.
- 2003 yılında en önemli gider kalemlerinden olan mazot desteği vermeye başlanmıştır.
- 2003 yılında kooperatiflere faizsiz kredi destekleri verilmiştir.
- 2003 yılında arıcılık faaliyetleri destekleme alanına alınmıştır.
- 2005 yılında organik tarım için ilave destek uygulaması başlatılmıştır.
- 2005 yılında Organik Tarım Bilgi Sistemi kurulmuştur.
- 2007 yılında Gıda Güvenliği Bilgi Sistemi kurulmuştur.
- 2007 yılında Bitki koruma ürünleri için Bayilik Sınav Sistemi getirilmiştir.
- 2009 yılında üreticilerin bilgi eksikliklerinin giderilmesi adına üreticilere tarım danışmanları istihdamı için destek verilmiştir.
- 2009 yılında Çiğ sütün süt tozu olarak değerlendirilmesi noktasında destek verilmiştir.
- 2009 yılında küçükbaş hayvanların sütüne büyükbaş hayvan sütünden farklı olmak kaydıyla destek sağlanmıştır.
- 2009 yılında süt faaliyetlerinin kayıt altına alınması adına Ulusal süt kayıt sistemi ve damızlık koyun keçi kayıt sistemi kurulmuştur.
- 2009 yılında sütte fiyat düzenlenmesi için destek sağlanmıştır.
- 2003 yılında hayvancılık faaliyetleri kapsamında Buzağı desteği verilmiştir.
- 2009 yılında hayvancılık sağlık uygulamaları kapsamında reçeteli zirai ilaç satışı uygulamasına geçilmiştir.
- 2010 yılında başlayan ve 2015 yılında tamamlanmış olacak şekilde Kars Ardahan Artvin(AKAK)Kalkınma projesi başlatılmıştır.
- 2005 yılında Aşı desteklemesi sağlandı.
- 2005 yılında Alo Ofis Ürün Alım Hattı kurulmuştur.
- 2006 yılında Yağlı tohumlardan aspire prim desteği verilmiştir.

- 2006 yılında Tiftik üretimine destek sağlanmıştır.
- 2008 yılında prim destek kapsamında bulunmayan baklagiller prim destek kapsamına alınmıştır.
- 2008 yılında arıcılık faaliyetleri doğrultusunda Arıcılık Kayıt Sistemi (AKS) kurularak tüm veriler kayıt altına alınmaya başlanmıştır.
- 2009 yılında işletmelere tarımsal yayım ve danışmanlık destek ödemesi yapılmıştır.
- 2010 yılında fak ödeme destekleri havza bazlı olarak yapılmaya başlanmıştır.
- 2010 yılında buğday ve arpanın melezlenmesi ile oluşan bitki türü olan Tritikale prim destek kapsamına alınan ürünlerden olmuştur.
- 2010 yılında büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkta faizsiz olarak 7 yıl vadeli kredi verilmesi uygulamasına geçilmiştir.
- 2010 yılında Kars ilinde çiftçilere 59,9 milyon TL mazot desteği verilmiştir.
- 2010 yılında büyükbaş hayvan besiciliğinde faizsiz olarak 2 yıl vadeli kredi desteği sağlanmıştır.
- Çiftçilerin artan gübre fiyatlarından olumsuz etkilenmemeleri için gübre desteği elden çiftçilere verilmiştir.
- Kars'ta faaliyette bulunan çiftçilere 2002 yılında 26,8 milyon TL destek sağlanmışken bu destek miktarı 2011 yılında 50,2 milyon TL olmuştur.
- Kars'ta 2003-2011 dönemlerini kapsayan yıllarda toplam 436,1 Milyon TL tarımsal destek sağlanmıştır.
- 2002 yılından 2011 yılına kadar olan sürede tarımsal alanda yapılan desteklemelerin miktarı 1,9 kat artmıştır.
- 2002 yılında Kars'ta tarımsal faaliyetlerde pirim desteği ödenmemişken 2011 yılında 2,3 Milyon TL destek verildi.
- 2003 yılından başlayarak 2011 yılına kadar toplam prim desteklemesi tutarı 8 milyon TL'dir
- Kars'ta hayvancılık desteklerinde de önemli ölçüde artış yaşanmıştır. 2002 yılında 451 bin TL destek verilmişken 2011 yılında 23,5 milyon TL destek sağlanmıştır.
- 2003 yılından 2011 yılına kadar Karşlı çiftçilere toplamda 128,6 milyon TL hayvancılık desteklemesi yapılmıştır.

- 2003 Yılından 2009 yılına kadar olan 6 yıllık süre zarfında destek miktarında çok ciddi bir artış meydana gelmiş ve toplamda 37 kat artış göstermiştir.
- Doğu Anadolu Projesi kapsamındaki illerde kurulacak olan damızlık sığır işletmesi yatırımlarına çeşitli miktarlarda destek sağlanmıştır. Bakanlar kurulu kararı ile inşaatta %30, gebe düve alımı için %40, sağım ünitesi veya soğutma tankı alımı için %40 oranında hibe desteği başlatılmıştır.
- 2002 yılından 2011 yılına kadar Kars çiftçilerine ödenen destek miktarı yaklaşık 52 kat artmıştır.
- Kars'ta 1999 yılından 2002 yılına kadar olan 3 yıllık süre içerisinde 7 tane kooperatif projesine 1,7 milyon TL destek verilmişken 2003'ten 2011 yılına kadar olan 8 yıllık dönemde 35 adet kooperatif projesine 32,3 milyon TL destek sağlanmıştır. Bu projeler sayesinde 2.477 aileye destek sağlanmıştır.
- Tarımsal faaliyetlerde bulunan kooperatiflere olan destek miktarında oldukça önemli artış yaşanmıştır.
- 2006 yılında Tarım ve sanayi ortaklıklarını destekleyen kırsal kalkınma yatırımlarına %50 hibe desteği sağlanmıştır. Bu sayede tarımsal ürünlerin paketlenmesi, işlenmesi depolanması ve makine donanım alımları desteklendi. Kars'ta yaklaşık 1093 adet makine teçhizat için 5,3 milyon destek verilmiştir.
- 2006 yılından başlayarak 2011 yılına kadar ki 5 yıllık süre zarfında 22 tarımsal proje tamamlanmış olup 222 kişiye istihdam sağlanmıştır. Doğal afet sebebi ile mahsulleri zarar gören çiftçileri korumak adına 2006 yılında tarım sigortaları uygulamasına geçilmiştir.
- 2002-2011 dönemlerinde Türkiye'de 1 milyon 826 bin poliçe kesilmiş iken Kars'ta 9,935 poliçe kesilmiş ve bu poliçelerin %50 'si hibe desteği olarak devlet tarafından karşılanmıştır.2002 yılından 2011 yılına kadar ki 9 yıllık süre içerisinde Türkiye'de 7500 Kars'ta ise 113 tarım danışmanı istihdamı sağlanmıştır. Tarım danışmanı sayısı bir sonraki yıl artış göstermiş 2012 yılında Türkiye' de 10 bin Kars'ta ise 172 olmuştur.
- Bu dönemde tarımda performansa dayalı sözleşme yenileme esası getirildi tarım danışmanlarının performansının arttırılması sağlanmaya çalışıldı
- Bu danışmanlardan büyük bir bölümü kadrolara aktarıldı.

- Özel Veteriner hekim uygulamalarıyla suni tohumlamada büyük bir ivme yakalandı. Bu sayede Kars'ta, 2002 yılında 1.992 adet olan suni tohumlama 2011 yılına gelindiğinde yüksek bir artış meydana getirerek 9,606 olmuştur.
- 2003 yılından 2011 yılına kadar 84.219 adet suni tohumlama yapılmıştır. Suni tohumlamada meydana gele artış yaklaşık 4,8 kat olmuştur.
- Hastalıklarla mücadele adına önemli çalışmalar yapılmıştır.
- 2010 yılında ŞAP aşılama projesi çerçevesinde Kars ilinde bulunan hayvanların büyük çoğunluğuna aşı yapılmıştır.
- Hastalıklarla mücadelede çok önemli olan aşı uygulaması 8 yıllık süre zarfında 5 milyona kadar hayvanda kullanılmıştır.
- 2003 yılından 2011 yılına kadar olan 8 yıllık sürede 1,1 milyon hayvan kayıt altına alınmış halk sağlığının korunması amacı ile gıda üreticileri ve satış yerlerinde önemli denetimler yapılmıştır
- Kars ilindeki gıda denetçisi sayısı da 2002'ye oranla artış göstermiş 2002'de 3 olan bu sayı 2011 yılının sonu itibari ile 13'e çıkmış yaklaşık 4,5 kat artmıştır.
- Gıda denetimi sayısında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. 2002 yılında 182 adet olan gıda denetimi sayısı 2011 yılına gelindiğinde 1575 adede çıkmıştır
- 2009 yılı gıda yılı ilan edilerek tarımın önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.
- Tarımda sorunlar ve bilgi edinmek adına 174 alo gıda hattı hizmete girmiştir.
- Tarımda büyük öneme sahip olan Mera ıslah çalışmalarına yoğunluk verilmiştir.
- Tarımda Sağlanmış olan destekler ve yapılan ıslah çalışmaları ile tarımsal gelişme sağlanmış ve kaba yem ihtiyacının büyük bölümü karşılanır hale gelmiştir.
- Kars'ta yapılmış olan 14 proje ile beraber 129.758 dekar alanda mera ıslahı faaliyeti gerçekleştirilmiştir.
- Kars ilinde 2003 yılından 2010 yılına kadar olan dönem içerisinde 22 tane çiftçi eğitim kursu açılmış ve bilgilendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu sayede 7000 adet kitap ve broşür dağıtıldı ve 800 çiftçi bilgilendirildi.

Ardahan-Kars-Artvin Kalkınma Projesi (AKAK) (2010–2015)

Kars, Ardahan ve Artvin illerini kapsayan proje bu illerde kırsal kalkınmayı canlandırmak tarımsal faaliyetleri arttırmak bölgenin gelişimini yükseltmek ve refah seviyesini arttırmak için oluşturulmuş bir projedir. Ana amacı tarımsal üretimi arttırmak ve bu illerin kırsal kalkınmasını sağlamaktır. Bu bağlamda çeşitli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu proje kapsamında 26,4 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Proje bitkisel üretim faaliyetleri hayvansal üretim faaliyetleri, kırsal altyapı çalışanları ve eğitim ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi bileşenlerinden oluşmaktadır. Projenin bitkisel üretim faaliyetleri bileşeni altında Ardahan Kars ve Artvin illerinde meyve ve sebze üretiminin geliştirilmesi tarım dışı istihdamın desteklenmesi ve kırsalda kadının güçlendirilmesi amacıyla 280 üreticiye 3,5 milyon TL yatırımla kapama meyve bahçesi ve sera tesis edilmiştir. Bitkisel ve hayvansal üretimin artırılması amacıyla 680 üretici ve tarımsal kalkınma kooperatiflerine 1,550 TL değerinde makine teçhizat desteği sağlanmıştır. Kırsal altyapı çalışmaları kapsamında il özel idare protokolleri ile hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı ve suya erişimin kısıtlı olduğu köy meralarında 58 köy yaylasında hayvan içme suyu tesisi inşa edilmiştir. Erişim zorluğu yaşayan meralarda 140 KM mera yolu yapılmış ve bu bağlamda 4 milyon TL harcama yapılmıştır. Hayvansal üretim faaliyetleri kapsamında bölgede 7 köy merasında kümeleme çitleri, 2 köyde hayvan bakım yönetim merkezi, 4 köyde süt toplama merkezleri kurulmuş ve 750 bin TL'lik yatırım yapılmıştır. Modern hayvan pazarlarının kurulmasına başlanmıştır. Bu anlamda bölgenin en büyük hayvan pazarı Ardahan'a yapılmıştır. 2015 yılında hizmete açılmıştır. Sarıkamış'ta 710 büyükbaş 150 küçükbaş ve Selim'e ise 878 büyükbaş 384 küçükbaş kapasiteli hayvan pazarı kurulmuştur. Bu bölge ekonomisine son derece önemli katkı sağlamıştır (Kars Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, 2019)

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kuruldu...

2007 yılından başlayarak 2013 yılını da kapsayacak 6 yıllık bir dönem içerisinde Avrupa Birliği(AB) tarafından ülkemizin kırsal kalkınmasının desteklenmesi sebebi ile 874 milyon avro hibe desteği verilecektir. Bu rakama ülkemizin 292 milyon avroluk katkısı da eklendiğinde ortaya çıkan 1 milyar 166 milyon avro kırsal bölgelerin kalkınmasında destek olarak kullanılacaktır.

IPARD(InstrumentforPre- Accession Assistance-IPA) Programı çerçevesinde kırsal kalkınma faaliyetlerinin çeşitlenmesi kapsamında, AB kaynaklı kırsal kalkınma programlarından çiftçilerin faydalanması amaçlanmaktadır.2009 yılında Kars il koordinatörlüğü kurulmuştur. Kurumun çeşitli faaliyetleri kapsamında et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlama faaliyetleri, süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması faaliyetleri tarımsal anlamda faaliyette bulunan işletmelere yatırım yapılması, çiftlik faaliyetlerinin ve ürünlerinin çeşitlendirilerek geliştirilmeye çalışılması, kırsal alandaki bölgelerin turizm potansiyelinin araştırılması ve potansiyelli bölgelere yatırım yapılması için hibe destekleri sağlamaktır. 2011 yılında Kars il koordinatörlüğü Avrupa Birliği komisyonundan yetki devri olarak proje kabullerine başlamıştır. 2005 yılında sertifikalı tohum kullanımına destek verilmeye başlanmıştır. Bu durum neticesinde Kars ilinde sertifikalı olarak tohumluk kullanan üreticilere 2005 ve 2011 yıllarını kapsayan 6 yıllık süre zarfında 19 bin TL destekleme ödemesi yapılmıştır. Kars Toprak Mahsulleri Ofisi(TMO) Kars ilinde hububat alımı için çiftçilere 1,81 milyon TL ödeme yapmıştır. Arazi toplulaştırma çalışmaları başlamış tarım reformu genel müdürlüğü tarafından 32 köy merkezinde 19.637 hektar alanın arazi toplulaştırılması sebebi ile yeniden ihaleye çıkmıştır (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2003-2011).

Doğu Anadolu Projesi...

2010 yılında faaliyete geçen Doğu Anadolu projesinin amacı bu bölgede yer alan şehirlerin kırsal kalkınmalarına destek sağlamak ve bölgenin ekonomik şartlarının düzeltilmesi ve refahının yükseltilmeye çalışılmasını sağlamaktır. Projenin merkezi Erzurum şehridir. DAP projesi kapsamında Kars ilinde 2010 yılından 2014 yılına kadar geçen süre içerisinde 12 adet işletme kurulmuş donanım, damızlık düve alımları gerçekleştirilmiş ve bu yatırımlar için 3milyon 620 bin TL hibe desteği sağlanmıştır. Ayrıca çeşitli bireylere ithal etmiş olduğu düveler yerlerinde tespit edildikten sonra bu bireylere hibe desteği sağlanmıştır (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2003-2011).

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu ile Özel İdare kaynaklı projeler...

2011 yılında 57 kişiye 1.368 adet küçükbaş hayvan, 17 kişiye 2'şer adet süt sığırı verilecektir. 200 adet seyyar süt sağım makinesi ile 200 adet 3000 KW'lık jeneratör dağıtıldı. Digor ve Sarıkamış İlçesinde "Elma Bahçesi" projesi kapsamında 6500 adet elma ağacı fidanı dağıtıldı. Kağızman İlçesinde 20.000 adet elma ağacı fidanı dikildi. Diğer çalışmalar... "Kazı Kazan Projesi" kapsamında 40 bayan çiftçiye kaz yetiştiriciliği eğitimi verildi. Eğitim sonunda toplam 800 adet kaz palazı ve yemi dağıtılmıştır. "Hanımelleriyle Bahçelerden Sofralara Organik Sebze" projesi kapsamında 50 bayan çiftçiye seracılık eğitimi verilerek seçilen 3 kursiyere 5.000 TL'lik aynı sermaye desteği sağlandı. Akyaka İlçesinde "Örtü-altı Sebze Hanımlara Göçü Unutturdu" projesi kapsamında 50 çiftçiye seracılık eğitimi verilerek 1 adet sera kuruldu. Kağızman İlçesinde "Arı Yetiştiriciliği Eğitim ve Üretim Tesisi" projesi kapsamında 25 kişiye arıcılık eğitimi verilerek seçilen 3 kişiye 5.000 TL'lik aynı sermaye desteği sağlanmıştır (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2003-2011).

Kars'ta artış gösteren bazı ürünler...

Kayısı Üretimi 2002 yılında 70 ton iken, 2010 yılında 4.375 tona ulaşmıştır. Son 8 yıldaki artış % 6.150'dir.

3.4.2 Tarımsal Destekler

3.4.2.1 Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Destekleri

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynaklar ile Türkiye'de kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi için destek sağlamaktadır. Bu amaçla 2007 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen kanun ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kurulmuş 18.05.2007 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır. Bu kurumun amaçlarına bakıldığında Türkiye'nin tarım politikalarının Avrupa Birliği ile uyumunun sağlanması, tarımda gelişmişlik seviyesinin ve tarımsal faaliyetlerde bulunan nüfusun refah seviyesinin yükselmesini sağlamak olarak söylenebilir. Tarım

ve Kırsal Destekleme Kurumunun görev yetki ve sorumluluklarına ait usul ve esaslar kanunda belirtilmiş olup resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu kapsamda uygulanan program ve projelerin hedefleri şunlardır:

- Yerel potansiyel ve kaynaklara dayalı olarak kırsal ekonominin rekabet gücünün yükseltilmesi.
- Gelir ve istihdam imkânlarının artırılması ve çeşitlendirilmesi, insan kaynaklarının ve örgütlenme düzeyinin geliştirilmesi.
- Fiziki ve sosyal altyapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması, etkinleştirilmesi ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi.
- Kırsal çevrenin, doğal ve kültürel varlıkların korunarak geliştirilmesi suretiyle kırsal toplumun refahının artırılmasıdır.

Bu uyum çalışmalarının amacı, ülkemizin insan kaynakları potansiyelinin nicel ve nitel özelliklerini de dikkate alarak halkımızın ihtiyaçlarının giderilmesi, mevcut doğal ve finans kaynakları ile yapay olarak elde edilebilecek tüm imkânların en akılcı bir şekilde kullanılmasıdır.

TKDK Kars İl Koordinatörlüğü 2009 yılında faaliyete başlamış, 2010 yılında Avrupa Birliği Komisyonu tarafından akredite edilmiş, ilk projelerini 2011 yılında almış ve 2012 yılından itibaren fon ödemelerine başlamıştır. TKDK, uygulamakta olduğu IPARD programının ilk aşamasını 2016 yılı sonu itibariyle tamamlamış ve IPARD-1 kapsamında toplam 15 proje çağrısına çıkmıştır. Kars İl Koordinatörlüğü olarak 15 çağrıda sözleşme toplamı yaklaşık 154 milyon TL tutarında olan toplam 102 proje ile sözleşme imzalanmıştır.

Tablo:28 Tarım ve Kırsal Kalkınma Kurumu (TKDK)'nun Desteklediği Faaliyetler

Sektör Kodu- Adı		Alt Sektör Kodu- Adı
101- Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	101-1	Süt Üreten Tarımsal İşletmeler
	101-2	Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler
	101-3	Kanatlı Eti Üreten Tarımsal İşletmeler
	101-4	Yumurta Üreten Tarımsal İşletmeler
103- Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması İle İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	103-1	Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
	103-2	Kırmızı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
	103-3	Kanatlı Eti ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
	103-4	Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
	103-5	Meyve ve Sebze Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
302- Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi	302-1	Bitkisel Üretimin Çeşitlendirilmesi ve Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Pazarlanması
	302-2	Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi İşlenmesi ve Pazarlanması
	302-3	Zanaatkârlık ve Yerel Ürün İşletmeleri
	302-4	Kırsal Turizm
	302-5	Su Ürünleri Yetiştiriciliği
	302-6	Makine Parkları
	302-7	Yenilenebilir Enerji Yatırımları

Kaynak: TKDK,Kars

IPARD-1 kapsamında toplam 15 proje çağrısına çıkmıştır.15 çağrıda sözleşme toplamı 154 milyon TL tutarında olan 102 proje ile sözleşme imzalanmıştır. Bu 102 projeye 78 milyon TL hibe desteği verilmiştir. Kurum tarafından destek verilmeyen ve faydalanıcı tarafından karşılanan kısım hesaba katıldığında Kars sınırları

içerisindeki toplam yatırım tutarı 210 milyon TL'nin üzerindedir. Tüm projeler için yaklaşık 22 bin adet makine ekipman alımı gerçekleştirilmiştir.

IPARD II

IPARD II. 1. Ve 2. Çağrı dönemlerinde 29 adet sözleşme imzalanmıştır. Yaklaşık 31 milyon TL hibe desteği sağlanmıştır. Toplam yatırım miktarı yaklaşık 53 milyon TL'dir. 3. Çağrı döneminde 17 adet proje sözleşme imzalamaya hak kazanmıştır. Ödenmesi planlanan hibe desteği 18 milyon TL olup, toplam yatırım tutarı yaklaşık 28 milyon TL'dir (TKDK, Kars).

3.4.2.2 Serhat Kalkınma Ajansı(SERKA) Destekleri

Serhat Kalkınma Ajansı, kurulduğu yıl olan 2010 yılından itibaren çeşitli destek mekanizmaları ile tarım, hayvancılık ve turizm sektörlerinde; gerekli altyapıların kurulması, iyileştirilmesi ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik faaliyetler geliştirmiştir. TRA2 bölgesinde (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) proje teklif çağrısı(mali destek), fizibilite desteği ve teknik destek yöntemi ile kaynakları harekete geçirmiştir.

Tablo:29 Serhat Kalkınma Ajansı(SERKA)'nın Uyguladığı Programlar ve Destekleri

Yıl	Mali Destek Programı Adı	Ajans Destek Tutarı(TL)	Uygulanan Proje Sayısı(adet)
2010	İktisadi Gelişme MDP1	7.325.594.00	39
	Küçük Ölçekli Altyapı MDP1	3.166.441.00	7
2011	İktisadi Gelişme MDP2	2.159.670.00	7
	Küçük Ölçekli Altyapı MDP 2	3.346.692.00	12
	Örnek Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Geliştirilmesi MDP1	1.350.683.00	9
2013	İktisadi Gelişme MDP3	3.517.168.00	19
	Örnek Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Geliştirilmesi MDP2	585.396.00	3
	Kurumsal Kapasitenin ve Beşeri Sermayenin Geliştirilmesi MDP	3.409.088.00	38
2014	İktisadi İşletmelerin Geliştirilmesi MDP4	5.651.773.00	21
	Örnek Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Geliştirilmesi MDP3	942.954.00	7
	Küçük Ölçekli Altyapı MDP3	5.484.693.00	11
2015	İktisadi Gelişme MDP5	5.024.377.00	23
	Sosyal Kalkınmaya Yönelik Küçük Ölçekli Altyapı MDP	4.000.031.00	9
	Sosyal Kalkınma MDP	3.044.583.00	17
2016	İktisadi Gelişme MDP6	2.959.063.00	11
	Örnek Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Geliştirilmesi MDP4	4.807.714	21
	Kentsel Altyapının İyileştirilmesine Yönelik Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı	5.219.471.00	16
2018	Turizm Sonuç Odaklı Programı(TSOP) Küçük Ölçekli Altyapı Programı	Süreç devam ediyor	
	TSOPTurizm Yatırımlarının Desteklenmesi(TURDES) Mali Destek Programı		
	Sosyal Sonuç Odaklı Program(SSOP)Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı		

Kaynak: SERKA, 2019

Serhat kalkınma ajansı 2010 yılında faaliyete geçmiş ve bu dönemde TRA2 bölgesi olarak adlandırılan Kars, Ağrı, Iğdır ve Ardahan' da çeşitli desteklemelerde bulunmuştur.2010 yılında bölgede iktisadi gelişme mali destek programı adı altında 30 proje uygulanmaya konulmuş ve buna sağlanan destek miktarı 7.325.594.00 TL olmuştur. Aynı dönemde küçük ölçekli altyapı yatırımlarına vermiş olduğu destek miktarı 3.166.441.00 TL'dir. 2011 yılında büyükbaş hayvancılık işletmelerinin geliştirilmesi amacıyla 9 proje faaliyete geçirilmiş ve buna sağlanan destek 1.350.683 TL olmuştur.2014 yılında büyükbaş hayvancılık geliştirilmesi amacıyla 7 proje hayata geçirilmiş ve sağlanan destek 942.954.00 TL'dir.2016 yılında büyükbaş hayvancılık işletmelerinin geliştirilmesi amacıyla 21 proje uygulanmış desteklenen tutar 4.807.714 TL'dir 2018 yılında hayvancılık alanında bir destekleme görülmemekle beraber daha çok turizm ve sosyal alanda çalışmalar devam etmektedir.

Serhat Kalkınma Ajansı çeşitli memleketlere ziyaretlerde bulunmuş ve kendi bölgesindeki vatandaşlara daha faydalı olması açısından yapılan politikaları yerlerinde incelemiştir. Bununla beraber bazı zamanlarda projesi kabul edilen vatandaşları da o bölgelere götürerek yapılan çalışmaların nasıl olduğunu ve eğitim almalarını sağlamıştır. Aşağıdaki tabloda SERKA'NIN bazı yıllarda düzenlemiş olduğu seyahatler ve seyahat konuları verilmiştir.

Tablo: 30 SERKA' nın 2013Yılı Bilgi Edinme ve Teknik İncelemeleri

Sıra	Adı	Ziyaret Edilen Yer	Ziyaretin Konusu	Katılımcı Sayısı
1	Şanlıurfa GAP Bölgesi Sulama Teknik İnceleme Ziyareti	Merkez-Harran/Şanlıurfa	Ağrı Yazıcı Sulama Birliği'nin kurumsal yapısının oluşturulması konusunda tecrübe paylaşımı uygulanan tekniklerin yerinde görülmesine yönelik ziyaret	21
2	Aksaray SÜTAŞ Süt Sığırcılığı Eğitimi	Aksaray	TRA2 Bölgesi çiftçileri ve ajans 2013 yılı hayvancılık mali destek programı kapsamında destek almaya hak kazananlara yönelik 4 günlük uygulamalı süt sığırcılığı eğitimine katılım	15
3	Erzincan Soğuk Süt Toplama Zinciri Teknik İnceleme Ziyareti	Erzincan	Kars ili süt üreticileri birliği üyelerinin soğuk süt zinciri hakkındaki iyi uygulama örneklerini yerinde incelemeleri amacıyla yönelik ziyaret	7
4	Aksaray SÜTAŞ Süt Sığırcılığı Eğitimi	Aksaray	Büyük çoğunluğu Ağrı ziraat odası üyeleri olan TRA2 bölgesi çiftçilerine yönelik 4 günlük uygulamalı süt sığırcılığı eğitimine katılım	30

Kaynak: SERKA

Tablo:31 SERKA'nın 2012 Yılı Bilgi Edinme ve Teknik İnceleme Ziyaretleri

Sıra	Adı	Ziyaret Edilen Yer	Ziyaretin Konusu	Katılımcı Sayısı
1	Devecipınar Damızlık Hayvan Üretim Çiftliği Teknik Üretim Ziyareti	Boğazlıyan/YOZGAT	TRA2 Bölgesi'nde hayvancılık alanında olası proje konularına altlık oluşturmak üzere örnek işletmelerin ziyareti	3 (ajans personeli)
2	Erzurum-Yozgat Hayvancılık Teknik İnceleme Ziyareti	Ilıca/ ERZURUM Boğazlıyan/YOZGAT	TRA2 Bölgesi çiftçilerinin profesyonel büyükbaş hayvancılık tesislerini ziyareti	20
3	Erzurum – Kayseri Hayvancılık Teknik İnceleme Ziyareti	Ilıca/ ERZURUM Bünyan/KAYSERİ	TRA2 Bölgesi çiftçilerinin profesyonel büyükbaş hayvancılık tesislerini ziyareti	35
4	İzmir- Aydın Hayvancılık Teknik İnceleme Ziyareti	Merkez/AYDIN Tire/İZMİR	Çiftçilerin profesyonel büyükbaş hayvancılık tesislerini ziyareti	30

Kaynak: SERKA, 2019**Tablo:32** SERKA Büyükbaş Hayvancılık Destek Programları

	İller	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars	Toplam
Tarım 1	Başvuru	10	10	8	5	33
	Desteklenen	2	2	5	2	11
Tarım 2	Başvuru	4	1	6	6	17
	Desteklenen	1	0	4	2	7
Tarım 3	Başvuru	1	2	7	4	14
	Desteklenen	0	0	5	2	7
Tarım 4	Başvuru	6	4	25	20	55
	Desteklenen	2	3	15	4	24
Toplam		5	5	29	10	49

Kaynak: SERKA, 2019

Serhat Kalkınma Ajansı, büyükbaş hayvancılık programı çerçevesinde bazı destekler uygulamıştır. Tablo 32'ye bakıldığında bu programlar neticesinde çeşitli projeler sunulmuş ve bunlardan bazıları kabul edilmiş ve desteklenmişken bazıları destek bulamamıştır. Tarım 1 programında Iğdır ili 8 proje sunmuş ve 5'i desteklenmiştir. Diğer illerin ise ikişer programı desteklenmiştir. Toplamda başvuru yapılan proje sayısı 33 kabul edilen proje sayısı ise 11 olmuştur. Tarım 2 programında toplamda 17 proje sunulmuş ve destek sağlanan sayı ise 7 olmuştur yine Iğdır ili en fazla desteği alan il olmuştur. Tarım 3 programında 14 başvuru yapılmış olup 7'si destek almıştır. Iğdır ili bu desteklerin çoğundan faydalanan il olmuştur. Tarım 4 programında toplamda 55 proje sunulmuş olup 24 tanesi desteklenmiştir. Iğdır ile 15 proje desteği almış hemen ardından Kars 4 proje desteği alan il olmuştur. Kars ili toplamda serhat kalkınma ajansından 10 proje desteği alarak Iğdır'dan sonra en fazla destek almış ildir.

3.4.2.3 Tarım ve Orman Bakanlığı Destekleri

Tablo:33 Yıllar İtibariyle Tarım ve Orman Bakanlığı Destekleri (TL)

Destek Türü	2014	2015	2016	2017	2018
Mazot Gübre	23.237.848,60	24.665.393,25	23.629.276,53	32.990.662,97	38.914.093,97
Sertifikalı Tohum ve Fidan Destekleri	2.546,00	2.547,10	64.418,77	134.894,97	112.630,33
Yem Bitkileri	19.660.245,62	19.437.903,73	29.958.572,08	34.728.058,24	76.943.556,60
DAP(Doğu Anadolu projesi)	525.600,00	1.744.800,00	-	-	-
Tarımsal Yayım ve Danışmanlık	691.150,00	508.800,00	45.000	140.000,00	342.000
Organik Tarım Destekleri	-	4.226.500,62	4.054.402,50	5.318.563,85	Haziran 2019
Arılı Kovan /Damızlık Ana Arı Desteği	622.150,00	631.240,00	720.370,00	660.830,00	642.590,00
Hayvan Hastalıkları ile Mücadele destekleri	131.199,31	594.559,91	149.371,26	10.717.799,85	4.816.415,94
Besilik Erkek Sığır Desteklemesi	59.600,00	37.650,00	18.000,00	-	10.000,00
Su Ürünleri Desteklemesi	-	3.770,00	6.500,00	7.500,00	-
DAP-DOKAP-GAP-KOP-Damızlık Materyal Destekleri(boğa ve koç)	716.800,00	1.241.600,00	5.784.000,00	5.984.000,00	-
Sürü Yöneticisi Desteği	25.000,00	10.000,00	-	5.000,00	-
Anaç Manda Desteği/Malak Desteği	4.000,00	3.950,00	-	5.550,00	3.500,00
Süt Desteği	559.045,00	485.773,07	147.564,68	122.138,61	354.267,52
Buzağı Desteği	909.635,00	1.006.275,00	2.619.000,00	92.662.995,00	64.866.542,00
Sığır Desteği	11.125.610,00	12.031.200,00	-	-	-
Koyun- Keçi Desteği	4.887.520,00	4.513.190,00	4.591.175,00	5.240.350,00	-
K.K.Y.D.P. Yapılan Desteği	2.834.022,00	-	6.445.000,00	8.027.254,03	7.442.282,56
Tar. Kalk. Koop. Destekleri	-	-	-	-	-
Diğer Destekler (ARGE, ÇATAK)	124.354	373.203,66	557.166	1.740.942,16	847.815,92
TOPLAM	66.116.376,24	71.518.356,34	78.789.816,22	198.486.539,69	195.275.694,84

Kaynak: Kars Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, 2019

Tablo 33 incelendiğinde Tarım ve Orman Bakanlığının 2014 yılında en fazla desteği mazot ve gübreye yaptığı görülmektedir. Bu tutar 23.237.848,60 TL'dir. İkinci sırada yem bitkilerine yapmış olduğu destek yer almaktadır. Bu bağlamda 2014 yılında toplam destek 66.116.376,24TL olmuştur.2015 yılına gelindiğinde yine en fazla mazot ve gübreye yapılmıştır. Destek tutarı 24.665.393,25 TL'dir. Aynı şekilde yem bitkileri destekleri ikinci sırada yer almaktadır. 2015 yılı toplamda yapılan destek miktarı 71.518.356,34 TL'dir.

2016 yılına baktığımızda en fazla destek miktarını yem bitkileri almıştır. Uygulanan destek 29.958.572,08 TL olmuştur. Daha sonra mazot ve gübre desteği gelmektedir. 2016 toplam destek miktarı 78.789.816,22 TL olmuştur. 2017 yılında ise desteğin miktarı diğer yıllara kıyasla 2 kattan fazla artmış ve bu dönemde sığır desteklemesi en fazla destek miktarını almıştır. Sığır desteklemesi için ödenen miktar 92.662.995,00 TL olmuştur. Toplamda da verilen destek artmış ve 198.486.539,69 TL olmuştur. 2018 yılına gelindiğinde desteklemede ilk sırayı yem bitkileri desteği almış ve bir önceki yıla kıyasla yem bitkilerine verilen destek iki kattan fazla 76.943.556,60 TL olmuştur. Hemen arkasından buzağı desteklemesi gelmektedir bu yılda toplam destek miktarına baktığımızda 195.275.694,84 TL olarak bir önceki yıla nazaran azda olsa bir azalma söz konusudur.

3.5. Kars'ta Tarım ve Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

3.5.1 Tarım ve Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar

Kars Türkiye'nin kuzeydoğusunda bulunması ve yükseltisinin fazla olması olumsuz iklim şartları sebebi ile tarımsal faaliyetleri gelişmemiş daha çok her şehirde üretilen bitkisel ürünler patates, soğan, elma vb. Tarımsal ürünler üreten bir il konumundadır.

Merkeze nazaran iklimsel olarak elverişli bulunan Kağızman ilçesi meyve çeşidi bakımından oldukça zengindir. Başta kayısı olmak üzere; Dut, Kiraz, Vişne, İğde, Şeftali, Ayva, Ceviz gibi ürünler yetiştirilmektedir. Bu bağlamda Kağızman'ın Kars ekonomisine katkısı unutulmamalıdır. Geniş mera ve çayırlara sahip olması tarımdan çok hayvancılığa dayalı bir il konumuna gelmesine neden olmuştur.Tarım ve hayvancılıkta yaşanan çeşitli sorunlar aşağıda özetlenmiştir

- Bölgede uygulanan ve uygulanmış olan programlar ve geliştirilmiş stratejiler bölge ekonomisine çevre yapısına uymamakta ya da eksik kalmaktadır.
- Çeşitli kurumlar tarafından verilen destek ve hibeler tekrar niyeti taşımakta ekonominin gelişmesine katkısı sınırlı kalmaktadır.
- Türkiye hayvancılık politikasında bir bakıma istikrarsızlık hâkimdir.
- Tarım Bakanlığı'nın uygulamış olduğu politikalar süreklilik arz etmemektedir.
- Teşviklerden yararlanma kısmında bürokratik sorunlar meydana gelmekte engeller ortaya çıkmaktadır.
- Hayvancılık alanında yapılan teşviklerde yerel bölgenin mevcut durumu gözötilmemektedir.
- Teşvik ve destek birimleri farklı durumlara sahip kitlelerin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde düzenlenmemiştir.
- Sektördeki bulunan kooperatifler ve birliklerin örgütlenmesi ve mevzuatları yeterli seviyede değildir.
- Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkta yapılmış olan hayvan ithalatı hayvancılık sektöründe bulunan üreticileri son derece olumsuz etkilemektedir.
- Bölgede mevcut bulunan iklimsel, altyapısal, eğitimsel sorunlar bulunmaktadır.
- Bölgede yapılan hayvancılık üreticilik faaliyetleri mevcut üretim ve tüketim ihtiyacını gidermekte yetersiz kalmaktadır
- KDV'de indirim, arazi yapısının düzenlenmesi, faiz ödemelerinde büyük yatırımların gelmesini sağlayacak avantajlar yeterli düzeyde değildir.
- Üreticiler ve köyde yaşayan sakinler tarım ve hayvancılıkta yeterli bilgi seviyesinde değildir.
- Üreticilerin ve kırsaldaki yetiştiricilerin örgütlenme açısından sıkıntıları bulunmakta çeşitle sebeplerle örgütlenememektedirler.
- Teşvik ve hibelerden yararlanmak durumu neticesinde danışmanlık hizmeti sağlayan firmalar ve bireyler, üreticilerin eksik bilgilerinden faydalanmakta teşvik ve hibelerin başvuran üreticilere verilmesi noktasında haksız kazanç elde etmektedirler.

- Profesyonel idari yapının bulunmaması yüksek kapasiteli işletmelerin verimini düşürmektedir.
- Modern yapıya sahip işletmelerde üretime katkı sağlayacak çalışanlar yeterli seviyede değildir.
- Yeni Çağa uygun tarımsal faaliyetler düşüktür.
- Eski tarımsal metotlar kullanılmakta buda verimliliği etkilemektedir.
- Çiftçilerin eğitim seviyesinin oldukça düşük olması tarımı son derece etkilemektedir.
- İklimin etkisi tarımsal faaliyetleri etkilemektedir.
- Kars'ın toprakları son derece verimli topraklar olmasına rağmen elde edilen hasat düşüktür. Şüphesiz iklimin etkisi yadsınamayacak kadar önemlidir.
- Hayvan pazarının mevcut durumu çevre koşulları üreticiler ve alıcılar açısından iyi durumda olmayıp hayvan ticaretini olumsuz etkilemektedir.

3.5.2 Tarım ve Hayvancılıkta Çözüm Önerileri

Kars ilinde, tarım ve hayvancılık şehrin ekonomisi göz önüne alındığında çok önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Kars'ta tarım ve hayvancılığın yapılması konusunda çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Kars ilinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin daha iyi yapılması ve şehrin ekonomisine olan katkısının daha da artması bağlamında aşağıda çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur.

- Köyden çıkmış kişilerin arazilerinin değerlendirilmesi amacı ile ölçek ekonomilerine geçişin desteklenmesi sağlanmalı bu sayede boş olan araziler üretim odaklı hale getirilmelidir.
- Yaylalar üreticiler açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda üreticilerin geçici olarak kalmasına bakılmamalı yaylalarda su, kanalizasyon, elektrik gibi altyapısal hizmetlerin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca buralarda yaşamın daha uygun hale getirilmesi bakımından faaliyetler yapılmalı çocuklara oyun parkları yapılmalıdır.
- Hayvancılık faaliyetinde meraların durumu son derece önemlidir. Tabii meraların dağılımı adil olmalı ve mera sebebi ile ortaya çıkan münasebetlerin

engellenmesi açısından meralarda denetim sağlanmalı eşit bölüşüm ve hayvan sayısına göre adil dağılım olmalıdır.

- İllerde ve ilçe merkezlerinde düzenlenen çiftçileri bilgilendirmek amacıyla yapılan eğitim faaliyetlerine ne yazık ki katılım çok az olmaktadır. Katılımın az olması tarım ve hayvancılıkta bilgilenmenin az olmasına sebebiyet vermekte buna haliyle üretimi etkilemektedir. Bunlar göz önüne alındığında tarım ve hayvancılık konulu bir televizyon programının kurulması son derece etkili olacaktır.
- Tarımda ve hayvancılıkta süt üretimi önemli bir faktör konumundadır. Bir çok besinin hammaddesini oluşturan süt üretiminin artırılması için verilen destek miktarının artırılması önemlidir. Bu bağlamda süt üreten üreticilerden hayvan başına en çok verimi elden eden üreticilere teşvik miktarı artırılmalı açıkçası hayvandan daha çok verim alan üreticilere daha fazla destek sağlanmalıdır. Bu şekilde yürütülen bir politika süt sığırcılığını olumlu yönde etkileyecektir.
- Tarım da hayvancılık açısından yem giderleri oldukça önemli bir gider kalemini oluşturmaktadır. Yem giderlerini azaltmak çiftçilerin yükünü hafifletmek maksadıyla arazilerin düzenli kullanılması ve sulamaların yeterli seviyede olması gerekmektedir. Bu sayede yem bitkilerinde olumlu bir artış olacağı düşünülmektedir.
- Üreticilerin kırsalda daha rahat ve mutlu hissedebilecekleri ortam sağlanmalı kadınlar ve kızlar için kendilerini iyi hissedebilecekleri sosyal tesisler kurulması önemlidir.
- Köy ve kent arasındaki en önemli farklardan olan yaşam sahaları inşa edilmeli kırsaldaki bireyler için futbol sahaları gençler için sosyal tesisler çocuklar için oyun parklarının yapılması kırsalda yaşamı daha uygun hale getirecek bu sayede çiftçiler hem üretecek hem daha verimli olacaklardır.
- Tarımın en büyük problemlerinden biri olan göçün önünü kesmek amacıyla köy yollarının düzeltilmesi asfaltlanması altyapı çalışmalarına önem verilmesi, sağlık açısından da son derece önemli görülmektedir.

- Silajın kalitesi hayvan sağlığı açısından son derece önemlidir. Kalitesiz silaj kullanımı verimi ve hayvan sağlığını tehlikeye atmaktadır. Bundan dolayı kalitesiz silaj kullanımına yaptırım uygulanmalıdır.
- Bildiğimiz üzere ülkemizde verimi düşük olduğundan saf ırk buzağı sayısı azalmıştır. Sayının arttırılması amacıyla saf ırk buzağı destekleme miktarının arttırılması gerekmektedir.
- Kaba yem tarımda en önemli sorunlardan birini oluşturmakta bu sorunun üzümünde eğitim kurumlarına büyük iş düşmektedir. Kafkas niversitesinde kurulacak bir Ziraat Fakültesi kaba yem yetiştirmedeki sorunlara üzüm üreteceği düşünülmektedir.
- Tarım ve hayvancılıkta hayvan barınakları hayvanların refahının yükseltilmesi sağlıklarının iyi olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Kars'ta barınak sayılarının arttırılması modern şartlara uygun hale getirilmesi her açıdan faydalı olacaktır.
- Tarımda makine kullanımı özendirilmeli
- Tarımsal ürünlerde teşvik verilmeli üretimi fazla olan ürünlerin daha da artması sağlanmalı
- Kağızman bölgesinde üreticilere ürettikleri meyvelerin arz fazlası olanları devlet tarafından alınacağı garantisi verilmelidir.
- Kars hayvan pazarının şartlarının iyileştirilmesi ve üreticilerin hem kendi sağlığı hem de hayvan sağlığı açısından son derece önemli görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarım sektörü dünyadaki ülkeler ve Türkiye açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Gerek besin kaynağı olması gerekse hammadde de kullanılması bakımından önemli bir sektör konumundadır. Fakat yıllar itibariyle tarım sektöründe çeşitli politika değişiklikleri yaşanmıştır. Türkiye bu değişikliklerden nasibini alan ülkelerin başında gelmektedir. İkinci dünya savaşı öncesi ayrıcalıklı bir konumda bulunan, uluslararası politikalardan ayrı tutulan tarım sektörü savaştan sonra kurulmuş olan çeşitli kuruluşlar tarafından müdahalelere uğramıştır. Bu kuruluşların başında dünya ticaret örgütü gelmektedir. Amacı dünya piyasalarındaki ticari engellerin kaldırılması olan kuruluş tarım sektörünü de küresel piyasalara dâhil etmiştir. Küresel piyasaların müdahalesinden uzak olan tarım sektörü bu sayede ayrıcalıklı olan konumundan çıkarılmıştır. Bu sayede dünya tarımı çok uluslu şirketlerin egemenliğine girmiş, gübreden tohuma, ürünün pazara taşınmasından kredi faizlerine kadar birçok alanda küresel denetime girmiştir. Bu durum nihayetinde Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Tarım potansiyeli oldukça fazla olan Türkiye, dünyadaki gelişmelerden olumsuz bir şekilde etkilenmiş gerek birçok nihai üründe gerekse tarımsal ara mallarında dışa bağımlı bir konuma gelmiştir. Henüz tarımsal açıdan reform sağlayamamış bir proje geliştirememiş ülkelerden biri olan Türkiye'nin uygulamış olduğu serbestleşme politikasının ülkenin tarımsal altyapısına uygun olup olmadığı tartışmalıdır. Uygulanmakta olan doğrudan gelir desteğinin amacına ulaşip ulaşmadığı tartışmalıdır. Uygulanan bu program daha çok gelişmiş ülkelerde arz fazlasını engellemek içindir. Bu bağlamda Türkiye'nin tarım gerçeğiyle uyuşmamaktadır. Doğrudan gelir desteği tarım sektörü ile uğraşan fakat toprağın mülkiyeti kendisinde olmayan küçük üreticilere destek sağlamazken mülkiyeti kendisinde olup tarım sektörüyle uğraşmayan üretim yapmayan kesimlere katkı sağlamaktadır. Doğaldır ki bu durum tarım sektörünü olumsuz bir şekilde etkilemiş ve tarımın ekonomiye olan katkısının günden güne azalmasına vesile olmuştur. Tarımın milli gelir içindeki payı son yıllarda oldukça düşmüştür. 1970'li yıllarda tarımın gayri safi milli hâsıla içindeki payı yüzde 40'lar seviyesinde iken bu gün geldiğimiz noktada bu katkı maalesef 10'ların altına düşmüştür. Özellikle Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllardan sonra yakalanan yüksek büyüme oranlarının tarım sektörünü kapsamamış olması ve

aynı dönemde tarımsal üretimde ciddi düşüşlerin yaşanmış olması dikkat çekici bir durumdur.

Tarım sektöründe yaşana bu olumsuzluklar gerek doğrudan gerek se dolaylı olarak birçok kesimi olumsuz etkilemiş geçimlerini tarımsal faaliyetlerle sağlamaya çalışan nüfusun büyük bir kesimini kırsaldan kentlere göç etmeye mecbur kılmıştır. Avrupa birliği ve Amerika gibi gelişmiş ülkeler tarımsal ihracatı desteklerken mali açıdan kaynak sağlarken, Türkiye'nin bu alanda rekabet gücü sınırlı kalmıştır. Diğer yandan dünya ticaret örgütünün kuralları bunun yanında Avrupa birliği ortak tarım politikaları da Türkiye'yi bu anlamda olumsuz bir şekilde etkilemekte ve Türkiye'nin tarımda kendi kendine yeten ve net ihracatçı bir konuma geçmesini engelleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kars şehri iklimsel sıkıntılardan dolayı toprak yapısı müsait olmasına rağmen bitkisel üretimi sınırlıdır. Fakat hayvancılık sektörü Kars ilinin en önemli geçim kaynaklarından birisidir. Çayır ve meralarının fazla olması Kars ilinin hayvancılık faaliyetlerini olumlu etkilemektedir. Bu olumlu faktörün yanında üretimi maliyetli kılan bir dizi olumsuz faktörde mevcuttur. Et ve süt verimi açısından önemli olan gübre ve yem fiyatları oldukça yüksektir bu bağlamda desteklemeler artırılmalıdır. Kars ilinin hayvancılık faaliyetlerinin özendirilmesi için desteklemelerin sayısı artırılmalı birlikler daha aktif çalışmalı süt ürünlerinin pazarlanması için şartlar sağlanmalıdır. Gerek yurtiçinde ve gerekse yurtdışında tanınırlığı ve talebi olan kaşar peynirinin üretimi ve pazarlaması etkin politikalarla desteklenmelidir. Bu durum doğrudan ve dolaylı olarak hem süt üretimi yapan üreticinin hem de esnafın kazanmasına sebebiyet verecek ve ilin ekonomik kalkınmasına destek sağlayacaktır. Ayrıca hayvancılığın gelişmesi için hayvan pazarının şartları iyileştirilmeli daha sağlıklı bir ortam sağlanmalıdır. Kaşarıyla ünlü olan kentimizin bu doğal potansiyeli gerek tanıtım gerekse altyapı eksikliklerinin giderilmesi yoluyla daha etkin bir şekilde değerlendirilmelidir. Keza son zamanlarda yoğun talep gören doğu ekspresi geliştirilmeli yolcu kapasitesinin artırılması ve gerekli konaklama imkanlarının iyileştirilmesi yoluyla Kars ili için yarattığı katma değer artırılmalıdır. Gerek yerli gerekse yabancı turist sayısının artması bu bölgeye has tarımsal üretim kapasitesinin artmasına birçok olumlu mikro ve makroekonomik potansiyelin hayata geçmesine

vesile olacaktır. Göç olgusunu engellemek adına yapılan Kars Artvin Ardahan projesi gibi projeler geliştirilmeli bunun yanında başka projeler de yapılmalıdır. Bu anlamda Kars gerçekten tarihi güzelliklerinin yanında çeşitli doğal güzellikleri olan bir memleket konumundadır. Tabi bu koşulların olumlu kullanılması gerekmektedir. İlde hayvancılık potansiyeli yeterince kullanılmamakta yapılan desteklemeler üreticiler tarafından başka sektörler'e aktarılmaktadır bunun sebebi üreticilerin yeterince kazanç elde edemediklerini düşünmeleridir. Bu tür faaliyetleri engellemek adına hayvancılığa ve tarıma verilen desteklemeler takip edilmeli ve denetim altında tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altınbıçak, M. A. (1999), "1980 sonrası Türkiye Tarımında Hayvancılığı Teşvik Politikaları ve Değişik Bölgelerde Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Araştırma", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Altuntaş, M. (2010), "Dünden Bugüne Türkiye Hayvancılığı ve Et Sorunu", http://www.turkvvet.biz/yazi/thp_Turkiye_Hayvanciligi_Et%20Sorunu.pdf, 20.01.2019.
- Anonim, 2004b. 10 Mayıs 2000 tarih ve 24045 sayılı Resmi Gazete.
- Aral, S. CEVGER, Y. 2000 Türkiye’de Cumhuriyet’ten Günümüze İzlenen Hayvancılık Politikaları. Türkiye 2000 Hayvancılık Kongresi. Ankara. s.35–68.
- Ataseven, Y.(2016), Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: *Genel Bakış ve Güncel Değerlendirmeler, Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*.
- Atatüre, S. (2003), “Tarihsel Gelişim Sürecini Anlamak”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, s. 65-80.
- Aydın, E, Y. Aral, M.F. Can, Y. Cevger, E. Sakarya ve S. İşbilir (2010), "Türkiye’de Canlı Hayvan ve Kırmızı Et İthalatı Kararlarının Sığır Besicileri Üzerine Etkileri", *Vet Hekim Dergisi*, 81(2): 52.
- Balkır, C., (2010), Uluslararası Ekonomik Bütünleşme, Kuram, Politika ve Uygulama, AB ve Dünya Örnekleri; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Bayraç, N. , F. Çemrek (2011), "AB Sürecinde Türkiye’de Hayvancılık Sektörünün Yapısal Analizi ve Geliştirmeye Yönelik Politikalar " <http://www.ekonomikyaklasim.org/eykongre2011/?download=01.pdf>, 23.02.2019.
- Cevger, Y. (2013), "Hayvancılık Ekonomisi", Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, 2.Baskı, Ocak, Eskişehir.

- Demir, N. , F. Yavuz (2010), "Hayvancılık Destekleme Politikalarına Çiftçilerin Yaklaşımlarının Bölgearası Karşılaştırmalı Analizi", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 41(2).
- Demirci, R. "İktisadi Kalkınmada Tarım-Sanayi Önceliği," Kooperatif Dünyası Dergisi, Sayı: 132 (Mart 1982).
- Deran, A. (2005), *Meyve Bahçelerinde Maliyetlerin Muhasebe Kuramı Çerçevesinde Hesaplanması ve Uygulamaları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dinler, Z. (1996), *Tarım Ekonomisi*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.
- DPT, 2006. Hayvancılık özel ihtisas komisyon raporu. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013), Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara
- Duymaz, İ. Türkiye’de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri, Ankara: Türk Kooperatifçilik Kurumu, Yayın Nu. 60, 1985.
- Erdoğan, Z., Erdoğan, M.H.(2001) Türkiye’de Tarım Reformu, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, 2001, 49-58.
- Gaytancıoğlu. O.(2009), Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2009-14, İstanbul.
- Hatunoğlu, E. , F. Eldeniz (2012), "2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları", *Sayıştay Dergisi*, s.86, Eylül, Akara: 29-30.
- İnan, İ. H. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Tekirdağ: Trakya Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi, Yayın Nu. 2-43, 1998.
- Kafaoğlu, A. B., (2002), *Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Karagöz, H. (Ed.) (2009), "Türkiye ve Konya'da Hayvancılık Sektörü, Sektörün Sorunları ve Çözüm Önerileri", Konya Ticaret Odası, Konya: 10-12.

Kevenek, Y., (2012), Türkiye Ekonomisi, 25. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kılıçkap, E, A. İnan , H. Subaşı (2001) “GAP’ın Diyarbakır İlindeki Tarıma Dayalı İmalat Sanayindeki Gelişme Sürecine Etkileri”, II. GAP ve Sanayi Kongresi Bildiriler El Kitabı, Diyarbakır: TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 29- 30 Eylül 2001.

Köymen, O., (2007), *Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya*; Yordam Kitap, İstanbul.

Kuyucuklu, N. (1982), İktisadi Olaylar Tarihi, Sermet Matbaası, İstanbul.

Olalı, H; Duymaz, İ. (1987), Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir Ticaret Borsası Yayınları, İzmir.

Olhan, E., (2011) Türkiye’de kırsal istihdamın yapısı, FAO Türkiye temsilciliği, [Çevrim-içi:

http://www.undp.org.tr/povRedDocuments/YEM_Kirsal%20Istihdam.pdf

Erişim Tarihi: 28.05.2019

Oyan, O., (2004), “Tarımsal Politikalardan Politikasız Bir Tarıma Doğru”, Neoliberalizmin Tahribatı 2: 2000’li Yıllarda Türkiye, Haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, içinde ss.44-67

Özçelik, A., E. Güneş , M. M. Artukoğlu, 2005. Türkiye’de Tarımsal Kredi: Sözleşmeli Tarım ve Üretici Örgütleri Üzerinden Kredi Uygulamaları”, Türkiye Ziraat Mühendisliği 6. Teknik Kongresi, 961-985, Ankara.

Özkaya, T., Oyan, O., Işın, F. ve Uzmay, A., (2001), “Türkiye Tarım Ekonomisi Nereye Götürülüyor?”, İktisat Dergisi, Sayı 412 (Nisan).

Sakarya, E. (2013), "Hayvancılık Ekonomisi", Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, 2.Baskı, Ocak, Eskişehir: 137-139.

Şahin, H. (2000), Türkiye Ekonomisi, Bursa, Ezgi Kitabevi.

- Şahinöz, A., (2006), “Türkiye-AB Müzakere sürecinde Türk Tarımı”, İşveren Dergisi, (Ocak).
- Talas, M., (2009), “Türk Tarımının Küreselleşmesi ve Ortaya Çıkardığı toplumsal Problemler”, Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks, Vol: 1, No: 1, s.107-108.
- Tan, S., Everest, B. (2015), Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları, Economies International Conference on Eurasia, 9-11 September 2015, sf: 266-270, Kazan, Russia.
- Taraklı, D. “Ekonomik Kalkınmada Tarım ve Sanayi İlişkileri”, *Kooperatif Dünyası Dergisi*, Sayı: 305 (Ağustos 1996).
- TC. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı, 2018-2022 Stratejik Plan,2017,S.3
- TİGEM (2011), "2011 Yılı Hayvancılık Sektörü Raporu".
- Tokatlıoğlu, M. Y., (2005), Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri, Alfa Aktüel Basım, İstanbul.
- Tokgöz, E. (2011). Türkiye’nin iktisadi gelişme tarihi (1914-2011), İmaj Yayınevi 10.baskı, Ankara
- Tuncer, H. “GAP’ta Tarıma Dayalı Sanayi Politikaları”, GAP’ta Tarım, Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu Bildiriler El Kitabı, Şanlıurfa: Ziraat Bankası, 4-5 Ekim 1989.
- Tuncer. M., Güney H.F.(2017).Türkiye’de Tarıma Yönelik Desteklerin Avrupa Birliği Perspektifinden Değerlendirilmesi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*,4(8):15-30
- Türkyılmaz, M. K., A. Nazlıgül (2002), "Türkiye Ekonomisinde Hayvancılık Sektörünün Rolü ve Sorunları", *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 8(2).

- Ulukan, U., (2009), Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul.
- Uysal, G. (2002), Türkiye Ekonomisinde Deri ve Deri Mamulleri Sanayinin Yeri ve Öneminin Araştırılması, Türk J VetAnimSci, Sayı 26.
- Uzman, E. E. (2000), "Et ve Et Ürünleri", Türkiye Kalkınma Bankası, Sektörel Araştırmalar, Temmuz, Ankara.
- Uzun, M. (2009), "Tarımsal Verimlilik Ve Türkiye'deki Durum: Tarımsal Verimliliğin Artırılmasına Dönük Tedbirler Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, s. 24-40.
- Uzundumlu, A. S. (2012), "Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi", *Alinteri*, 22(B).
- Yavuz, F. (Ed.) (2005), "Türkiye'de Tarım", Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Aralık: 49.
- MİRAN, Bülent (2005), "Tarımsal Yapı ve Üretim", Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Aralık
- Yılmaz, H, V. Demircan v, Z. Dernek (2006), "Türkiye'de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikalarının Yansımalarına ilişkin Üretici Görüşleri Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(2):

İnternet Adresleri

https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/88_Tar%C4%B1m%C4%B1n%20Tarihsel%20Geli%C5%9Fim%20S%C3%BCreci_14_09_2010.pdf, E.T: 28.05.2019

<http://www.cografya.gen.tr/egitim/ekonomik/turkiye-de-tarim.htm> , E.T: 28.05.2019

<http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2018/03/SON-T%C3%9CRK%C4%B0YE-%C4%B0%C3%87%C4%B0N-TARIMIN-%C3%96NEM%C4%B0-VE-TARIMA-BAKI%C5%9E-SAM%C4%B0-DO%C4%9EANIN-SUNU%C5%9EU.pdf> ,E.T: 28.05.2019.

<http://www.tuik.gov.tr>, E.T: 20.18.2018.

<http://www.yolculukterapi.com/karstarihi/>, E.T: 25.12.2018.

<https://kars.tarimorman.gov.tr/> , E.T: 17.12.2018.

<https://kars.tkd.gov.tr/> , E.T:20.11.2018.

<https://onedio.com/haber/tarimin-kucuk-dev-ulkesi-15-maddede-hollanda/>,

E.T:18.05.2019.

<https://www.serka.gov.tr/> , E.T: 24.11.2018.

<https://www.tarimdanhaber.com/> , E.T: 29.05.2019.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Savaş BULUT
Doğum Yeri	Digor
Doğum Tarihi	01.01.1990

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Kars Kafkas Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölüm	İktisat

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS (25)
------------------	----------

İLETİŞİM

Adres	Şehitler mah. Volkan sok. Daire:3 no:3 Kars/Merkez
E- mail	<u>Savas.bulut.3636@gmail.com</u>